

Menntagildi og kennsluhættir samfélagsgreina

Stuðningur menntamálayfirvalda og annarra hagsmunaaðila við
innleiðingu nýrrar aðalnámskrár

Dalla Ólafsdóttir

Maí 2020

Lokaverkefni til M.Ed.-prófs

Deild faggreinakennslu

HÁSKÓLI ÍSLANDS
MENNTAVÍSINDASVIÐ

Menntagildi og kennsluhættir samfélagsgreina

***Stuðningur menntamálayfirvalda og annarra hagsmunaaðila við
innleiðingu nýrrar aðalnámskrár grunnskóla***

Dalla Ólafsdóttir

Lokaverkefni til M.Ed.-prófs í kennslu samfélagsgreina

Leiðbeinandi: Kristín Jónsdóttir

Deild faggreinakennslu
Menntavísindasvið Háskóla Íslands
Maí 2020

Menntagildi og kennsluhættir samfélagsgreina: Stuðningur
menntamálayfirvalda og annarra hagsmunaaðila við innleiðingu nýrrar
aðalnámskrár grunnskóla

Ritgerð þessi er 30 eininga lokaverkefni til M.Ed.prófs
í kennslu samfélagsfræða við Deild faggreinakennslu,
Menntavísindasviði Háskóla Íslands

© 2020, Dalla Ólafsdóttir

Lokaverkefni má ekki afrita né dreifa rafrænt nema með leyfi höfundar.

Formáli

Aðalnámskrá grunnskóla hefur leikið lykilhlutverk í námi mínu við Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Frá upphafi hreifst ég mjög af þeim áherslum sem lagðar eru í námskránni um markmið náms, kennsluhætti og námsmat, m.a. í kafla um samfélagsgreinar. Aftur á móti gerði ég mér sífellt betur grein fyrir að það gæti verið veruleg áskorun að skipuleggja nám á grundvelli aðalnámskrárinnar. Ég ákvað því að velta þessum vanda fyrir mér í lokaverkefni mínu. Ég vildi leita svara við því hvernig ég, sem nýútskrifaður kennari, ætti að innleiða námskrá samfélagsgreina og jafnframt almenna hluta hennar í störfum mínum. Hvaða bjargar gæti ég nýtt mér við það krefjandi verkefni? Hvaða námsefni, kennsluleiðbeiningar og námskeið stæðu til boða til að stuðla að markvissri innleiðingu námskrár í starfi hvers kennara? Í raun ákvað ég að kanna hvernig stjórnvöld og aðrir hagsmunaaðilar hafa stuðlað að því að hin metnaðarfulla námskrá komist til framkvæmda í störfum kennara í grunnskólum landsins. Þannig sá ég jafnframt fyrir mér að verkefnið gæti leitt í ljós hvert ég sjálf gæti sótt stuðning og bjargar þegar ég hef kennsluferil minn sem kennari í samfélagsgreinum. Anna Kristín Sigurðardóttir var sérfræðingur að verkefninu og þakka ég henni mjög gagnlegar ábendingar og sömuleiðis Kristínu Jónsdóttur leiðbeinanda mínum fyrir góðar ábendingar og skemmtilegar samræður.

Ég hef unnið þetta verkefni jöfnum höndum í vetur samhliða vettvangsnámi í Salaskóla. Það hefur gengið ágætlega þó börnum mínum þremur finnist eflaust oft nóg um ritgerðarskrif. Þau og maðurinn minn hafa þó hvatt mig vel áfram og haft skilning á því að ég hafi fórnað m.a. ýmsum fjalla- og skíðaferðum til að vinna að verkefninu. Þeirra verður gleðin mest við lok náms míns.

Þetta lokaverkefni er samið af mér undirritaðri. Ég hef kynnt mér *Vísindasiðareglur Háskóla Íslands*. Ég hef gætt viðmiða um siðferði í rannsóknum og fyllstu ráðvændni í öflun og miðlun upplýsinga, og túlkun niðurstaðna. Ég vísa til alls efnis sem ég hef sótt til annarra eða fyrri eigin verka, hvort sem um er að ræða ábendingar, myndir, efni eða orðalag. Ég þakka öllum sem lagt hafa mér lið með einum eða öðrum hætti en ber sjálf ábyrgð á því sem missagt kann að vera. Þetta staðfesti ég með undirskrift minni.

Reykjavík, 5. maí 2020

Dalla Ólafsdóttir

Ágrip

Í lokaverkefni þessu er lagt mat á markmið, menntagildi og kennsluhætti samfélagsgreina í ljósi áherslna aðalnámskrár grunnskóla þar um og hvort og hvernig menntamálayfirvöld, sveitarfélög, kennaradeildir Háskólanna, sjóðir og aðrir hagsmunaaðilar hafi stuðlað að birtingarmynd hinnar ætluðu námskrár. Þannig er lagt mat á hvaða verkfæri kennarar hafa kost á að nýta sér svo nám í samfélagsgreinum fari fram á grundvelli þeirra hugmynda um menntagildi, markmið og kennsluhætti sem aðalnámskrá kveður á um.

Í fyrri hlutanum er markmiðið að draga fram þær nýju áherslur sem yfirvöld menntamála lögðu í gildandi aðalnámskrá, sérstaklega í samfélagsgreina hluta hennar. Kannað var þannig hvernig núgildandi kafli aðalnámskrár um kennsluhætti og markmið samfélagsgreina hefur tekið breytingum frá eldri námskrám m.a. til að greina hvort og hvaða þörf hafi verið á virkri íhlutun menntamálayfirvalda til að hin ætlaða námskrá kæmist til framkvæmda innan grunnskólanna sjálfra. Í síðari hluta ritgerðarinnar var leitast við að greina hvernig menntamálayfirvöld, s.s. Menntamálastofnun, Samband íslenskra sveitarfélaga og Reykjavíkurborg, þróunarsjóðir og háskólar auk ýmissa annarra hagsmunaaðila hafa stutt við innleiðingu hinnar nýju námskrár.

Það er meginniðurstaða þessarar greiningar að hvorki hafi með skipulegum né heildstæðum hætti verið stuðlað að innleiðingu aðalnámskrár. Nokkur áhersla hafi verið á kynningu á meginþáttum aðalnámskrár, einkum þeim þáttum sem voru í almennum hluta hennar svo sem um grunnþætti menntunar og nýtt námsmat. Útgáfa námsefnis og kennsluleiðbeininga í anda verulegra breyttra áherslna í samfélagsgreinahluta var þó í mýflugumynd. Samfélagsgreinar sem námssvið virðist sitja á hakanum hvað varðar innleiðingu aðalnámskrár. Lærdómssamfélag á samfélagsmiðlum og á netinu urðu aftur á móti vettvangur til að skiptast á hugmyndum og ræða sýn og stefnumörkun í skólamállum. Meginniðurstaða verkefnisins er því sú að huga þarf mun betur og skipulega að því hvernig eigi að tryggja að nýjar áherslur og markmið aðalnámskrár komi til framkvæmda og birtist í skipulagi náms og störfum kennara.

Abstract

Rationale and teaching methods in social studies: Educational authorities' and other stakeholder's support regarding the implementation of a new curriculum guide.

In this essay the aims, rationale and teaching methods in social studies are assessed in light of the curriculum guide for compulsory schools and how and if educational authorities, municipalities, the Educational faculties of the Universities, funds and other stakeholders have contributed to the implementation of the intended curriculum. Thus it is assessed which methods and tools teachers can utilize so that social studies take place on basis of the ideas about rationale, aims and teaching methods provided for in the curriculum guide.

In the first part the goal is to highlight the new aims the educational authorities put in the current curriculum guide, especially the social studies' subject area. It was analyzed how the current social studies curriculum on teaching methods and aims has developed from previous curriculum guides, i.e. to identify whether and if so the need for active intervention of the educational authorities so that the intended curriculum would be implemented within the compulsory schools. In the second part an attempt was made to analyze how educational authorities, such as The Directorate of Education, Icelandic Association of Local Authorities, and the City of Reykjavík, development funds and universities as well as other stakeholders have supported the implementation of the new curriculum guide.

The main conclusion of this analysis is that the curriculum guide was neither systematically nor comprehensively implemented. Some emphasis was on the introduction of the main components of the curriculum guide, especially components in the general section such as the fundamental pillars and new study assessment. Publication of study material and teaching guidelines in the spirit of significantly changed aims in the social studies subject area was minimum. Social studies as a subject area seem to be left behind when implementing a new curriculum guide. Learning communities on social media platforms and on the internet however became the arena for exchanging ideas and discussing vision and policy making in the educational field. The main conclusion of the essay is that much better and orderly attention must be paid to how to ensure that new emphases and aims of a curriculum guide are implemented and visible in teachers's daily work.

Efnisyfirlit

Formáli	3
Ágrip	4
Abstract	5
Efnisyfirlit	6
Töfluskra	8
1 Inngangur	9
2 Samfélagsgreinar í aðalnámskrám grunnskóla	12
2.1 Inngangur	12
2.2 Eldri aðalnámskrár	14
2.2.1 Aðalnámskrá fyrir nemendur á fræðsluskyldualdri 1960	14
2.2.2 Aðalnámskrá grunnskóla 1976	16
2.2.3 Aðalnámskrá grunnskóla 1989	20
2.2.4 Aðalnámskrá grunnskóla 1999	22
2.2.5 Aðalnámskrá grunnskóla 2006	25
2.3 Gildandi aðalnámskrá 2011/2013	26
2.3.1 Markmið og menntagildi	26
2.3.2 Kennsluaðferðir	36
2.4 Breyttar áherslur	37
2.4.1 Menntagildi og markmið náms	37
2.4.2 Kennsluaðferðir og námsmat	43
3 Innleiðing samfélagsgreinahluta aðalnámskrár	45
3.1 Aðgerðir og útgáfa á vegum mennta- og menningarmálaráðuneytis	46
3.2 Námsfniútgáfa og stuðningur Menntamálastofnunar	50
3.2.1 Námsmat	50
3.2.2 Námsfni	51
3.3 Styrkveitingar og þróunarverkefni	54
3.4 Aðgerðir sveitarfélaga	56
3.5 Kennaradeildir háskóla	59
3.6 Verkefni og áherslur annarra aðila	63

3.6.1	Heimili og skóli	63
3.6.2	Trappa	63
3.6.3	Skólavefurinn	64
3.6.4	Samtök áhugafólks um skólapróun	65
3.6.5	Menntamiðja.....	65
3.7	Samantekt	66
4	Umræður	70
5	Lokaorð.....	77
	Heimildaskrá.....	78
	Viðauki A: Útgáfa Menntamálastofnunar	86

Töfluskra

Tafla 1. Dæmi um hæfniviðmið í samfélagsgreinum á unglíngastigi.....	33
--	----

1 Inngangur

Í lokaverkefni þessu við Deild faggreinakennslu á Menntavísindasviði Háskóla Íslands er ætlunin að leggja mat á markmið, menntagildi og kennsluhætti samfélagsgreina í ljósi áherslna aðalnámskrár grunnskóla þar um og gefa yfirlit um hvort og hvernig menntamálayfirvöld, háskólasamfélagið og aðrir hagsmunaaðilar hafa stuðlað að birtingarmynd hinnar ætluðu námskrár í störfum kennara.

Í verkefninu er fjallað um menntagildi og áherslur aðalnámskrár um kennslu samfélagsgreina og lagt mat á hvort og hvernig t.d. námsefni af hálfu Menntamálastofnunar og styrkveitingar sjóða séu í takt við nýjar áherslur aðalnámskrár. Markmiðið er þannig að leggja mat á hvernig áherslur aðalnámskrár birtast og hvernig þeim hefur verið fylgt eftir af hálfu menntamálayfirvalda eftir útgáfu aðalnámskrár og samfélagsgreinahluta hennar árið 2013, m.a. í ljósi margþættra verkefna Menntamálastofnunar og annarra þeirra sem stuðla að því að námskráin birtist í verki. Þó er rétt að áréttta að ætlunin er ekki að varpa ljósi á birtingarmynd aðalnámskrár hjá einstökum kennurum og í einstökum skólum heldur gefa greinargott yfirlit um hvernig þeir ýmsu aðilar sem hafa bæði skyldu og áhrifavald við að móta starfið í kennslustofunni stuðla að því að menntagildi og áherslur aðalnámskrár nái fram að ganga.

Vísindalegt og hagnýtt gildi verkefnisins felst í því að gefa yfirgripsmikið yfirlit um hvernig stuðlað er að innleiðingu nýrrar aðalnámskrár í samfélagsgreinum. Þannig veitir greining á inntaki aðalnámskrár og yfirlit yfir innleiðingu hennar upplýsingar um hvert kennarar, m.a. nýútskrifaðir kennarar, geta sótt sér bjargir þegar kemur að því að skipuleggja nám á grundvelli samfélagsgreinahluta aðalnámskrár. Jafnframt getur greining á samspili námskrár og stefnumótunar menntamálayfirvalda gagnast til umræðu og í stefnumótunarvinnu, m.a. í ljósi þess að mennta- og menningarmálaráðuneytið áformar að endurskoða aðalnámskrá grunnskóla á næstu misserum og árum (Stjórnarráðið, 2019). Tilgangur með verkefninu er því að draga saman upplýsingar sem geta gefið kennurum, skólastjórnendum, háskólasamfélaginu, menntamálayfirvöldum og öðrum áhugasömum tækifæri til að leggja mat á hvort og hvernig stuðlað er að virkri innleiðingu aðalnámskrár. Samantektin getur þannig nýst m.a. til umræðu um bætt verklag þegar ný námskrá er innleidd. Af bæði samtölum við skólafólk á meðan á námi mínu hefur staðið en jafnframt umfjöllun í fjölmiðlum, er ljóst að margir telja að nýrri aðalnámskrá hafi ekki verið fylgt eftir með markvissum og skýrum hætti (Guðrún Hálfðánardóttir, 2019). Með verkefninu á að

reyna að varpa ljósi á hvernig áherslur hafa þróast í námskrám samfélagsgreina og hvaða áherslur voru nýjar í aðalnámskrá þeirri sem gefin var út 2011/2013 og hvernig þeim var fylgt eftir. Þá hafa m.a. heyrst sjónarmið um að miðstýring í íslensku menntakerfi sé ekki nægjanlega mikil og getur verkefnið hugsanlega varpað ljósi á það og hvort slík miðstýring sé nauðsynleg (Guðrún Hálfánardóttir, 2019).

Lokaverkefnið er í meginatriðum tvískipt. Annars vegar er sjónum beint að lýsingu aðalnámskrár á kennsluháttum, inntaki, markmiði og menntagildi samfélagsgreina en hins vegar er gefið yfirlit um hvernig menntamálayfirvöld, m.a. Menntamálastofnun, og háskólasamfélagið hafa staðið að útgáfu námsefnis, styrkveitingum eða námskeiðum til að stuðla að virkri innleiðingu samfélagsgreinahluta aðalnámskrár. Þannig á í raun að leggja mat á hvaða verkfæri kennarar hafa kost á að nýta sér svo nám í samfélagsgreinum fari fram á grundvelli þeirra hugmynda um menntagildi, markmið og kennsluhætti sem aðalnámskrá kveður á um.

Til að ná fram markmiði ritgerðarinnar er í fyrri hluta leitast við að gefa sögulegt yfirlit yfir markmið, menntagildi og kennsluhætti í aðalnámskrám grunnskóla, einkum samfélagsgreinahluta þeirra. Skoðaðar voru allar útgefnar aðalnámskrár; almennur hluti þeirra og samfélagsgreinahluti og leitast var við að greina megináherslur varðandi framangreinda þætti. Lögð var þó sérstök áhersla á námskrár samfélagsgreina og þeirra námsgreina sem falla þar undir. Þannig var leitast við að gefa yfirlit yfir breytingar á markmiðum og menntagildi samfélagsgreinahluta aðalnámskrár og kennsluhætti námssviðsins. Markmiðið var þannig að greina þróun samfélagsgreina, m.a. til að geta varpað skýrara ljósi á þær meginbreytingar sem urðu við gildistöku gildandi aðalnámskrár. Þannig er hægt að greina breytingar og markmið þeirra skýrar á grundvelli fyrri áherslna og sögulegrar þróunar.

Í fyrri hluta er því aðalnámskrá grunnskóla lögð til grundvallar til að greina þær áherslur sem yfirvöld menntamála hafa lagt um markmið, menntagildi samfélagsgreina og kennsluaðferðir. Sökum umfangs var ákveðið að beina sjónum sérstaklega að námi í efstu bekkjum grunnskóla, á unglíngastigi. Þannig eru námskrár á unglíngastigi og hvernig stuðlað var að innleiðingu hvað þann hóp varðar til skoðunar í verkefninu. Leitast er við að greina hvernig núgildandi kafli aðalnámskrár um kennsluhætti og markmið samfélagsgreina hefur tekið breytingum frá eldri námskrám m.a. til að greina hvort og hvaða þörf hafi verið á virkri íhlutun menntamálayfirvalda til að hin ætlaða námskrá kæmist til framkvæmda innan grunnskólanna sjálfra, m.a. í ljósi þess nýja námsmats og hinna nýju grunnþátta sem kveðið er á um. Hin ætlaða námskrá er hin formlega námskrá sem lýsir menntagildi og markmiðum en hin virka námskrá er aftur á móti sú námskrá sem birtist í kennslu kennara, þ.e. byggir á túlkun kennara á námskránni (Akker, 2003).

Í síðari hluta ritgerðarinnar er leitast við að varpa ljósi á hvernig menntamálayfirvöld, s.s. Menntamálastofnun, sveitarfélög, þróunarsjóðir og háskólar hafa stutt við innleiðingu hinnar nýju námskrár. Markmiðið var því að veita yfirgripsmikið yfirlit yfir aðgerðir þessara aðila til að stuðla að birtingarmynd námskrárinnar í störfum einstakra kennara. Í þeim efnum var óskað eftir upplýsingum frá Mennta- og menningarmálaráðuneyti og Menntamálastofnun um hvernig hafi verið leitast við að styðja við innleiðingu námskrár. Þá var aflað upplýsinga frá heimasíðum stjórnvalda og úr ársskýrslum og kynningarefni skoðað. Sérstaklega var skoðað útgefið námsefni hjá Menntamálastofnun til að gefa yfirlit yfir framsetningu þess, m.a. með vísan til hæfnivímiða og námsgreina og fundað með fulltrúum stofnunarinnar. Á vef Sambands íslenskra sveitarfélaga og Reykjavíkurborgar mátti í fundargerðum og öðru kynningarefni fá greinargott yfirlit yfir aðgerðir þessara aðila til að mæta breyttri námskrá. Þá voru úthlutanir úr þróunar- og símenntunarsjóðum kennara greindar til að varpa ljósi á áherslusvið og styrkveitingar. Sérstaklega voru kennsluskjár kennaradeilda háskóla greindar með tilliti til þess hvort þar væri boðið upp á námskeið sem byggðu á markmiðum og kennsluháttum aðalnámskrár. Ljóst er að fjölmargir aðilar til viðbótar taka þátt með virkum hætti í menntaumræðu og reyna að stuðla að menntaumbótum. Reynt var að gefa greinargott yfirlit yfir aðila úr grasrótinni, ef svo má að orði komast, sem hafa með umræðum, fræðiskrifum og námskeiðum fjallað um áskoranir og leiðir til að innleiða nýja aðalnámskrá. Þannig fékkst greinargott yfirlit yfir þátttöku fjölmargra aðila, bæði stjórnvalda og annarra, sem lögðu sitt af mörkum til að stuðla að því að kennarar gætu sem best skipulagt nám og kennslu í anda gildandi aðalnámskrár.

Markmið ritgerðarinnar er því að varpa ljósi á hvernig stuðlað er að því kennarar geti innleitt gildandi aðalnámskrá grunnskóla í störfum sínum. Leiðin að því markmiði var því að greina megináherslur og breytingar sem urðu við útgáfu gildandi námskrár, einkum samfélagsgreinahluta hennar. Þá var leitast við gefa yfirlit yfir aðgerðir stjórnvalda og annarra hagsmunaðila s.s. fræðasamfélags, sem ætlað var að stuðla að og styðja við kennara í störfum sínum. Þannig var leitast við að varpa ljósi á með hvaða hætti hin ætlaða námskrá gat orðið að hinni virku námskrá.

2 Samfélagsgreinar í aðalnámskrám grunnskóla

2.1 Inngangur

Í þessum hluta verkefnisins verður leitast við að greina markmið, menntagildi og kennsluhætti samfélagsgreina frá því að fyrsta námskrá grunnskóla var gefin út allt til útgáfu gildandi aðalnámskrár. Náms sviðið samfélagsgreinar var ekki til þegar fyrsta formlega námskráin var gefin út en er nú umfangsmikið námssvið sem fjöldi námsgreina fellur undir. Markmið þeirra námsgreina sem falla þar undir og kennsluhættir hafa breyst þó nokkuð sl. 60 ár. Sögulegt yfirlit yfir stöðu námssviðsins skiptir máli þegar leggja þarf mat á hvernig stuðla þarf að virkri innleiðingu nýrrar námskrár. Með því fæst skýrari sýn á meginmarkmið og breytingar hverju sinni og hverjar áherslur stjórnvöld vilja að kennarar leggi í skólastofunni við skipulag náms.

Samfélagsgreinum er nú ætlað nokkuð víðtækt og umfangsmikið hlutverk í aðalnámskrá grunnskóla á þeirri vegferð að koma börnum til þroska og mennta þau. Samhliða svokölluðum grunnþáttum menntunar er menntagildi samfélagsgreina margþætt og úr nokkrum lögum, þ.e. áhersla er á skilning og beitingu auk þekkingar (Andri Ísaksson, 1983). Það er mikilvægt að leggja mat á breytingar á námskrám samfélagsgreina og hvort m.a. útgefið námsefni hafi tekið breytingum í takt við breyttar áherslur aðalnámskrár. Það er mikilvægt því m.a. hefur verið bent á að námskrár séu almennt of umfangsmiklar, að of mikið bil sé milli hinnar ætluðu og virku námskrár og hætta sé á því að ekki allir nemendur njóti breyttra kennsluhátta þegar breytingar verða (OECD, 2018).

Það er athyglisvert að velta fyrir sér í þessu samhengi hvaða straumar eru nú ríkjandi á alþjóðavettvangi um menntagildi og kennsluhætti. Fylgja íslensk menntayfirvöld alþjóðlegum straumum eða eru hugsanlega í broddi fylkingar?

Alþjóðlegar stofnanir hafa fjallað um mikilvægustu áskoranir í menntamálum á 21. öldinni, m.a. í ljósi margvíslegra og áður óþekktra ógna sem að mannkyni stafa. Þær eru m.a. loftslagsbreytingar, siðferðilegar áskoranir vegna tækniframfara, aukinn menningarlegur og félagslegur fjölbreytileiki, ójöfnuður í lífsskilyrðum og vantraust í garð stjórnvalda (OECD, 2018). Þessi breytta heimsmynd og alvarlegu áskoranir sem að mörgu leyti hafa verið að birtast skýrlega á einungis síðustu 10 árum varpa ljósi á grundvallarspurningar, s.s. hvert skuli vera markmið menntunar. Þessar áskoranir eru flestar af samfélagslegum toga og gera því kröfur til þess að áherslur og aðferðir við kennslu samfélagsgreina í grunnskólum séu teknar til skoðunar og umræðu. Bent hefur verið á að menntakerfi Vesturlanda hafi almennt séð

verið álitin hafa skilað miklum árangri þar sem menntunarstig sé nokkuð hátt (Cook, 2019). Það kunnir aftur á móti hafa leitt til þess að umræða um markmið menntunar hafi verið vanrækt á undanförunum árum og áratugum, áhersla hafi verið meiri á árangur en tilgang menntunar (Cook, 2019). Þetta er sama sjónarmið og birtist hjá Price (2017). Umræða um skólamál snúist fremur um reglur og vandamál en hvernig eigi að búa til skapandi lærdómsumhverfi. Niðurstöður alþjóðlegra mælinga stýri vali kennsluáferða fremur en tilgangur og markmið menntunar.

Það meginsteff virðist ríkjandi, í umræðum á alþjóðavettvangi, að markmið náms sé ekki einungis að undirbúa nemendur undir frekara nám eða störf í framtíðinni. Búa þurfi nemendur undir þátttöku í framtíð þar sem sjálfbærni sé lögð til grundvallar og samvinna við lausn margvíslegra vandamála sé lykilatriði (OECD, 2018). Í rauninni felst í þessu áhersla á samvinnu og skýrara gildismat með áherslu á þátttöku og ábyrgð hvers og eins. Áhersla á breytingar virðist mikilvæg. Þannig virðist samfélagsbreytandi námskrá fá ríkara og aukið vægi í umræðunni.

Finnska nýsköpunarstofnunin Sitra hefur nýverið gefið út athyglisverða bók (Cook, 2019) þar sem meginviðfangsefnið er hvernig sjálfbærni og velferð mannkyns verði gerð að meginmarkmiði menntunar. Megináskoranir eru að takast á við erfið álitamál (e. wicked problems), loftslagsbreytingar og að auka sjálfbærni. Í bókinni koma fram áhugaverð sjónarmið og fjallað er um einstök dæmi af menntun á nýjum grundvelli. Þá eru uppi sjónarmið um að skólar skuli láta reynslu nemenda vera í forgrunni og að hlutverk kennara sé að aðstoða nemendur að taka ákvarðanir sem muni hafa áhrif í samfélaginu; að skólar verði miðpunktur aðgerða. Þetta eru með vissum hætti sambærilegar hugmyndar og birtast í bók Prensky (2016). Hann leggur áherslu á að nám og menntun þurfi að gjörbreytast. Menntun eigi ekki að snúast um að bæta og efla einstaklinginn eins og hann telur að hafi verið markmiðið fram að þessu heldur eigi markmið menntunar að vera að bæta heiminn og einstaklingarnir eða nemendur eigi að þroskast samhliða því ferli. Ekki eigi að líta á þátttöku nemenda í samfélaginu sem framtíðarverkefni heldur þurfi að tengja námið við raunveruleg viðfangsefni og börnum þannig gefinn aukinn tilgangur á meðan á námi stendur. Harari (2018) bendir á að tækniframfarir geri það að verkum að nám þurfi að endurskoða. Þannig hafi komið upp og muni koma upp margvísleg siðferðileg álitamál sem samfélög þurfi að takast á við vegna tækniframfara.

Prensky (2018) leggur því áherslu á að í námi barna sé umfjöllun um raunveruleg viðfangsefni og það sé verkefni kennarans að leiðbeina nemendum og valdefla þá til að takast á við þessu raunverulegu viðfangsefni. Aðrir benda á að kennarar eigi að þora að leyfa nemendum að prófa sig áfram og gera mistök, fagna þeim reyndar, og kennarar verði að leyfa sér sjálfir að vera ævintýragjarnir og gera mistök (Price, 2017). Þá virðist vera ríkjandi

Það sjónarmið að umræðuaðferðir verði að taka upp í auknum mæli t.d. til að nemendur geti rætt um flókin álitamál. Quartermain (2016) bendir þó á að það skipti máli hvernig rætt er um álitamál, t.d. hryðjuverk og hvert sé markmið þeirrar umfjöllunar. Prensky (2016) veltir jafnframt fyrir sér hvert eigi að verða hlutverk tækninnar þegar við erum að velta fyrir okkur markmiðum menntunar.

Aukin áhersla á lífsleikni virðist jafnframt vaxandi. Morris (2015) bendir á að í skólum þurfi að þjálfa með nemendum tiltekna eiginleika þannig að nemendur hafi skilning á sjálfum sér og gjörðum sínum og hafi vilja til að lifa innihaldsríkara lífi. Morris telur að manngildismenntun þar sem takmarkið er hamingjuríkt líf eigi að vera markmið náms og gagnrýnir að nám sé of árangursmiðað. Þessar hugmyndir eru raunar hugsanlega í einhverri andstöðu við hinar samfélagsbreytandi áherslur sem að framan er lýst en hugsanlega geta þessar þræðir legið saman. Allt að einu kalla þessar hugmyndir á aðrar og óhefðbundnari kennsluaðferðir.

Það er jafnframt athyglisvert að aukin áhersla virðist vera á það að líta á nám og menntun sem ævilangt ferli þar sem allir standa í raun jafnfætis, nemendur, kennarar, foreldrar, í raun samfélagið allt (OECD, 2018).

Hér á eftir verður lagt mat á kennsluaðferðir og menntagildi samfélagsgreinahluta aðalnámskrár, m.a. með samanburði við eldri námskrár. Leitast verður við að varpa ljósi á þær meginbreytingar sem hafa orðið á samfélagsgreinahluta aðalnámskrár frá því sem áður var og jafnframt hvert og hvort menntagildi samfélagsgreina hafi tekið breytingum og í hvaða átt. Má merkja þá strauma sem birtast í alþjóðlegri umræðu?

2.2 Eldri aðalnámskrár

2.2.1 Aðalnámskrá fyrir nemendur á fræðsluskyldualdri 1960

Samfélagsgreinar verða ekki til sem sérstök námsgrein í grunnskólum hér á landi fyrr en með gildistöku aðalnámskrár 1976. Samkvæmt fyrstu aðalnámskrá grunnskóla sem gefin var út árið 1960, Námskrá fyrir nemendur á fræðsluskyldualdri, var gert ráð fyrir að eftirfarandi námsgreinar væru kenndar, sem síðar meir áttu eftir að falla undir námssviðið samfélagsgreinar; kristinfræði, landafræði, saga og félagsfræði en jafnframt svokölluð áttthagafræði (Menntamálaráðuneytið, 1960). Í formálsorðum þessarar fyrstu útgefnu námskrár er vikið að því að námskráin sé til leiðbeiningar og til að auka samræmi í starfi skóla, hún gefi heildaryfirlit yfir námsefni skóla en sé ekki ófrávíkjanleg.

Áttthagafræði var kennd 7-9 ára börnum og hafði það að markmiði að þroska einstaklinginn og kenna nemendum að vinna saman og stækka hugmyndaheim þeirra. Þá var eitt markmiða áttthagafræðinnar að leggja grunn að kennslu í öðrum námsgreinum, þ.e.

landafræði, náttúrufræði, sögu og félagsfræði. Þekkingaratriði voru lögð til grundvallar t.d. átti að fjalla um helstu landfræðilegu heiti, tímatal og atvinnuvegi. Sömuleiðis þó umgengishættir og almennt hreinlæti. Þekkingaratriðin voru ekki lykilatriði kennslu áttthagafræði heldur voru meginmarkmiðin að börnin störfuðu sér til þroska og vaxtar. Áttthagafræðin þótti grundvöllur að framtíðarnámi hvers barns en var ekki námsgrein í sjálfu sér heldur byggði í raun á uppötvun og reynslu nemendanna. Þannig sagði (bls. 29) að „saga áttthaganna, landfræðileg sérkenni þeirra og atvinnuhættir geta orðið grundvöllur í framtíðarnámi, þegar skipulögð kennsla námsgreinanna hefst”.

Markmið kristinna fræða, sögu, félagsfræði og landafræði, voru þekkingarleg að megin stefnu til í þessari fyrstu námskrá. Kristindómsfræðslan átti að stuðla að þekkingu á aðalefni ritningarinnar og fræða nemendur um líf og starf Jesú og átti kennslan að vera „einörð, hrein og sönn” (bls. 32). Markmið sögukennslu var skýrt; að nemendur öðluðust þekkingu á merkustu atburðum Íslandssögunnar og mannkynssögunnar. Engu að síður var jafnframt markmiðið að efla skilning á samfélagi því sem nemendur bjuggu í, tengingu þess við aðrar þjóðir og að kenna nemendum vinnubrögð við heimildaleit. Í námsefniskaflanum var þó farið nokkuð skilmerkilega yfir hvaða þætti átti að fjalla um í hverjum bekk fyrir sig. Taka má dæmi um námsefni á unglíngastigi en þá átti að lesa um tímabilið eftir 1874 í Íslandssögu með nokkuð nákvæmu yfirliti og lesa jafnframt valda kafla úr mannkynssögu þar sem lögð væri áhersla á að „festa nemendum í minni helztu stórviðburði sögunnar” (bls. 37). Þekking og minnisatriði voru því í aðalhlutverki, saga kennd í tímaröð og voru gefin dæmi um þau ártöl sem nemendur áttu að þekkja. Nemendur áttu að öðlast landfræðilega þekkingu á landi sínu og nágrennalöndunum en jafnframt skilja áhrif t.d. landslags og hnattstöðu á atvinnulíf og menningu. Helstu atriði hinnar almennu landafræði áttu nemendur að geta staðið skil á, s.s. um helstu firði og flóa, helstu eldstöðvar, yfirlit yfir sýslur og ítarlega kennslu um t.d. stærstu ríki veraldar svo sem Bandaríkin, Kína, Indland og Sovétríkin. Þó sagði sérstaklega að óráðlegt væri að nemendur leggðu mikið af fróðleik á minnið, slíkt ættu nemendur að geta aflað sér upplýsinga um í handbókum.

Varðandi kennsluhætti á unglíngastigi var sérstaklega vikið að því að æskilegt væri að nemendur ynnu að einstökum verkefnum í sögu og félagsfræði. Lögð var áhersla á svokallaða starfræna kennslu með vinnubókum. Fjölbreytni verkefna átti að vera í fyrirrúmi þar sem námsgreinin væri margþætt og yfirgrípsmikil. Þó ert athyglivert að lögð var rík áhersla á góða frásagnargáfu kennara til að segja frá sögunni með lifandi hætti. Kennarinn var þannig í forgrunni náms nemenda. Þekking á samfélaginu var hluti af námi á unglíngastigi í þessum greinum og var farið inn á nýjar brautir eins og það var orðað með því að fræða nemendur um sitthvað sem ungu nútímafólki væri nauðsynlegt að kunna, s.s. um réttindi og skyldur borgaranna og stjórnskipun. Tilgangurinn var að þroska með nemendum samstarfsvilja og

ábyrgð á eigin framtíð. Þannig voru þekkingaratriði lögð til grundvallar en skilningur á samtíðinni í gegnum sögunám var þó eitt markmiða náms í sögu og félagsfræðum. Þá skyldi ef unnt væri skipuleggja, í samstarfi við atvinnulíf, starfsfræðslu sem byggðist að einhverju leyti á kynnum nemenda af atvinnuháttum eftir nám í landafræði, félagsfræði og Íslandssögu.

2.2.2 Aðalnámskrá grunnskóla 1976

Með aðalnámskrá grunnskóla sem gefin var út árið 1976 af skólarannsóknadeild menntamálaráðuneytisins var samfélagsfræði kynnt til leiks (Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild, 1977). Almenni hluti námskrárinnar var jafnframt mun ítarlegri en í fyrstu aðalnámskrá grunnskóla (Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild, 1976). Fjallað var sérstaklega um þroska og reynslu nemenda og skólum falið að stuðla m.a. að siðgæðisþroska með umræðum um atburði utan skólans. Markmiðið var rökfærsla og þroskun dómgreindar frekar en boðun tiltekinna sameiginlegra sjónarmiða. Leitin var markmiðið fremur en niðurstaða rökfærslunnar. Í ljósi breyttra atvinnu- og þjóðfélagshátta var skólum falið aukið uppeldishlutverk, m.a. til að búa nemendur undir líf og starf í lýðræðisþjóðfélagi til að móta nýja þjóðfélagshætti. Skilningur og ábyrgð nemenda á þátttöku í samfélaginu þótti því mikilvægur. Námskránni var ætlað að leiðbeina fremur en að líta ætti á hana sem forskrift að starfi innan skólanna. Með almennum hætti var hvatt til hópvinnu og vals nemenda og samþætting námsgreina var talið geta gegnt mikilvægu hlutverki í lífi unglunga auk þess sem verklegt nám undirbjó nemendur undir störf í þjóðfélaginu. Þannig var hvatt til þess að skil milli skyldra námsgreina væru afnumin og leitast við að samþætta greinar. Með samþættingu átti að auka gildi náms í hugum nemenda. Námsgreinar voru ekki markmið náms í sjálfu sér heldur var barnið sjálft í forgrunni.

Í almennum hluta þessarar námskrár var lýsing á hefðbundnum samskiptum kennara við nemanda þar sem kennarinn var í aðalhlutverkinu. Þekking og minnisatriði voru í forgrunni og ytri námshvati leiðarljós. Það var augsýnilega ætlun námskrárhöfunda hinnar nýju námskrár á áttunda áratugnum að reyna að draga úr þessum megineinkennum skólastarfs. Í námskránni mátti finna nokkuð ríka kennslufræðilega umfjöllun, sem ekki var að finna í fyrstu námskránni. Bent var á að fjöldi kennsluaðferða væru tiltækar og gæti val þeirra skipt jafnvel meira máli en val á námsefni hverju sinni. Nemandinn var settur í forgrunn og litið var á kennslustofuna sem vinnustofu en ekki sem fyrirlestrasal. Þá var ítarlega fjallað um að endurskoða þyrfti námsmat og fjallað um mun á hlutlægum og óhlutlægum prófum, formlegu og óformlegu mati auk þess sem túlkun matsniðurstaðna var til umfjöllunar. Í almennum hluta þessarar námskrár var fjallað um að draga skyldi úr mati á árangri nemenda þar sem það gæti haft neikvæð áhrif á þá en auka skyldi fremur almennt mat á skólastarfinu sjálfu.

Þá var sérstakur kafli þessarar námskrár þar sem leitast var við að svara því hvernig verða mætti við þeim nýju kröfum, sem vikið var að hér að framan. Bent var á fjölbreyttar leiðir til að meta námskunnáttu svo sem ritgerðir, vinnubækur, leikþætti, líkön, fjallað um kosti hópvinna og áhersla lögð á góðar spurningar kennara. Fjölbreytni var þannig talin auka áhuga nemenda og vera liður í „tilgangsríku skólastarfi“ (bls. 19). Bent var á að tengja mætti efnið við nærumhverfi og þjóðfélagsumræðu hverju sinni og þannig nýta reynslu nemendanna sjálfra.

Hvað efni þessarar ritgerðar varðar var útgáfa aðalnámskrár árið 1976 sérstaklega áhugaverð fyrir þær sakir að þar var kynnt til leiks ný námsgrein, samfélagsfræði, en greinakafli var gefinn út árið 1977 (Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild, 1977). Um nokkuð ítarlegan kafla var að ræða þar sem greinin var kynnt til leiks, fjallað um uppbyggingu hennar, almenn markmið, kennsluáðferðir, námsmat, kennslugögn og aðbúnað, samstarf heimilis og skóla og tengsl við aðrar greinar. Í inngangskafla kom skýrt fram hver væru í raun markmið og viðföng samfélagsfræði.

Samfélagsfræði fjallar um samskipti fólks og samband þess við umhverfi sitt fyrr og nú. Samfélagsfræðin nær að nokkru yfir það svið sem námsgreinarnar áttahagafræði, Íslandssaga, mannkynssaga, landafræði og félagsfræði hafa fjallað um. Auk þess spannar hún víðara svið sem hefur ekki nema að nokkru leyti verið viðfangsefni áður nefndra námsgreina, þ.e. samskipti manna og samband þeirra við félagslegt og náttúrulegt umhverfi sitt. (Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild, 1977, bls. 7)

Eitt markmiða samfélagsfræðinnar var að undirbúa nemendur undir þátttöku í flóknara samfélagi en foreldrar þeirra ólust upp í og byggja upp sjálfstæða einstaklinga til þátttöku í lýðræðisþjóðfélagi, sem væru færir um að taka sjálfstæðar ákvarðanir. Þó var jafnframt talið mikilvægt að nemendur þekktu til sögu og gerðar íslensks þjóðfélags og sögu þeirrar veraldar sem þeir lifðu í. Talið var nauðsynlegt að dýpka skilning nemenda á samhengi sögunnar og fjalla um einstök söguleg viðfangsefni. Lögð var áhersla á það í námskránni að velja viðfangsefnin með vísan til þess að þau skýrðu rætur nútímaþjóðfélags og litið sérstaklega til menningararfs Íslendinga.

Samfélagsfræðin var í raun samþætting nokkurra greina, einkum sögu og landafræði og var talið að með henni gæfist færi á dýpri skoðun viðfangsefna og þannig mætti auka og dýpka skilning nemenda. Sögu átti því ekki kenna á grundvelli tiltekinnar atburðarásar heldur var markmiðið að auka skilning á gerð og þróun þjóðfélaga. Í stað þess að nemendur ættu að leggja á minnið margar staðreyndir áttu þeir að kanna hvert viðfangsefni á dýptina og öðlast skilning á hugtökum og samhengi. Stjórn málasaga var ekki lengur í burðarhlutverki heldur

voru félags- og menningarlegir þættir taldir mikilvægir. Kristin fræði féllu ekki undir samfélagsfræðina þó viðurkennt væri í námskránni að t.d. viðhorfamarkmið samfélagsfræðinnar tengdist siðgæðisþroska kristinna fræða.

Í þessari námskrá var lögð áhersla á kennsluáðferðir sem voru ólíkar aðferðum þeirra námsgreina sem greinin leysti af hólmi. Mikilvægt var talið að kenna nemendum vinnubrögð svo sem heimildaleit og að nemendur lærðu sjálfir að leita lausna á vandamálum; starfi sem vísindamenn. Þá var horfið frá hlutlægum veruleika ef svo má segja; bent á að einn sannleikur væri yfirleitt ekki fyrir hendi í samfélagsgreinum. Eins og segir í námskránni að „tilfinningar og viðhorf eru viðfangsefni samfélagsfræðinnar ekki síður en sýnileg fyrirbæri félagslífsins“ (bls. 11). Umburðarlyndi og gagnrýni var því m.a. eitt af markmiðunum í samfélagsfræðanáminu.

Ítarlega var fjallað um uppbyggingu greinarinnar. Grundvöllur hennar voru svokölluð lykilhugtök og meginhugmyndir. Þessum lykilhugtökum var ætlað að leiðbeina um val á námsefni til samræmis við aldur og þroska nemenda. Þau voru nokkur og misauðvelt að vinna með þau en markmiðið var að nemendur myndu vinna með þau oftari en einu sinni til að öðlast dýpri skilning. Lykilhugtökin voru t.d. félagsmótun, þarfir, gildismat og félagsskipan. Á grundvelli lykilhugtaka voru settar fram meginhugmyndir, „þ.e. alhæfingar sem kveða nánar á um tengslin sem felast í lykilhugtökunum“ (bls. 19). Reisa átti námsefnið á meginhugmyndum og þar með tilgangi náms hverju sinni. Námsefnið átti að vekja nemendur til umhugsunar, hvetja til ígrundunar, auka skilning og þjálfar nemendur til að komast að eigin niðurstöðu. Tímaröðun og einstakir atburðir áttu ekki að skipta eins miklu máli, þ.e. hin sagnfræðilega aðferð. Námi í samfélagsfræði var þannig ætla að hvetja til sjálfstæðra vinnubragða og skilnings.

Nokkuð ítarlega var lýst hvert skyldi vera námsefni hvers árs og markmiðum þess. Þannig var viðfangsefnum á níunda námsári t.d. lýst með eftirfarandi hætti.

Á níunda námsári eru tvö meginviðfangsefni. Í fyrsta lagi er fjallað um þróun nútímaþjóðfélaga og um heiminn sem eina samskiptaheild. Hér má nefna samskipti iðnríkja og þróunarlanda; vandamál í kjölfar iðnvæðingar, fólksfjölgun, fátækt; stjórn málaátök og alþjóðasamtök. Hitt meginviðfangsefnið er íslenskt nútímaþjóðfélag, vandamál þess, tengsl Íslands við umheiminn og staða æskulýðs í íslensku þjóðfélagi. (Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild, 1977, bls. 22)

Viðfangsefnum var ætlað að efla skilning á þeim meginhugmyndum og lykilhugtökum sem lágu til grundvallar samkvæmt námskránni.

Markmið samfélagsfræðinnar voru þrenns konar; kunnáttu- og skilningsmarkmið, viðhorfamarkmið og leiknimarkmið. Þannig áttu nemendur að athuga samfélagið frá ólíkum

sjónarhólum á vegferð til skilnings á því, til skilnings á eigin viðhorfum, þeir áttu að geta mætt gagnrýni og geta sett sig í spor annarra. Lögð var áhersla á þjálfun í vinnubrögðum, margvíslega leikni, upplýsingaöflun, ályktanafærni, samvinnu og tjáningu svo dæmi séu tekin.

Leitaraðferð var grundvallarkennsluaðferð samfélagsfræðinnar samkvæmt námskránni og var lýst sem vísindalegri aðferð sem ætlað væri að hvetja nemendur til að leita eigin svara og lausna við spurningum og viðfangsefnum. Samkvæmt námskránni var gefin út sérstök handbók þar sem leitaraðferð var lýst og í kennsluleiðbeiningum var að finna hugmyndir um viðfangsefni samkvæmt aðferðinni. Umfjöllun um kennsluaðferðir er nokkuð ítarleg í námskránni og var til stuðnings við það starf sem átti að eiga sér stað í kennslustofunni.

Hvert viðfangsefni þarf að dýpka skilning nemandans og auka víðsýni hans. Lykilhugtök, meginhugmyndir og markmið gefa vísbendingu um þann skilning sem stefnt er að hverju sinni. Jafnframt þurfa viðfangsefnin að gefa nemendum tækifæri til að þjálfra ýmis vinnubrögð. (Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild, 1977, bls. 29)

Þannig var því lýst því hvernig hverju viðfangsefni mætti skipta í þrennt; aðfara, ýmis verkefni og umræður og að lokum niðurstöður. Lögð var áhersla á umræðu- og spurningaaðferðir, hópvinna til að auka skilning á samvinnu og samhjálp auk þess sem bent var á að hópvinna gæfi nemendum færi á að nýta styrkleika sína. Vettvangsfræðslu og reynslu nemenda mætti nýta, notkun myndefnis væri mikilvæg auk þess sem leikir voru taldir þjóna margvíslegum markmiðum svo sem að hjálpa nemendum að setja sig í spor annarra, þeir hafi félagslegt gildi og auki fjölbreytni skólastarfsins.

Í ljósi fjölþættra markmiða samfélagsgreina var hvatt til notkunar ýmissa annara aðferða en skriflegra prófa við námsmat. Fylgjast þyrfti með virkni nemenda í samræðum og áhuga þeirra á viðfangsefnum, nemendur skyldu meta eigin vinnu með samræðu, og kennari skyldi skoða vinnubrögð, tjáningu og skilning nemenda svo eitthvað sé nefnt. Athyglisvert er að mælt var með að umsagnir væru veittar í samfelldu máli þar sem lögð væri áhersla á jákvæða þætti til framfara fyrir nemendur en gagnrýni skuli samhliða setja fram með jákvæðum hætti.

Almennt var námskrá samfélagsfræðanna nokkuð skýrt framsett og kennurum veittar góðar leiðbeiningar. Þannig voru sett fram markmið og viðfangsefni fyrir hvert námsár, meginhugmyndir og tillögur að kennsluaðferðum. Þá fylgdu hverri námseiningu, þ.e. meginhugmynd; nemendaefni og kennsluleiðbeiningar, vinnublöð og ítarefni. Sérstaklega var hvatt til samstarfs heimilis og skóla til að höfða til persónulegrar reynslu nemenda.

2.2.3 Aðalnámskrá grunnskóla 1989

Sú aðalnámskrá sem að framan er lýst féll ekki úr gildi fyrr en með útgáfu nýrrar námskrár árið 1989 eða um 13 árum síðar (Menntamálaráðuneytið, 1989). Í markmiðskafla hinnar nýju námskrár var vikið að helstu markmiðum skólstarfs; svo sem um kristilegt siðgæði og lýðræðislegt samstarf. Tekið er fram að miklar þjóðfélagsbreytingar hafi átt sér stað, t.d. séu samskipti kynslóðanna minni en áður gerðust og fjölmiðlar hafi m.a. tekið við að uppfræða börn. Því þurfi að kenna börnum að meta sjálfstætt þær upplýsingar og þau áhrif sem þau verða fyrir. Áhersla er þó á íslenska sögu og menningararf enda eitt verkefna grunnskólans samkvæmt námskránni að standa vörð um menningu þjóðarinnar. Þó þurfi að auka víðsýni og fjalla um rétt, skyldur og jafnræði þjóða heimsins. Markmið skólstarfsins eru því fjölbreytt.

Mikilvægt er að allir geri sér grein fyrir því að markmið skólstarfs eru margvísleg, allt frá markmiðum sem varða afmarkaða þætti kunnáttu, leikni og viðhorfa, til langtímamarkmiða sem skólum er ætlað að styrkja og einstaklingar halda áfram að vinna að eftir að skólagöngu lýkur. Til að auðvelda nemendum að vinna að markmiðum náms velur kennari viðfangsefni, ýmist einn eða í samvinnu við nemendur. Nemendur og kennari nota síðan mismunandi og ólíkar aðferðir til að glíma við viðfangsefnin. Í vissum tilvikum getur það verið markmið í sjálfu sér að ná valdi á ákveðnum aðferðum (Menntamálaráðuneytið, 1989, bls. 15).

Margþættri hæfni skyldi náð enda átti kennsla að beinast „að því að hjálpa nemendum að tileinka sér þekkingu og skilning, að móta sér skoðanir og viðhorf og ná leikni og færni á tilteknum sviðum“ (Menntamálaráðuneytið, 1989, bls. 15).

Námsmat átti að vera óhlutdrægt og sanngjarnt og meta átti alla þætti svo sem framfarir, þekkingu, skilning og leikni og því þurfti það sömuleiðis að vera fjölbreytt, bæði formlegt og óformlegt og jafnvel huglægt. Viðfangsefni grunnskóla voru flokkuð í námsgreinar en þó var bent á að skólar gætu tengt saman viðfangsefni fleiri en einnar námsgreinar. Sem fyrr voru kristinfræði, siðfræði og trúarbragðafræðsla ekki hluti af samfélagsgreinum.

Ljóst er að litið var á greinina samfélagsfræði - samfélagsgreinar, eins og þær voru kallaðar í námskránni, sem samþættingarnámsgrein þar sem saga og landafræði voru í öndvegi en aðrar félagsvísindagreinar, s.s. félagsfræði og mannfræði voru þó hluti af því mengi. Þannig gerði námskráin ráð fyrir að kennd væri samfélagsfræði sem námssvið og jafnframt sem einstakar samfélagsgreinar. Markmiðin voru þekking á umhverfi og veröld nemenda, á sögu íslensks þjóðfélags, að nemendur væru viðbúnir að taka þátt í lýðræðisþjóðfélagi og gætu aflað sér upplýsinga og nýtt sér þær. Þá er ljóst að af umfjöllun um samfélagsgreinar að breytt þjóðfélag þótti gera það að verkum að þýðingarmeira væri fyrir borgarana að geta tekið þátt í samfélaginu, að geta skilið og greint ólíkar upplýsingar og þá þræði sem lágu um þjóðfélagið. Þá var fjallað um markmið og tilgang samfélagsgreina.

Samfélagsfræði og samfélagsgreinum í grunnskóla er ætlað það meginhlutverk að hjálpa nemendum að afla sér víðtækrar þekkingar á sögu og samfélagi svo þeir geti sem best brugðist við kröfum þess og kostum af skilningi og réttsýni. (Menntamálaráðuneytið, 1989, bls. 116)

Markmiðum var skipt í þrjá flokka; þekkingarmarkmið (þ.e. bæði kunnáttu- og skilningsmarkmið), viðhorfamarkmið og leiknimarkmið og birtust þannig margþætt markmið námsins. Þetta reyndi á fjölbreytni; í viðfangsefnum, kennsluaðferðum og námsmati. Bent var á að vinna mætti að þessum markmiðum með ýmsum hætti í einu; þekkingu úr ýmsum fræðigreinum mætti tengja saman eða byggja meginuppistöðuna úr einni fræðigrein þó leitað væri í brunn annarra námsgreina eftir því sem þörf krefði, skipuleggja námsgreinabundið nám eða láta það ráðast hverju sinni hvernig námið tengdist einstökum námsgreinum. Þannig virðist skipulag námskrárhöfunda hafa byggst á námsgreinum þó markmiðin væru í sjálfu sér ekki endilega námsgreinamiðuð.

Í námskránni var þannig fjallað um markmið og meginhugmyndir einstakra námsgreina, bæði samfélagsfræði í heild sinni en jafnframt einstakra greina sem mynduðu uppistöðu náms í samfélagsfræði, þ.e. sögu, landafræði og félagsfræði. Lýsing á grunni samfélagsfræði er upplýsandi.

Samfélagsfræði er ætlað að ná yfir það svið sem námsgreinarnar áttahafræði, Íslandssaga, mannkynssaga, landafræði og félagsfræði fjalla um. Svið hennar er þó víðara en aðgreindra námsgreina og nær það til viðfangsefna sem hafa ekki nema að litlu leyti fallið innan áðurnefndra námsgreina. Þannig má t.d. nefna að sum viðfangefni samfélagsfræðinnar tengjast mannfræði, önnur hagfræði, enn önnur stjórnmálafræði, félagssálfræði eða sálarfræði. Markviss samþætting tveggja eða fleiri námsgreina hefur í för með sér að hvert viðfangsefni er athugað frá mörgum hliðum og ætti því að stuðla að dýpri skilningi og heildarsýn. (Menntamálaráðuneytið, 1989, bls. 118)

Með námi í samfélagsfræði átti m.a. að stefna að skilningi á ákveðnum lykilhugtökum t.d. þörfum, þjóðfélagsbreytingum og orsakasamhengi. Meginhugmyndir lýstu svo þeim skilningi sem nemendum væri ætlað að ná t.d. um ástæður þess að fólk flutti búferlum. Leiðarhugmyndir tengdu saman meginhugmyndir og lykilhugtök. Leiðarhugtök gat þá t.d. verið „orsakir fólksflutninga frá Vestur-Noregi til Íslands á 9. og 10. öld voru m.a. landþrengsli vegna fólksfjölgunar og innanlandsófriður. Aukin þekking Norðmanna á skipasmíðum og vaxandi siglingatækni gerði þeim kleift að sigla skipum sínum til Íslands“ (bls. 119).

Áherslur í sögu skv. námskránni gáfu skýra mynd af markmiðum sögukennslu; annars vegar að viðfangsefnin myndu varpa ljósi á af hvaða rótum þjóðfélög nútímans væru sprottin og hins vegar menningararfur Íslendinga og annarra þjóða. Verklegr sýn var á

landfræðikennslu en áherslu átti að leggja á skilning á landfræðilegum hugtökum og lestri korta, tafla og grafa.

Í samfélagsfræðikaflanum var fjallað um megininntak, markmið og helstu viðfangsefni frá upphafi skólagöngu til 3. bekkjar, frá 4.- 6. bekkjar og á unglíngastigi í 7.- 9. bekk. Inntaki náms á unglíngastigi er lýst með svofelldum hætti.

Því er lagt til að auk þess að nemendur kynnist sögu þjóðarinnar fram á okkar daga og þýðingu land- og jarðfræðilegra þátta fyrir hana, öðlist þeir sem gleggsta heimsmynd, einkum sögulega, og kynnist sem best gerð íslensks samfélags og stöðu sinni í því. (Menntamálaráðuneytið, 1989, bls. 125)

Þá var talið æskilegt að nemendur fengju val innan þessa ramma svo sem um fjölmiðla, kynferðismál og hvers kyns vettvangsathuganir. Leitarnám var lagt til grundvallar sem og vettvangsnám, kortalestur, og hópavinna til að þjálfa samstarf og samhjálp.

Námsmatið þurfti samkvæmt námskrárhöfundum, að meta fleira en þekkingu og því þurfti að meta þessa þætti jafnóðum og meta m.a. ritgerðir með opnum spurningum. Þær þóttu geta gefið vísbendingu um færni nemenda til skilnings og greiningar og tilgátumyndunar.

2.2.4 Aðalnámskrá grunnskóla 1999

Í inngangsorðum aðalnámskrár sem gefin var út árið 1999 má strax merkja áherslur hennar (Menntamálaráðuneytið, 1999a). Þar er fjallað um þær kröfur sem borgarar geta gert til menntunar.

Þeir eiga rétt á því að inntak námsins fullnægi afdráttarlausum kröfum. Námsstímann ber að nýta vel og stefna að góðum árangri með aga og skýrum markmiðum. (Menntamálaráðuneytið, 1999a, bls. 5)

Þá segir ennfremur:

Við framkvæmd skólustefnunnar ber að halda í heiðri gildin sem hafa reynst okkur Íslendingum best. Skólarnir hafa vaxið úr jarðvegi kristinnar og þær rætur mega aldrei slitna (Menntamálaráðuneytið, 1999a, bls. 6).

Höfuðmarkmið grunnskólans samkvæmt námskránni var að veita nemendum góða almenna menntun enda bent á að menntun væri ein grunnstoða lýðræðis. Þroska átti gagnrýna hugsun einstaklinganna, sjálfstraust og getu til að láta skoðanir sínar í ljós, svo

dæmi séu tekin úr markmiðskafla námskrárinnar. Búa átti nemendur undir þátttöku í samfélaginu m.a. með því að dýpka skilning þeirra á „sögulegum forsendum samfélagsins, atvinnuháttum, menningu, náttúru, fjölskylduábyrgð, fjármálaskyldum, skyldum einstaklingsins og rétti hans” (Menntamálaráðuneytið, 1999a, bls. 16).

Markmið náms hverju sinni voru nemendamiðuð og vel skilgreind. Þau voru sett fram sem lokamarkmið, áfangamarkmið og þrepamarkmið. Lokamarkmiðin lýstu almennum tilgangi náms, því sem nemendur áttu að kunna og geta að afloknu skyldunámi. Áfangamarkmiðin voru á þremur stigum; 1.-4. bekkur, 5.-7. bekkur og 8.-10. bekkur. Þá voru sett fram þrepamarkmið til að ná fram áfangamarkmiðum en þau voru sett fram til leiðsagnar. Því hefur verið lýst þannig að breyting frá fyrri námskrá sem tók gildi árið 1989 hafði verið líkust byltingu (Meyvant Þórólfsson, 2015).

Hvað kennsluhætti varðaði kom skýrlega fram að kennsla skyldi miða að því markmiði sem að væri stefnt hverju sinni og því þurftu kennsluaðferðir að vera fjölbreyttar. Námsmat átti að vera fjölbreytt, bæði formlegt og óformlegt. Meta átti alla þætti; framfarir, þekkingu, skilning og leikni.

Nokkuð skýr námsgreinaskipting var í samfélagsgreinum (Menntamálaráðuneytið, 1999b). Þannig var landafræði kennd í 1.-9. bekk, saga í 5.-9. bekk, þjóðfélagsfræði í 10. bekk en greinin samfélagsfræði eingöngu í 1.-4. bekk. Með samfélagsfræði var í raun átt við samþættingu sögu og félagsfræði en það mátti bæta landafræði við á meðan markmiðum þeirra einstakra greina væri fullnægt.

Markmið þessara greina voru að gera ætti nemandann læsan á umhverfi sitt og samfélag og m.a. auðvelda honum að beita sér í mannlegu félagi og temja sér þau gildi sem þar ríkti samkomulag um. Þrátt fyrir að námsgreinar væru lagðar til grundvallar var þó gert ráð fyrir að skólar gætu með einhverjum hætti samþætt þær.

Það er hlutverk skólanna að uppfylla markmið námsgreinanna með sjálfstæðri kennslu námsgreina eða með því að tengja markmið saman í skólanámskrá og kennslu kringum ákveðin viðfangsefni eða á annan hátt. (Menntamálaráðuneytið, 1999b, bls. 6)

Um námsmat gildi það sem sagði í almennum hluta þessarar námskrár; formlegt námsmat s.s. próf en jafnframt símat og t.d. ritgerðir, skálduð skrif, myndræn og leikræn framsetning. Sett voru fram sérstök markmið fyrir samfélagsfræðina og svo önnur markmið fyrir sögu, landafræði og þjóðfélagsfræði. Markmið samfélagsfræðinnar voru m.a. sjálfsmýnd og félagslegt umhverfi, land og þjóð, heimsbyggð, innlifun og víðsýni og túlkun og tjáning. Lokamarkmið samfélagsfræði í 1.-4. bekk og sögu í 5.-9. bekk koma fram og var þar bæði að finna þekkingarmarkmið s.s. að fá heildarmynd af sögu Íslands í samhengi við sögu

Norðurlanda, Evrópu og heimsins en jafnframt skilnings- og beitingarmarkmið; að öðlast skilning á menningu og stjórnámum og geta sett sig í spor fólks á ýmsum tímum. Áfangamarkmiðin eru skýrari, eðli máls samkvæmt, og eru m.a. að þekkja og hafa skilning á skjaldarmerki Íslands, þekkja mikilvægar stjórnarstofnanir, þekkja til gamalgróinna atvinnuvega, að geta fjallað um upphaf og þróun mannsins. En sömuleiðis með innlifun og víðsýni átti nemandi að hafa fengið að skynja söguna í gegnum viðtöl og öðlast skilning á margbreytileika mannlífs og þjálfast í túlkun og tjáningu.

Þrepamarkmið voru sett fram fyrir hvern bekk og þar fengu kennarar leiðbeiningar um þá kunnáttu, skilning og aðgerðir sem nemendur áttu að öðlast eða framkvæma.

Sérstakur kafli námskrárinnar fjallar um sögukennslu en sögu átti að kenna í 5.- 9. bekk. Þannig var sagan álitin hafa „almennt menntunargildi þar sem til hennar er vísað í daglegu lífi og rökræðu um úrlausnarefni samtímans” (Menntamálaráðuneytið, 1999b, bls. 26).

Þá sagði sérstaklega um viðfangsefnin í sögukennslu.

Skólanámsgreinin saga hefur löngum snúist mest um stjórnám þjóða og ríkja enda hefur henni verið ætlað að ala ábyrgja þegna sem gætu tekið þátt í lýðræðisþjóðfélagi. Í þessari námskrá er stjórnámum gaumur gefinn en jafnframt leitast við að breikka söguviðið þannig að auk stjórnámála sé vikið að öðrum þáttum mannlífs svo sem menningu í víðri merkingu, siðum og trú, hugarfari og hugmyndastefnum, efnahags og umhverfismálum, félagslegum málum, hvers konar og þar á meðal sögu fjölskyldu, kynja og barna. (Menntamálaráðuneytið, 1999b, bls. 26-27).

Þá átti að skoða þjóðarsöguna í stærra samhengi, bæði til greiningar en líka til að átta sig á samhengi. Þannig eru samhengi, skilningur og túlkun þættir sem skipta máli en ekki eingöngu þekking.

Landafræði skyldi kenna í 1.-9. bekk. Í inngangskafli kom m.a. fram að auðlindanýting, umhverfissjónarmið og áhrif mannsins á vistkerfi væru ný viðfangsefni mannsins. Greininni var lýst sem þverfaglegri og inntaksmiðaðri en hún útskýrði þó samfélagið með hliðsjón af víxlverkun manns og náttúru. Vísað var til þess að landfræðileg þekking væri nauðsynleg í umræðu um margvísleg samfélagsleg mál s.s. skipulag og ferðaþjónustu. Markmið kennslunnar var að „auka vitund nemenda um umhverfi, samfélag og menningu frá nálægasta sviði til hinna fjarlægari” (Menntamálaráðuneytið, 1999b, bls. 53).

Gefa á nemendum tækifæri til að greina og túlka landslag og annað umhverfi og átta sig á tengslum milli athafna manna og náttúrufars jarðar. Það gefur nemendum bæði innsýn og þjálfun í að veita og meta til hvaða aðgerða þarf að

grípa til að viðhalda megi auðlindum, ekki einungis Íslands heldur jarðarinnar í heild og tryggja mönnum þannig lífsviðurværi og búsetuskilyrði hér á jörð. (Menntamálaráðuneytið, 1999b, bls. 53)

Færni, leikni- og viðhorfamarkmið eru hluti af markmiðum þó inntakið skipti mestu máli. Gert var ráð fyrir að nemendur öðluðust þekkingu og skilning með ýmsum leiðum t.d. verkefnavinnu og vettvangsferðum og nýttu sér margs konar heimildir.

Þjóðfélagsfræði sem fræðigrein átti að kenna í 10. bekk. Áhugavert er að vísað var til þess að kennslu í þjóðfélagsfræðum væri ætlað að styrkja og styðja nemandann í samfélaginu, nútímanum. Ekki væru það einungis aðferðir fræðigreina sem þar voru í forgrunni heldur áttu nemendur jafnframt að fá tækifæri til að leita svara. Námsþættirnir voru því sjálfsmynd, réttindi og skyldur, valdhafar, samastaður í heiminum og hvað væri efst á baugi. Þannig var um samþætta grein að ræða; sálfræði, stjórn málafræði og félagsfræði og hafði greinin jafnframt tengsl við lífsleikni. Þar sem um áhugavekjandi námsgrein var að ræða þurft námsmat „ekki einungis mæla staðreyndabekkingu heldur einnig ályktunarhæfni, rökvísi, innsæi, hugmyndaflug og fleiri þætti“ (Menntamálaráðuneytið, 1999 bls. 77).

2.2.5 Aðalnámskrá grunnskóla 2006

Í kjölfar breytinga á þágildandi lögum um grunnskóla nr. 66/1995 sem samþykktar voru árið 2006 fór fram endurskoðun á almennum hluta aðalnámskrár. Aukið frjálsræði skólanna var meginbreytingin (Menntamálaráðuneytið, 2006). Þrepamarkmið voru nú einungis birt til viðmiðunar en voru ekki lengur bindandi fyrir skólana. Þá áttu áfangamarkmiðin að útfærast eftir því sem hver skóli vildi og í samræmi við stefnu hans.

Gefnir voru út endurskoðaðir greinahlutar árið 2007. Þar var meginbreytingin, hvað varðar samfélagsgreinar, sú að meiri áhersla var lögð á samþættingu (Menntamálaráðuneytið, 2007). Nú var sagan ekki grundvöllur námsins heldur sagði að samfélagsfræði, landafræði, saga og þjóðfélagsfræði mynduðu uppistöðu samfélagsgreina í grunnskóla. Þá sagði m.a.:

Í grunnskóla er viðfang samfélagsgreina sótt í félagsfræði, landafræði, sagnfræði og fleiri fræðigreinar sem ljá náminu ýmis verkfæri til að takast á við og greina viðfangsefni. Vegna innbyrðis tengsla námsþátta innan samfélagsgreina í námskránni er oft óljóst hvar eigi að flokka einstök viðfangsefni. Því er mikilvægt að fella námsþætti saman á sem heildstæðastan hátt innan ramma greinarinnar. (Menntamálaráðuneytið, 2007, bls. 5)

Þarna er samþætting lögð til grundvallar og einstakar námsgreinar ekki lengur grundvöllur skipulags náms í samfélagsgreinum.

Þá segir jafnframt:

Áfangamarkmið eru sett fram fyrir hvern námsþátt fyrir sig og skólunum ætlað að tengja og samþætta þau í skólanámskrá eftir því sem talið er henta. Með þessu móti er undirstrikað mikilvægi þess að tengja saman og samþætta námsþætti samfélagsgreina jafnframt því að sérstaða hvers þáttar fái að njóta sín. Þess hefur verið gætt, þar sem tilefni gafst til, að haga viðfangsefnum samfélagsgreinanna þannig að þau gæfu möguleika á tengingum og samþættingu. Tilefni og tækifæri til samþættingar við aðrar námsgreinar, s.s. lífsleikni, upplýsingamennt og umhverfisfræði, heimilisfræði og kristinfræði, siðfræði og trúarbragðafræði eru einnig til staðar í ýmsum bekkjum. (Menntamálaráðuneytið, 2007, bls. 5)

Sett eru fram almenn markmið fyrir samfélagsgreinar í heild sinni sem ekki er að finna í eldri námskrám en að auki eru almenn lokamarkmið fyrir hvern námsþátt fyrir sig eins og það er orðað, þ.e. samfélagsfræði, sögu, landafræði og þjóðfélagsfræði.

Hvað kennsluáferðir varðar eru áherslur svipaðar og í námskrá 1999. Lögð er áhersla á samræðu, vettvangsrannsóknir, upplýsingaöflun og miðlun og tjáning þekkingar.

2.3 Gildandi aðalnámskrá 2011/2013

2.3.1 Markmið og menntagildi

Í inngangsorðum þáverandi mennta- og menningarmálaráðherra, að núgildandi aðalnámskrá grunnskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013) birtast skýrlega meginþættir um markmið og menntagildi námskrárinnar.

Miklu skiptir að rækta með markvissum hætti þá þekkingu, leikni og viðhorf sem styrkir getu einstaklinga í framtíðinni til að verða gagnrýnir, virkir og hæfir þátttakendur í jafnréttis- og lýðræðissamfélagi...

Mennta þarf hinn almenna borgara nægilega vel til þess að hann geti veitt valdhöfum eðlilegt aðhald, hvort sem þeir eru í fjármálalífinu, stjórnámum, fjölmiðlum eða á öðrum sviðum. Skólar eru í raun einu stofnanir samfélagsins sem geta tryggt öllum uppvaxandi kynslóðum tækifæri til að búa sig undir þátttöku í virku lýðræði, þjálfa gagnrýna og skapandi hugsun og mæta ólíkum félagslegum og menningarlegum aðstæðum. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013 bls. 7)

Þá áréttar ráðherra að innleiðing nýrrar hugsunar, m.a. á grundvelli grunnþátta menntunar, byggist á góðri samvinnu menntayfirvalda við þá aðila sem starfa innan skólanna og vísar til þess tíma sem námskráin er gefin út sem var eftir hrun við endurreisn samfélagsins.

Þegar markmið gildandi aðalnámskrár grunnskóla eru skoðuð er ljóst að þungamiðjan er þroski einstaklingsins og þátttaka í samfélaginu eða eins og segir í aðalnámskrá (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 15) að menntun sé „hvort tveggja í senn einstaklingsmiðuð og samfélagsleg“. Menntun er því nú ætlað að þroska hvern nemanda en henni er jafnframt ætlað að nýtast í samfélagslegu samhengi. En hvernig á að ná þessu markmiði?

Í gildandi námskrá er kveðið á um að námsgreinar séu ekki markmið náms heldur tæki til að ná fram markmiðum skólustarfs. Þær gegna því veigamiklu hlutverki.

Í viðfangsefnum og aðferðum námsgreinanna kynnast nemendur ólíkum sviðum veraldarinnar; heimi hluta og hugmynda, náttúru og menningu. Þeir fræðast um nærumhverfi sitt og fjarlæg heimshorn, kynnast örheimi efnisagna og víðáttum geimsins. Námsgreinar gefa nemendum færi á að kynna sér og ræða siði og lífshætti, þekkingu og hugmyndir, kenningar og staðreyndir, lögmál og reglur sem gefa lífi þeirra og umhverfi merkingu og tilgang. Námsgreinarnar búa einnig yfir mismunandi aðferðum og verklagi, sem nýtast til náms og þroska. Inntak og verklag mismunandi námsgreina þarf að höfða til rökhugsunar jafnt sem tilfinninga og svara meðfæddri forvitni og sköpunarþrá nemenda. Aðferðafræði og verklag ólíkra námsgreina stuðlar að fjölbreyttu námi og almennri menntun. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 51)

Þá er lögð áhersla á að samþætting námsgreina geti leitt til merkingarbærara náms fyrir nemendur en jafnframt vegna þess að í atvinnulífi séu verkefni í raun samþætt, þ.e. reyni á marga ólíka þætti. Þannig eru bæði litið til þess að samþætting þjóni þörfum samfélagsins en gefi námi jafnframt dýpra inntak.

Í almennum hluta aðalnámskrárinnar eru fjölmargir þættir sem kallast með ýmsum hætti á við samfélagsgreinar. Þannig á að þroska með nemendum siðgæðisvitund til að geta tekið siðferðilega afstöðu til álitamála, félags- og borgaravitund, þjálfá þá í rökræðu og stuðla að skilningi á því hvernig tilfinningar hafa áhrif á hugsanir. Nemendur eiga jafnframt að fá markvissa náms- og starfsfræðslu.

Í gildandi aðalnámskrá eru kynntir til sögunnar svokallaðir grunnþættir menntunar sem eru; læsi, sjálfbærni, heilbrigði og velferð, lýðræði og mannréttindi, jafnrétti og sköpun (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013). Þeim er ætlað að byggja upp einstaklinginn en miða jafnframt að samfélagslegum markmiðum samkvæmt því sem segir í námskránni. Grunnþættir menntunar eru sú stoð sem menntastefna aðalnámskrár er reist á og verða þeir því að birtast m.a. í kennsluháttum og viðfangsefnum samfélagsgreinakennslu. Í umfjöllun um þá má merkja áherslur á markmið um samfélagslegar þarfir en jafnframt samfélagslegar umbætur.

Þeir eru samfélagsmiðaðir þar sem þeim er ætlað að stuðla að auknu jafnrétti og lýðræði og vinna að því að samfélagið fái vel menntað og heilbriggt fólk, bæði til þátttöku í að breyta samfélaginu til betri vegar og til þeirra starfa sem unnin eru í samtímanum. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 16)

Þannig er lögð áhersla á að undirbúa nemendur undir þátttöku í samfélaginu að námi loknu og til frekara náms að grunnskóla loknum. En athyglisverð er þó áherslan að stuðla að þátttöku til að breyta samfélaginu til betri vegar.

Grunnþættir menntunar skulu þannig móta allt starf í skólum. Það leiðir óhjákvæmilega til þess að viðfangsefni nemenda þurfa að vera fjölbreytt og tengjast lífi þeirra. Hefur námsefnishöfundum tekist að flétta þær áherslur inn í námsefni í samfélagsgreinum? Þegar lagt er mat á innleiðingu nýs kafla um samfélagsgreinar í aðalnámskrá verður því að líta til þeirra áherslu sem lögð er á samþættingu grunnþátta og samtvinnun þeirra í námi og kennslu, starfsháttum og skólabrag. Hér er í reynd um nýja nálgun að ræða, sem getur líkt og segir í aðalnámskrá (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 17) „kallað á óhefðbundna kennsluhætti og nýstárlega nálgun í skólastarfi”.

Grunnþættir menntunar eru stoðir almennrar menntunar samkvæmt námskránni og fela í reynd í sér markmið námsins. Stefnt skal að læsi einstaklinganna, vitund um sjálfbærni, heilbrigði og velferð, lýðræði og mannréttindum í orði og verki, jafnrétti og sköpun. Þeir varða einstaklingana en „snúast einnig um framtíðarsýn, getu og vilja til að hafa áhrif og taka virkan þátt í að viðhalda samfélaginu, breyta því og þróa það” (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 16).

Framsetning grunnþáttanna kallar með vissum hætti á nýja sýn í skólastarfinu og nýja hugsun. Í stað þess að móta skólastarfið frá sjónarhóli einstakra námsgreina eða samþættingu þeirra þarf að reisa starfið á stoðum grunnþáttanna þar sem þeir standa allir með stuðningi frá hvor öðrum. Nám þarf jafnframt, til að nemendur öðlist fjölbreytilega hæfni, að tengjast daglegu lífi nemenda og áhugamálum þeirra og sú hugsun þarf að birtast við skipulag verkefna og námsins.

Grunnþættirnir hafa beina og augljósa skírskotun til samfélagsgreina. Í umfjöllun um þá í aðalnámskrá er bent á að læsi sé nauðsynlegt m.a. til að geta lesið ták- og samfélagskerfi samfélagsins og þá felist í sjálfbærni ábyrgð og virðing fyrir umhverfinu, nú og til framtíðar litið. Þá segir ennfremur.

Menntun til sjálfbærni, jafnréttis, lýðræðis- og mannréttinda miðar að því að börn og ungmenni skilji samfélagið eins og það er og hefur þróast. Jafnframt miðar þessi menntun að því að börn og ungmenni verði fær um taka þátt í að móta samfélagið og öðlist þannig sýn til framtíðarinnar og hugsjónir til að beita sér fyrir. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 16)

Grunnþættirnir vísa þannig til viðhorfa og markmiða sem viðfangsefni og kennsluhættir skulu miða að. Þeir eiga allir rætur m.a. í gagnrýninni hugsun og lýðræðislegu gildismati.

Lögð er áhersla á að nemendur öðlist hugsjónir til að beita sér fyrir. Menntun til sjálfbærni miðar því að því að gera nemendum „kleift að takast á við viðfangsefni sem lúta að samspili umhverfis, félagslegra þátta og efnahags í þróun samfélags“ (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 19). Best er að vitna beint í aðalnámskrá til að átta sig betur á í hverju menntun til sjálfbærni felst, þ.e. umhverfisþættir, félagslegir og efnahagslegir þættir.

Sjálfbær þróun getur ekki átt sér stað nema innan þeirra takmarka sem vistkerfi jarðar setja okkur. Því er skilningur á þeim takmörkum, ásamt ferlum, lögmálum og hringrásum í náttúrunni mikilvægur grundvöllur þess að okkur takist að vinna eftir hugmyndafræði sjálfbærrar þróunar. Þannig þurfa nemendur að þekkja, skilja og virða náttúruna, bæði vegna sjálgildis hennar og þeirrar þjónustu sem hún innir af hendi við mannfólkið. Umhverfisvernd, loftslagsbreytingar og lífbreytileiki eru dæmi um úrlausnarefni.

Í samfélagslegu tilliti snýst hugmyndafræðin um jöfnuð, innan kynslóðar og á milli kynslóða. Til þess að ná jöfnuði þurfum við að viðhafa lýðræðisleg vinnubrögð, hafa skilning á fjölbreytileika mannlífs og tryggja að fjölbreyttri menningu mismunandi hópa sé gert jafn hátt undir höfði. Í margbreytileika felst styrkur sem getur unnið bug á fátækt, stuðlað að friði og tryggt lífsskilyrði og lífsgæði fyrir alla hvar í heiminum sem þeir búa. Að gera sér grein fyrir mikilvægi eigin velferðar og annarra er forsenda sjálfbærrar þróunar.

Efnahagslegur þáttur sjálfbærrar þróunar er nátengdur bæði umhverfis- og samfélagsþættinum. Efnahagskerfi samfélaga skipa stórt hlutverk þegar kemur að skynsamlegri nýtingu auðlinda og sanngjarnri skiptingu þeirra. Þannig er

mikilvægt að efnahagsvöxtur byggist hvorki á, né leiði til, óhóflegs ágangs á náttúruna. Framleiðsla og neysla eru órjúfanlegir þættir samfélags og um leið efnahags hvers einstaklings. Skilningur á eigin vistspori, vistspori samfélaga og þjóða stuðlar að sjálfbærri þróun og hófsemi. Neytendafræðsla og fjármálalæsi eru því mikilvæg forsenda þess að geta metið þarfir okkar í nútíð og framtíð. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 19-20)

Þarna má finna umfjöllun sem hefur bæði ríka siðferðilega þýðingu og jafnvel pólitíska merkingu. Í næsta kafla verður skoðað betur hvort þessar áherslur feli í sér grundvallarbreytingu á inntaki náms, m.a. í samfélagsgreinum. Þá er að sama skapi óljóst, að mínu mati, hvernig neytendafræðsla og fjármálalæsi eiga ein og sér að svara þeim hugmyndum sem birtast í tilvitnuðum kafla. Eru spurningarnar ekki stærri en svo?

Þá er jafnframt áhersla í aðalnámskrá á svokallaða „getu til aðgerða“. Börn þurfi að geta tekist á við álitamál og ágreiningsefni með lýðræðislegum vinnubrögðum. Lýðræði og mannréttindi eru einn grunnþáttanna og er umfjöllun um þá með nokkuð almennum hætti. Þó segir í aðalnámskrá, til viðbótar við þróun lýðræðislegra viðhorfa, þá eigi að þroska það viðhorf með nemendum að vera gagnrýnir og hafa framtíðarsýn. Jafnrétti sem grunnþáttur menntunar felur jafnframt í sér nokkuð athyglisverða nálgun. Þannig felur jafnréttismenntun í sér „gagnrýna skoðun á viðteknum hugmyndum í samfélaginu og stofnunum þess í því augnamiði að kenna börnum og ungmennum að greina þær aðstæður sem leiða til mismununar sumra og forréttinda annarra” (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 21). Þá er jafnframt vísað til þess að nýta megi nýjar fræðigreinar og þann þekkingarbrunn sem þær búa yfir s.s. kynjafræði, hinseginfræði, fjölmenningarfræði og fötlunarfræði.

Varðandi grunnþáttinn heilbrigði og velferð er markmið hans að efla vellíðan nemenda og þroska þeirra. Þannig þurfa skólar að hvetja til heilbrigðra lífshátta; efla samskiptafærni, byggja upp sjálfsmýnd nemenda og færni til markmiðasetningar og streitustjórnunar. Þá hlýtur sköpun sem einn grunnþátta að hafa áhrif þegar litið er til samfélagsgreina. Sköpun byggir m.a. á gagnrýninni hugsun og stuðlar m.a. að ígrundun og frumkvæði í námi. Þá er sköpun nauðsynleg fyrir einstaklinga við mótnun framtíðarsýnar og þátttöku í lýðræðissamfélagi.

Sú hæfni sem að er stefnt í skólunum á þannig ekki að lúta eingöngu að þekkingu og leikni heldur fela jafnframt í sér viðhorf og siðferðisstyrk.

Aðferðir og inntak einstakra námsgreina eru ekki sjálfstætt markmið námsins samkvæmt námskránni heldur virðist það vera sjónarhorn námskrárhöfunda að markmið náms sé svokölluð almenn menntun sem verði til með námi sem fer m.a. fram á grunni námsgreina,

en líka með almennum hætti í skólastarfinu. Almenn menntun er því mun umfangsmeiri en námskrármiðuð markmið náms. Hver eru þá markmið samfélagsgreinanna og hvernig notum við þær námsgreinar sem falla þar undir til að ná markmiðum skólastarfsins?

Samfélagsgreinar

Markmið samfélagsgreina virðist vera að koma nemendum til tiltekins þroska, efla með þeim lýðræðislega færni og auka skilning þeirra á ábyrgð sinni í samfélaginu. Um þetta er fjallað í aðalnámskrá.

Samfélagsgreinar eru þær greinar sem fjalla um samfélög og menningu á upplýsandi og gagnrýninn hátt. Þær eiga sér grundvöll í þeirri skyldu hvers samfélags að fræða nemendur um gildi eins og jafnrétti, lýðræði, umhyggju og virðingu og þýðingu þessara gilda fyrir farsælt líf. Slíka menntun öðlast ungt fólk vissulega einnig á öðrum námssviðum og annars staðar en í skólakerfinu, enda eru fyrirmyndir barna margar. Samfélagsgreinum er ætlað að hjálpa nemendum að bregðast við áskorunum úr umhverfinu og nærsamfélaginu í krafti skynsemi sinnar og gera þeim grein fyrir eigin ábyrgð á þeim leiðum, sem hver og einn velur sér, til þess að fóta sig í félagi við annað fólk og umhverfi. Samfélagsgreinum er ætlað að efla skilning nemenda á ákveðnum grundvallargæðum mannlegs lífs og skiptingu þeirra, með því að útskýra hvernig þessi gæði leiða til margvíslegra skyldna, réttinda og gilda, sem órofa hluti af félagslegum og siðferðilegum veruleika okkar. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 195)

Hér er rétt að vekja athygli á að ekki er sérstaklega fjallað um að samfélagsgreinakennslu sé ætlað að tryggja að nemendur tileinki sér þekkingu á tilteknum þáttum svo sem t.d. sögu Íslands, helstu trúarbrögðum, landfræðilegum staðháttum o.s.frv. Fremur er áherslan á að greinunum sé ætlað að þroska með nemendum tiltekin gildi í siðferðilegum og félagslegum þroska þeirra. Eins og segir í aðalnámskrá þá felst sérstaða þeirra í því „hvernig þær ljá nemendum mikilvæg verkfæri til þess að þróa skilning sinn á sjálfum sér, öðru fólk og því umhverfi og samfélagi sem þeir hrærast í” (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 196).

Aðalnámskrá leggur því áherslu á skilning nemenda, samræðu og rökbundna afstöðu til álitamála til að nemendur geti tekið af ábyrgð þátt í samfélaginu og tekist á við mikilvægar en umdeildar spurningar um líf í fortíð, nútíð og framtíð. Þá þarf að gefa nemendum kost á að velja sér viðfangsefni sem nemendur geta tengt við fyrri reynslu sína og tengt áhugasviði sínu.

Undir námssviðið samfélagsgreinar voru við gerð gildandi aðalnámskrár færðar fleiri námsgreinar en áður höfðu verið. Nú falla undir námssviðið saga, landafræði, þjóðfélagsfræði, trúarbragðafræði, lífsleikni, heimspeki og siðfræði. Námsgreinarnar eru ekki aðgreindar og skólar hafa frelsi til að haga greinaskiptingu þeirra eins og þeir telja faglega best. Þá „byggja þær einnig á þekkingu og stefjum úr öðrum fræðigreinum félags, mann- og hugvísinda“ (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 194).

Lýðræði, jafnrétti og virðing eru á meðal grunngilda þess sem samfélagsgreinar byggja á samkvæmt gildandi námskrá. Þá er markmið greinanna að undirbúa nemendur til að takast á við lífið ef svo má að orði komast; skilja réttindi sín, ábyrgð og skyldur. Menntagildi þeirra felst í því að þroska samskiptafærni nemenda í víðum skilningi. Að þroska hæfni nemenda til samskipta, við sitt nánasta félagslega umhverfi, í samfélaginu almennt og að efla tengsl og skilning á sjálfum sér; reynsluheimur, félagsheimur og hugarheimur.

Skilningur á hugmyndum og hugsjónum sem móta sýn okkar til t.d. umhverfis og menningar eru meðal markmiða samfélagsgreina og geta til að mynda sér skoðun og taka afstöðu, m.a. til siðferðilegra álitamála. Þetta eru háleit markmið sem miða meðal annars að því að nemendur geti áttað sig á áhrifum gjörða sinna á þjóðfélagið í heild og umhverfið. Það er nauðsynlegt að gera grein fyrir mikilvægi samfélagsgreina í samhengi við annað nám sem fram fer í grunnskólum. Samkvæmt aðalnámskrá felst sérstaða þeirra „í því hvernig þær ljá nemendum mikilvæg verkfæri til þess að þróa skilning sinn á sjálfum sér, öðru fólki og því umhverfi og samfélagi sem þeir hrærast í“ (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 196).

Heimildalæsi, gagnrýnin hugsun, rökstuðningur og samræður eru allt hluti af námi í samfélagsgreinum. Þannig er nemendum gefið færi á að takast á við krefjandi spurningar um líf í fortíð, nútíð og framtíð.

Þær fræðigreinar sem samfélagsgreinar eru reistar á gegna allar mikilvægu hlutverki; sagnfræði er reist á heimildaskoðun um líf og samfélög fyrri tíma til nútíma, landafræðin dregur fram ólík lífsskilyrði fólks í tengslum við náttúruna, trúarbragðafræði er ætlað að efla skilning á trúarbrögðum og sérstaklega er talað um að siðfræði geri nemendum kleift að takast á við siðferðileg álitamál. Þekking, aðferðir og hefðir þessara námsgreina eru svo nýttar í rökræðu en sömuleiðis lífsleikni og þjóðfélagsfræði.

Þeirri hæfni sem nemendum er ætlað að ná í samfélagsgreinum er skipt í þrjá flokka: reynsluheim, hugarheim og félagsheim. Mörg hæfniviðmið falla undir hvern flokk og þá heyrir að minnsta kosti einn efnispáttur undir hvert hæfniviðmið. Efnispáttirnir eru í raun viðfangsefni sem varða þannig skilning á veruleikanum, nemandanum sjálfum og félagslegum tengslum. Sem dæmi um efnispætti úr reynsluheimi eru heimssagan, auðlindir, lýðræði, siðferði, staða Íslands og saga, fjölmening, velferðarsamfélagið, miðlalæsi og

menningarlæsi. Úr hugarheimi sem varðar í raun sjálfsmynd nemenda eru m.a. efnispættirnir staðalmyndir, gildismat, manngildi, lífsviðhorf, fyrirmyndir, tilfinninganæmi, framsýni, ígrundun, réttisýni og tjáning. Samskipti og tengslamyndun eru viðfangsefni félagsheimsins og þar eru efnispættirnir m.a. borgaralegar skyldur, umburðarlyndi, kynheilbrigði, virðing, sáttfýsi, vinátta, ofbeldi, miðlun og leikur. Hæfniviðmið eru svo sett fram í hverjum þessara þriggja flokka sem nemendum er ætlað að ná fyrir lok 4., 7. og 10. bekkjar. Samtals eru hæfniviðmið í í reynsluheimi fyrir lok hvers stigs 31 talsins, í hugarheimi eru þau 11 talsins og í félagsheimi eru þau 12 talsins. Í heildina eru hæfniviðmið samfélagsgreina 162 en mikilvægt er þó að hafa í huga að á hverju stigi er einungis unnið með þriðjung þess eða um 54 hæfniviðmið.

Hæfniviðmiðin eru nokkuð margþætt og eru hér birt sem dæmi nokkur hæfniviðmið sem nemendum er ætlað að ná við lok 10. bekkjar. Nemandi á að geta:

Tafla 1. Dæmi um hæfniviðmið í samfélagsgreinum á unglingastigi.

Hugarheimur	Reynsluheimur	Félagsheimur
hugleitt og tjáð hver hann er í augum sjálfs sín og annarra, útskýrt hvernig sjálfsmynd hans mótast af umhverfi og búsetu, stjórnámálum og félagslegum aðstæðum, sögu og menningu, trúar- og lífsviðhorfum,	sýnt fram á skilning á mikilvægum gildum, svo sem kærleika, mannhelgi, félagslegu réttlæti. umhyggju fyrir öðrum mönnum og öllu lífi,	tekið sjálfstæðan þátt í lýðræðislegu samstarfi og samræðu,
rökstutt gildi jákvæðra lífsviðhorfa, dygða og gildismats, sem mikilvægs þáttar í heilbrigðri sjálfsvitund,	skýrt tengsl samfélags, náttúru, trúar og lífsviðhorfa fyrr og nú,	útskýrt með dæmum margbreytileika mannlífsins og ólíkan bakgrunn fólks, borið virðingu fyrir frelsi fólks til mismunandi trúar, lífsgilda, skoðana og lífshátta,
gert sér grein fyrir eigin styrkleikum og veikleikum og tekið ákvarðanir á grunni	gert grein fyrir einkennum og stöðu Íslands í heiminum í ljósi legu og	fengist við samfélagsleg og siðferðileg málefni af mismunandi sjónarhólum,

þeirrar sjálfsþekkingar,	sögu landsins, breytilegrar menningar, trúar og lífsviðhorfa,	
lýst margbreytileika tilfinninga og bent á víxlverkun tilfinninga, hugsunar, hegðunar og samskipta,	aflað sér, metið og hagnýtt upplýsingar um menningar og samfélagsmálefni í margvíslegum gögnum og miðlum.	vegið og metið skoðanir og upplýsingar, brugðist við þeim á fordómalausán og réttisýnan hátt,
sett sig í spor fólks með ólíkan bakgrunn og viðhorf, á ýmsum stöðum og tímum,	notað mikilvæg hugtök til að fjalla um menningar- og samfélagsmálefni,	rökrætt stöðu sína sem þátttakandi í samfélaginu, réttindi, skyldur og gildismat, sýnt ábyrgð í samskiptum, umgengni og lífsháttum, m.a. með vísan til réttinda samkvæmt alþjóðasáttmálum,
sett sér markmið og framtíðaráætlun, til að stefna að í framtíðinni í samræmi við eigin styrkleika og áhuga.	lýst náttúruferlum. sem hafa áhrif á land og gróður	ígrundað eigin getu til aðgerða og gert sér grein fyrir afleiðingum gerða sinna eða aðgerðaleysis,
gert sér grein fyrir jafngildi sínu og annarra manna og útskýrt fyrir öðru fólki mikilvægi þess	gert sér grein fyrir nýtingu og vernd auðlinda og umhverfis, hvernig hver einstaklingur getur lagt sitt af mörkum til verndar,	tekið þátt í samfélagsmálum á ábyrgan hátt og beitt sér í málefnum sem varða almannaheill,
	rætt á upplýstan hátt um tímabil, atburði og persónur, sem vísað er til í þjóðfélagsumræðu,	sinnt velferð og hag samferðafólks síns.
	dregið upp mynd af	

	afmörkuðum efnisþáttum stórrar og smárrar sögu, nálægrar eða fjarlægrar,	
	rætt viðfangsefni sem snerta trú, lífsviðhorf og siðferði og sett í samhengi við atburði daglegs lífs,	
	nefnt dæmi um áhrif helgiritra helstu trúarbragða á menningu og samfélög,	
	gert grein fyrir hugmyndum um samhjálp og velferð og framkvæmd hennar í samfélaginu,	

Þá eru sett fram matsviðmið sem nemendum er ætlað að ná við lok 10. bekkjar fyrir samfélagsgreinar og byggja þau á framangreindum hæfniviðmiðum. Þau lýsa því í raun hversu vel nemandi hefur skilgreinda hæfni á valdi sínu eftir því sem segir í námskránni. Matsviðmiðum er skipt í þrjá flokka; A, B og C. Lýsing á hæfni nemenda í B flokki byggir á hæfniviðmiðunum og hefur nemandi þá hæfni þá á valdi sínu. Þeirri hæfni sem þorra nemenda er gert að ná við lok 10. bekkjar í samfélagsgreinum er því þannig lýst:

Nemandi getur sýnt fram á skilning á eðli sjálfbærrar þróunar og þýðingu hennar fyrir umhverfi, samfélag og efnahagslíf. Á skipulegan og sjálfstæðan hátt aflað sér, hagnýtt og metið upplýsingar um menningar- og samfélagsmálefni sem birtast í munnlegum flutningi, samræðum, texta og mismunandi miðlum. Útskýrt mismunandi hugmyndir um lýðræði, rökstutt gildi jákvæðra lífsviðhorfa, dygða og gildismats fyrir heilbrigða sjálfsvitund og ábyrgð sem borgari og neytandi. Greint og fjallað um áhrif fyrirmynda og staðalmynda á mótun sjálfsmýndar á sjálfstæðan hátt. Á skipulegan hátt fjallað um samfélagsleg og siðferðileg málefni af mismunandi sjónarhólum. Að lokum rökrætt og greint stöðu sína, sem þátttakandi í samfélaginu, réttindi, skyldur og gildismat. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 207)

Þarna er lögð áhersla á skilning, mat upplýsinga, útskýringar, rökstuðning og greiningu. Fjölbreytt sjónarhorn og skilning á stöðu einstaklingsins og ábyrgð í samfélaginu. Vinnubrögð og aðferðafræði eru lögð til grundvallar en athyglisvert er að einstök þekkingaratriði eða efnisþættir eru í raun ekki nefnd hér þó að eðli máls samkvæmt hljóti þekking að vera grundvöllur þess að geta t.d. fjallað um samfélagsleg málefni af mismunandi sjónarhólum. Meginviðfangsefnin koma skýrlega fram; sjálfbærni, lýðræði, lífsviðhorf, gildismat, borgari, siðferðileg málefni, samfélagsmálefni og réttindi og skyldur. Þetta eru því í raun þau atriði sem námið á að lúta að og er kjarni þess sem hæfniviðmiðin fjalla um. Þetta eru í raun þau markmið sem nám í samfélagsgreinum hvers nemanda skal miðast að.

Almennur hluti aðalnámskrár tók gildi frá og með 1. ágúst 2011 og skyldi kominn að fullu til framkvæmda þremur árum síðar. Greinakafli var gefinn út haustið 2013.

2.3.2 Kennsluaðferðir

Í ljósi framangreindra markmiða og menntagildis samfélagsgreina kemur ekki á óvart að námskrárhöfundar gildandi aðalnámskrár leggi áherslu á fjölbreytta kennsluhætti í samfélagsgreinum. Umræðu- og spurnaraðferðir eru álitnar mikilvægar þar sem gagnrýnin hugsun er grundvallaratriði, og hópvinna er lykilþáttur til að auka samræðuhæfni og skilning á sjónarmiðum annarra og m.a. vísað til söguaðferðarinnar og þemanáms. Nemendur þurfi að fá þjálfun til að takast á við stórar spurningar um líf einstaklinga og farsæld samfélaga í fortíð, nútíð og framtíð. Þannig er gert ráð fyrir rökræðu um helstu úrlausnarefni samtímans. Með gagnrýnni hugsun er líka hægt að fara í samanburð t.d. á tímabilum eða hugmyndum hverju sinni. Raunar er mælt til þess að nemendur fái ávallt tækifæri til að ræða viðfangsefnin hverju sinni. Leitaraðferðir eru taldar nauðsynlegar til að nemendur þjálfist í vísindalegum vinnubrögðum og gagnrýnni notkun heimilda. Sérstaklega er hvatt til að leggja áherslu á upplýsingalæsi nemenda og val heimilda; ólíkt gildi þeirra og áreiðanleika. Sömuleiðis að tengja eigi námið við nærsamfélag utan skólans með t.d. vettvangsferðum. Mikilvægt er talið að nemendur fái tækifæri til að sýna í verki virðingu fyrir nærsamfélaginu t.d. með sjálfboðaliðastarfi. Val á viðfangsefnum er ennfremur talið nauðsynlegt til að nemendur geti fremur byggt á eigin reynslu og nýtt sitt nærsamfélag. Þá er leikræn tjáning talin mikilvæg til að nemendur geti sett sig í spor annarra. Það eru þó ekki einungis viðfangsefni í skólastofunni hverju sinni sem eiga að stuðla að menntun nemenda heldur leggur aðalnámskrá áherslu á að starfshættir skólanna geti haft mikil áhrif á menntun og nám nemenda. Hlutverk kennara er að vera leiðbeinandi, búa til svigrúm og tækifæri til lærdóms og aðstoða nemendur við að skilja viðhorf og hugmyndir í samfélaginu. Kennsla í samfélagsgreinum á að miða að því að nemendur geti af ábyrgð tekið þátt í flóknu lífi og tilveru og átti sig á gildi ákvarðana sinna og áhrifum þeirra á líf sitt, umhverfi og þjóðfélagið í heild.

Með þessum áherslum og kröfu nýrrar aðalnámskrár um að flétta skuli grunnþáttum menntunar í viðfangsefni náms er um leið kallað á óhefðbundnari kennsluhætti og nýjar nálganir í skólastarfi. Hæfniviðmiðin sem eru í raun útfærsla á áherslupáttum og grunnþáttum út frá nemandanum kalla á margþætt námsmat og starfshætti. Hæfni er margþættara hugtak en þekking enda hæfni samsett úr leikni og þekkingu en felur jafnframt í sér siðferðileg viðhorf. Viðfangsefni og kennsla þurfa því hverju sinni að lúta að því að nemendur nái tilteknum hæfniviðmiðum, t.d. geti rætt og borið saman ólík trúarbrögð eða fengist við samfélagsleg málefni frá mismunandi sjónarhólum.

Fjölbreytt námsmat þarf því að vera í samfélagsgreinum. Því er að meginsteftu til ætlað að vera til leiðbeiningar fyrir nemendur og verða hluti af náms- og kennsluferli hverju sinni fremur en að því sé ætlað að varpa ljósi á lokaafurð náms. Í ljósi margþættra hæfniviðmiða er þó ljóst að námsmat getur verið flókið. Því er lögð á það áhersla að matsaðferðir séu fjölbreyttar; munnleg verkefni, einstaklingsverkefni, hópverkefni og próf. Þau séu til samræmis við hæfniviðmið og meti því ekki einungis þekkingu heldur jafnframt leikni og hæfni. Samhliða skal námsmatið þó vera óhlutdrægt, áreiðanlegt og sanngjarnt. Leiðbeinandi námsmat hlýtur eðli máls samkvæmt að lúta að vinnubrögðum og skilningi fremur en einstökum þekkingaratriðum. Ef þekking og minnisatriði væru meginmarkmið náms væri námsmat trauðla leiðbeinandi því annað hvort hefur nemandi tiltekna þekkingu á færi sínu eða ekki og getur varla öðlast frekari hæfni á t.d. þekkingu á helstu ártölum Íslandssögunnar. Þá geta sjálfsmat og jafningjamat veitt upplýsingar sem ekki er hægt að afla með öðrum hætti og um leið er unnið með ábyrgð og skilning nemenda. Þá er bent á að námsmat þurfi oft að vinna með öðrum kennurum sérstaklega ef um er að ræða þemanám, heimildavinnu og vettvangsferðir. Jafnframt er lögð áhersla á það nýta nærsamfélagið og virkja foreldra og heimili til þátttöku í námi barna með ýmsum hætti t.d. viðtölum þegar unnið er í heimildavinnu.

2.4 Breyttar áherslur

2.4.1 Menntagildi og markmið náms

Meginmarkmið þessarar ritgerðar er að kanna hvernig hinni gildandi formlegu námskrá hefur verið fylgt eftir af hálfu menntamálayfirvalda og annarra þeirra sem geta haft áhrif á inntak náms og kennsluaðferðir í skólum. Með öðrum orðum að kanna hvernig stuðlað er að birtingarmynd hinnar ætluðu námskrár. Fyrst og fremst er verið að líta til þess hvernig menntamálayfirvöld og aðrir stuðla að því að kennarar í samfélagsgreinum geta innleitt hina nýju námskrá. Því er mikilvægt að greina hvernig námskrár samfélagsgreina hafa þróast frá útgáfu fyrstu námskrár, sérstaklega hvað varðar menntagildi og kennsluhætti. Slík söguleg greining varpar ljósi á það hvernig áherslur um markmið, menntagildi og kennsluhætti hafa

breyst og á uppsprettu og ástæður breytinga að einhverju leyti. Þannig fæst dýpri skilningur á samhengi áherslna í gildandi námskrá við fyrri námskrár; það er fyllt í eyðurnar ef svo má að orði komast. Það birtist skýrari mynd af nýjum áherslum aðalnámskrár þar sem myndin er reist á skilningi og þekkingu á eldri námskrám. Það þarf því að greina hina formlegu námskrá, markmið hennar og menntagildi; markmið og menntagildi hinnar ætluðu námskrár eins og Akker (2003) myndi lýsa því. Það er þó ekki markmiðið að skoða hina upplifðu og lærðu námskrá sé áfram byggt á flokkun Akkers.

„Rationale“ námskrár eða menntagildi hennar svarar því af hverju nám og menntun eru mikilvæg (Akker, 2003). Þar birtast sýn og stefnumörkun námskrárhöfunda hverju sinni. Menntagildi getur verið margs konar; t.d. áhersla á námsgreinabundna þekkingu, viðfangsefni samfélagsins eða þroska nemendanna sjálfra (Akker, 2003). Aðrir nefna fjóra meginhugmyndastrauma; fræðigreinamiðaða, samfélagsmiðaða, nemendamiðaða og samfélagsbreytandi hugmyndastrauma en þeir hafa þó gengið undir öðrum nöfnum (Schiro, 2008).

Hér verður stuttlega lýst meginþráðum í framangreindum námskrárstefnum eins og Schiro (2008) fjallar um þær. Fræðigreinamiðuð námskrá lýtur að því að tilgangur menntunar sé að nemendur læri aðferðafræði og inntak hinna akademísku fræðigreina sem hafa orðið til í aldanna rás. Nemendur eiga að læra af kennurum og þekkingararfurinn á að flytjast þannig á milli kynslóðanna. Akademísk þekking leikur lykilhlutverk og getur gefið barninu tækifæri til skilnings. Samfélagsmiðuð námskrá miðar aftur á móti að því markmiði skólustarfs að undirbúa nemendur til þátttöku í atvinnulífinu til hagsbóta fyrir samfélagið. Námi er ætlað að þjálfra hæfni og getu nemenda í samræmi við þarfir samfélagsins á vísindalegum grundvelli. Þekking hvetji börn til aðgerða og kennarar eiga að starfa eftir kennsluleiðbeiningum og stýra börnunum til náms (Schiro, 2008). Nemendamiðuð námskrá, er eins og nafnið gefur til kynna, grundvölluð á þörfum barnsins. Skólar eiga að vera staðir þar sem börn geta þroskast á sínum eigin hraða í takt við t.d. félagslega, tilfinningalega og líkamlega eiginleika sína. Nám á því sér stað þegar manneskjan á í samskiptum við umhverfi sitt. Þekking er ekki í lykilhlutverki heldur þroski og lærdómur barnsins þar sem kennarar færa nemendum reynslu sem þeir geta svo sjálfir glætt merkingu (Schiro, 2008). Þeir sem telja námskrá eiga að vera samfélagsbreytandi telja að markmið menntunar sé að byggja réttlátara samfélag þar sem lífsgildi allra sé jafnt. Menntun sé lykilþáttur í að breyta og bæta sýn á samfélagið og með menntun megi færa nemendum í hendur tæki til að breyta samfélaginu. Þekking er mikilvæg ef hún felur í sér siðferðilega afstöðu. Kennarar eru í raun á ferðalagi með nemendur á leið þeirra að breyttu samfélagi. Í þessum ólíku hugmyndastefnum birtast líka mismunandi hugmyndir um eðli þekkingar. Er hún hlutlæg eða huglæg? Hlutlæg þekking er algild sem má sjá í námsgreinamiðaðri og samfélagsbætandi

námskrá (Schiro, 2008). Huglæg þekking hefur siðferðilegt inntak eða byggir á reynslu hvers og eins, líkt og finna má í nemendamiðaðri og samfélagsbreytandi námskrá.

Þróun markmiða og menntagildis

Þegar farið er yfir markmið og menntagildi þeirra námskráa sem hér eru til skoðunar, sérstaklega samfélagsgreinahluta þeirra, er ljóst að áherslur hafa breyst; sumar áherslur koma og fara og nýjar bætast við eða taka yfir. Hvað efni þessarar ritgerðar varðar skiptir mestu máli að meta hvaða breyttur og nýju áherslur voru lagðar með gildandi aðalnámskrá grunnskóla, sérstaklega samfélagsgreinahluta hennar.

Menntagildi og markmið útgefna aðalnámskráa grunnskóla hér á landi hafa mótast af öllum meginhugmyndastráum sem að framan var lýst. Þannig var fyrsta útgefna námskráin mjög námsgreinamiðuð og yfirfærsla akademískrar þekkingar þar í forgrunni. Samfélagsfræði eða samfélagsgreinar voru ekki til sem námssvið heldur voru saga og landafræði kenndar með hefðbundnum akademískum hætti. Tilgangur og viðfangsefni áttahagafræðinnar voru þó með vissum hætti með samfélagslegum undirtón. Undirbúningur nemenda undir nám og störf í samfélaginu var síðan eitt meginmarkmið þeirra námskráa sem á eftir komu; að undirbúa nemendur undir þátttöku í samfélaginu sem lýðræðislegir borgarar. Áhersla á siðferðileg viðhorf kemur skýrar fram eftir því sem tíminn liður; þannig var markmið samfélagsgreina í námskrá frá 1989 að efla skilning nemenda á samfélaginu og auka þeim réttisýni. Þroski barnsins er líka jafnframt eitt markmið m.a. í námskrá skólarannsóknadeildar þar sem mótun sjálfsmýndar barnsins var mikilvæg og sýn á réttindi þeirra og skyldur og reynsla þeirra var veigamikill hluti af náminu. Þá má merkja fjarlægð frá námsgreinabundnum markmiðum með vaxandi áherslu á samþættingu námsgreina. Þannig er áhugavert að skoða hvernig sífellt minnkaði áherslan, með hverri nýrri námskrá, frá skýrlega afmörkuðum þekkingaratriðum til færri en umfangsmeiri og dýpri viðfangsefna þar sem skilningur, greining og leikni var markmiðið fremur en einstök ártöl eða staðfræðileg heiti.

Um aldamótin síðustu má þó merkja nokkurt afturhvarf til eldri námskráa en jafnframt má greina nýjar áherslur og hefur námskránni frá árinu 1999 verið lýst sem bútasami, samruna ólíkra hugmynda (Meyvant Þórólfsson, 2015). Kristin gildi áttu að vera í hávegum, skýrar námskröfur voru settar, agi talinn mikilvægur og námsgreinar voru grundvöllur námsins, þ.e. námsgreinamiðuð námskrá. En jafnframt voru markmiðin þó samfélagsmiðuð, að búa nemendur undir störf í atvinnulífínu og móta þá til þeirra skyldna sem myndu hvíla á þeim. Skýr markmið, sundurgreind og nemendamiðuð, þ.e. því var lýst sem nemendur áttu að kunna og geta. Þá má merkja, með þessari námskrá frá árinu 1999, áherslur í átt að samfélagsbreytandi toga. Þannig átti að fjalla um auðlindanýtingu, umhverfissjónarmið og tengsl mannsins við náttúruna og áhrif hans á vistkerfi jarðar. Talað var um að gefa ætti

nemendum innsýn og þjálfun til að veða og meta til hvaða aðgerða ætti að grípa til að verja vistkerfi jarðarinnar.

Það eru einungis um sextíu ár frá því að fyrsta námskrá grunnskóla var gefin út og ljóst að markmið og menntagildi hafa breyst nokkuð yfir þann tíma, m.a. í ljósi hugmyndafræðilegra strauma og viðfangsefna samfélagsins hverju sinni. Þá birtist nokkur djúpstæður ágreiningur um inntak og markmið samfélagsgreina tæpum áratug eftir útgáfu námskrár skólarannsóknadeildar í hinu svokallaða sögukennsluskammdegi. Átök voru um það hvort kenna ætti sögu með ítarlegu atburðatengdu yfirliti eða samþætta hana við fleiri greinar undir heitinu samfélagsfræði og horfa til skilnings á samhengi, sögu, samfélags og einstaklinga hverju sinni (Gunnar Karlsson, 1984). Þrátt fyrir að hinum hugmyndafræðilegu átökum sem sögukennsluskammdegið afhjúpaði hafi ekki lokið með beinum hætti er þó ljóst að sjónarmið skólarannsóknadeildar hafa nú orðið ofan á. Gildandi námskrá ber þess skýr merki og er jafnvel að ýmsu leyti róttækari en námskrá skólarannsóknadeildar. Það má þó velta því fyrir sér hvort á hinum samfélagslega vettvangi; á meðal almennings, stjórnámálanna, foreldra og líka kennara, hafi það hugmyndafræðilega uppgjör þó ekki enn átt sér stað með skýrum hætti. Í Bandaríkjunum hefur verið bent á að ágreiningur um hugmyndafræðilegan grundvöll námskrár hafi áhrif á getu, markmið og hversu markvisst starf sé unnið í skólum (Schiro, 2008). Hvort sú er raunin hér er efni í sérstaka rannsókn en sá kraftur og hversu markviss innleiðing námskrár er getur varpað ljósi á þetta að einhverju leyti, líkt og kannað verður í síðari hluta verkefnisins.

Þegar markmið og menntagildi núgildandi aðalnámskrár eru borin saman við eldri námskrár má greina áherslumun, sérstaklega í átt til samfélagsbreytandi námskrár og jafnvel til ákveðinnar róttækni sem er nýtt stef. Þannig er talað um að nemendur eigi að vera gagnrýnir þátttakendur í þjóðfélaginu og veita valdhöfum eðlilegt aðhald í inngangsorðum ráðherra. Lýðræðisleg borgaravitund, sem eitt markmiða menntunar, er þekkt úr fyrri námskrám en jafnframt á að þjálfar með nemendum hæfni til að taka afstöðu til siðferðilegra álitamála. Þannig á að móta með nemendum framtíðarsýn og getu og vilja til að taka þátt og breyta samfélaginu. Með orðinu vilja er í raun verið að hvetja til frumkvæðis nemenda til framtíðar litið. Í námskrá frá árinu 1999 var eitt markmiða náms að börn öðluðust færni til að beita sér í samfélaginu og temja sér þau gildi sem sátu ríkti um. Nú er hvatning til aðgerða og til þess að veita aðhald; vísað er þannig til breytinga en ekki kyrrstöðu. Nám er þannig byggt á margþættum gildum, viðhorfum og hugsjónum enda nauðsynlegt ef ætlunin er að móta einhvers konar framtíðarsýn fyrir nemendur.

Grunnþættir menntunar hafa allir einhvers konar siðferðilegt inntak og fela í raun í sér markmið skólastarfsins og stoðir þess. Hér er, að mínu mati, um grundvallarbreytingu að ræða. Það er m.a. markmið grunnþáttanna að börn öðlist hugsjónir til að beita sér fyrir,

m.ö.o. að breyta samfélaginu. Í þessum efnum er t.d. umfjöllun aðalnámskrár um sjálfbærni áhugaverð og nokkuð auðveldlega, í ljósi hennar, hægt að færa fyrir því rök að sú áhersla sé í raun áhersla á samfélagsbreytandi námskrá t.d. um jöfnuð innan kynslóða, útrýmingu fátæktar og sanngirni í auðlindaskiptingu. Er hugmyndafræðileg sátt í íslensku samfélagi um svokallaðan jöfnuð innan og milli kynslóða? Er sátt um að tryggja fjölbreyttri menningu mismunandi hópa jafnræði? Hvað er skynsamleg nýting auðlinda og hvernig á að stuðla að sanngjarnri skiptingu þeirra og hvernig er slík skipting? Grunnþátturinn jafnrétti á m.a. að kenna börnum að greina aðstæður sem leiða til mismununar og forréttinda. Það er áhugavert að velta því fyrir sér, í ljósi þess ágreinings sem birtist í sögukennsluskammdeginu, hvort hugsanlega eigi eftir að brjótast upp á yfirborðið ágreiningur um þessi markmið. Á samfélagsmiðlum, þar sem samfélagssumræða fer nú oft fram, má m.a. merkja slíkan undirliggjandi ágreining. „Prófessor og góður vinur minn sagði að það þyrfti bara að kenna börnum að lesa, skrifa og reikna, sem væri forsenda þess að vera almennilega þátttakandi í samfélaginu og geta aflað sér frekari menntunar síðar”, sagði þingmaður Sjálfstæðisflokksins á fésbókarsíðu sinni sl. haust (Brynjar Níelsson, 2019). Kennsla í samfélags- og lífsleiknigreinum þjóni litlum tilgangi fyrir utan sögu okkar og menningu að hans mati. Þessi orð samræmast illa meginmarkmiðum skólastarfs samkvæmt gildandi aðalnámskrá.

Hæfniviðmið í samfélagsgreinahluta aðalnámskrár varða reynsluheim, hugarheim og félagsheim nemenda. Uppbygging hæfniviðmiða aðalnámskrár í samhengi við aðra umfjöllun, m.a. grunnþætti, felur í sér að áhersla á félagsheim og hugarheim nemenda er ríkjandi. Áhersla á samskiptafærni og mótun sjálfsmyndar virðist þannig mikilvægari en einstakir efnisþættir sem varða reynsluheim nemenda. Mikilvægara sé að fræða nemendur um gildi svo sem jafnrétti og virðingu sem lið í siðferðilegum og félagslegum þroska en fjalla um atburði í fortíð og nútíð. Ekki eru t.d. lengur nefndir einstakir þættir eða tímabil í íslenskri sögu sem á að fjalla um. Hér virðast í raun birtast skýrari áherslur en í fyrri námskrám um að nám horfi til framtíðar fremur en fortíðar. Þetta var eitt meginstefa sem rætt var um í sögukennsluskammdeginu (Gunnar Karlsson, 1984).

Efnisþættirnir eru nokkuð umfangsmiklir hver fyrir sig en um leið veita þeir ríkt frelsi til kennslufræðilegra áherslna. Skilningur, ígrundun og greining er sú hæfni sem að er stefnt á grundvelli þeirra fremur en öflun þekkingar. Því verður þó ekki náð nema byggt verði ofan á þekkingargrunn, sbr. m.a. stigskiptingu námsmarkmiða samkvæmt kenningum Bloom (Ingvar Sigurgeirsson, 2016). Þannig þurfi að öðlast kunnáttu á fyrri stigum áður en hægt er að takast á við nám á grundvelli þrepanna fyrir ofan. Þessar áherslur í aðalnámskrám hafa komið jafnt og þétt fram og eru alls ekki nýjar í gildandi námskrá. Framsetning markmiða náms hvað þetta varðar er þó gjörólík því sem var í fyrstu gildandi námskrá þegar skýrlega var kveðið á um þau þekkingaratriði sem nemendur áttu að kunna. Hæfniviðmið hafa nú tekið við af

námsmarkmiðum. Því hefur verið haldið fram að atferlisleg framsetning námsmarkmiða tryggji samræmdari skilning um markmið og inntak náms og sé mælanlegri (Andri Ísaksson, 1983). Þessi breyting getur, að mínu mati, leitt til þess að flóknara sé fyrir kennara að meta námsárangur og traust foreldra og nemenda á því mati sé óstöðugra.

Markmið og menntagildi samfélagsgreina hafa þannig tekið allnokkrum breytingum frá síðast gildandi námskrá og greinilega má merkja nýjar áherslur. Siðferðilegar áherslur, viðhorf og gildismat hafa tekið við af þekkingarlegum atriðum t.d. um landnám og sögu Íslands. Það er þó jafnframt áhugavert að sjá að þær nýju áherslur sem voru slegnar með gildandi námskrá eru nokkuð samhljóða þeim markmiðum sem námi er ætlað að ná sé tekið mið af umræðu á alþjóðlegum vettvangi. Sjálfbærni er einn grunnþátta menntastefnunnar og gerð er rík krafa um að börn í íslenskum grunnskólum geti mótað sér skoðanir, rætt um og tekið afstöðu til siðferðilegra álitamála. Þátttaka í samfélagi og umbreyting þess er eitt markmiðanna og í raun skör hærra en staða einstaklingsins sjálfs. Raunveruleg viðfangsefni eiga að vera liður í námi barna þar sem reynsla þeirra í nærsamfélaginu nýtist þeim til þroska. Að þessu leyti má í raun líta svo á að gildandi aðalnámskrá sé nokkuð framsýn, a.m.k. ef litið er til umræðu á alþjóðlegum vettvangi. Þá má merkja áhrif frá efnahagshruninu 2008, m.a. í inngangsorðum ráðherra. Þar bendir ráðherra m.a. á að borgarar eigi að geta veitt valdhöfum eðlilegt aðhald og vísar þar fyrst til valdhafa í fjármálalífi en svo til stjórnámálanna. Þetta eru meginþátttakendur í efnahagshruninu. Þannig eigi að efla borgarana til virkrar lýðræðislegrar þátttöku og gagnrýnnar hugsunar og tjáningar. Hér er því bakgrunnur breytinga a.m.k. að hluta til pólitískur en því hefur einmitt verið haldið fram að bakgrunnur breytinga þeirra sem sögukennsluskammdegið varpaði ljósi á hafi verið pólitískur (Hlynur Ómar Björnsson, 2013).

Rétt er að hafa í huga að viðurkennt er að breyting á námskrá þar sem hugmyndafræðilegur grundvöllur breytist hefur mikil áhrif á það hvernig kennarar skipuleggja kennslu sína (Schiro, 2008). Hér í síðari hlutanum verður leitast við að varpa ljósi á hvernig stutt hafi verið við þessar breytingar með því að greina aðgerðir stjórnvalda, fræðasamfélags og annarra. Þar kemur jafnframt til skoðunar hvort hin umfangsmiklu markmið, hæfniviðmið, samþætting við grunnþætti o.fl. geti valdið vanda við innleiðingu stefnu og starfsins í kennslustofunni. Bent hefur verið á að skýr og fá markmið séu mikilvæg því þau stýri starfinu í kennslustofunni (Ellis, 2004). Getur verið að samfélagsgreinahluti námskrár sé of metnaðarfullur og umfangsmikill og erfitt verði fyrir kennara að móta viðfangsefni án góðrar leiðbeininga og stuðnings frá menntamálayfirvöldum? Markmiðin séu óskýr og of fjarlæg raunveruleika kennara í skólastofum landins?

Í þessum efnum er rétt að benda á að umfang samfélagsgreina í viðmiðunarstundaskrá er nú tæplega 11,5% af vikulegum kennslutíma nemenda. Í námskrá grunnskóla frá árinu

2006 og 1999 fengu samfélagsgreinar ásamt lífsleikni um 11% heildarkennslutíma. Tímafjöldi samfélagsgreina hefur því staðið nokkurn veginn í stað þrátt fyrir að t.d. umfang greinarinnar og fjöldi þeirra námsgreina sem samfélagsfræðin á að fjalla um sé nú viðameira en nokkru fyrr. Þær námsgreinar sem, með beinum eða óbeinum hætti, falla nú undir samfélagsgreinar eru t.d. kynjafræði, hinseginfræði, fjölmeningarfræði og fötlunarfræði auk þeirra námsgreina sem fjallað var um í fyrri kafla. Þá falla heimspeki og siðfræði nú undir greinina auk áðurnefndrar lífsleikni.

2.4.2 Kennsluaðferðir og námsmat

Bent hefur verið á að ef breyta á einum þætti í námskrá þurfi með heildstæðum og kerfisbundum hætti að skoða áhrif á aðra þætti til þess að raunveruleg breyting eigi sér stað (Akker, 2003). Þannig má, á grundvelli umfjöllunar hér að framan, ætla að einhverjar breytingar hafi verið gerðar í gildandi aðalnámskrá grunnskóla og þá sérstaklega samfélagsgreinahluta hennar hvað varðar kennsluaðferðir og námsmat.

Almennt má segja að umfjöllun um kennsluhætti hafi verið með nokkuð sambærilegum hætti í þeim námskrám sem hér hafa verið til skoðunar, að undanskilinni fyrstu útgefnu námskránni. Merkja má ákveðinn stíganda, m.a. í ljósi fjölþættari markmiða náms sem fjallað var um hér að framan. Leitar- og samvinnunám verður sífellt meira ríkjandi auk umræðu- og spurnaraðferða sem þykja í raun nú lykilkennsluaðferðir í samfélagsgreinum. Leitin og umræðan eru fremur markmiðið en niðurstaðan, sbr. t.d. hæfniviðmið úr félags- og hugarheimi nemenda. Lýðræðislegar kennsluaðferðir sem m.a. felast í vali nemenda á viðfangsefnum, hafa líka verið vaxandi. Þá hefur samþætting námsgreina aukist jafnt og þétt og samkvæmt gildandi námskrá mega skólar í raun haga greinaskiptingu samfélagsgreina eins og þeir telja faglega best.

Með samþættingu samfélagsgreina og grunnþátta menntunar myndast þörf fyrir nýstárlega nálgun og óhefðbundna kennsluhætti. Í námskránni er ekki fjallað nánar um hvaða kennsluaðferðir mæta þessu og hver sú nýstárlega nálgun skuli vera en áhugavert verður að kanna hvort og hvernig t.d. í námsefnisútgáfu þessari hvatningu er mætt.

Almennt hefur í gegnum árin verið gert ráð fyrir fjölbreyttu námsmati. Meta þarf nú þekkingu, skilning og leikni og því er námsmatið bæði hlutlægt og huglægt, formlegt og óformlegt. Námsmat getur haft tvenns konar tilgang að megin stefnu til; annars vegar til að styðja við nám og kennslu, þ.e. leiðsagnarmat, en hins vegar er það notað sem vottun um námsárangur og er það sú aðferð sem flestir þekkja (Meyvant Þórólfsson, 2012). Leiðsagnarmat er í raun nýtt hugtak í íslenskri aðalnámskrá. Þannig á námsmatið að vera leiðbeinandi og endurgjöf á að nýtast til áframhaldandi náms. Námsferlið er í forgrunni

fremur en lokaafurð námsins. Þetta er þó með vissum hætti sambærilegt markmið og birtist í námskrá skólarannsóknadeildar frá árinu 1976 þar sem hvatt er til jákvæðra uppbyggilegra skriflegra umsagna fremur en einkunna um stöðu nemenda. Það má í raun merkja fleiri sameiginlega þræði í þessum tveimur námskrám t.d. um leitarnám og skilning og viðhorf þó kennarar hafi í raun meira faglegt frelsi nú en þá til að skipuleggja starfið í kennslustofunni á grundvelli námskrárinnar. Nám er ferli fremur en afurð. Það má velta því fyrir sér, í ljósi áherslna aðalnámskrár á leiðsagnarmat, hvort vægi formlegs hefðbundins námsmats sé að minnka verulega? Erum við á leið Dewey (2010/1897, bls. 173-174)) sem skrifaði að „próf eru því aðeins gagnleg að þau prófi hæfni barnsins til að lifa í samfélagi og leiði í ljós hvar það getur orðið að mestu liði og hvar það getur fengið mesta hjálp”. Leiðsagnarmati er einmitt ætlað að stuðla að auknum þroska barnsins.

Það er nokkuð mismunandi í námskrá hversu ítarlegar kennsluleiðbeiningar eru gefnar. Samkvæmt námskrá skólarannsóknadeildar átti að gefa út handbækur og kennsluleiðbeiningar til að fylgja námskránni eftir. Gildandi aðalnámskrá er mjög yfirgripsmikil og veitir dæmi um ýmsa kennsluhætti og mikið faglegt frelsi við val viðfangsefna í samfélagsgreinahluta. Hæfni- og matsviðmiðin auk efnisþátta eru í raun einu haldbæru vegvísarnir í þeim kafla um val viðfangsefna. Því verður fróðlegt að kanna, m.a. í ljósi líkinda námskrár skólarannsóknadeildar og gildandi námskrár, hvort kennsluleiðbeiningar og handbækur hafi nú verið gefnar út til að styðja við innleiðingu námskrárinnar.

3 Innleiðing samfélagsgreinahluta aðalnámskrár

Í fyrri hluta þessarar ritgerðar var vitnað til orða þáverandi mennta- og menningarmálaráðherra við útgáfu gildandi aðalnámskrár grunnskóla (2013) um að innleiðing þeirrar stefnu sem þar birtist krefðist góðrar samvinnu allra þeirra aðila sem að skólastarfi koma. Hér í síðari hluta þessarar ritgerðar verður leitast við að varpa ljósi á hvernig menntamálayfirvöld, þ.e. mennta- og menningarmálaráðuneytið og Menntamálastofnun, Reykjavíkurborg sem stærsta sveitarfélag landsins og þar með stærsti rekstraraðili grunnskóla og fræðasamfélag; sjóðir og skipuleggjendur kennaranáms á háskólastigi hafa stuðlað að birtingarmynd námskrárinnar í skólastarfinu. Auk þess verður leitast við að birta yfirlit yfir hvernig ýmsir aðilar í grasrótinni hafa stutt við innleiðingu námskrárinnar. Byggt er á upplýsingum frá m.a. heimasíðum stjórnvalda, ársskýrslum, fundargerðum og kennsluskram háskóla auk þess sem aflað var munnlegra upplýsinga frá mennta- og menningarmálaráðuneyti og Menntamálastofnun. Þá var leitast við að greina áherslur og aðgerðir grasrótarhópa s.s. á samfélagsmiðlum. Markmiðið var þannig að veita yfirgripsmikið yfirlit yfir helstu aðgerðir og áherslur við innleiðingu aðalanámskrárinnar.

Yfirvöld menntamála, sveitarstjórnir, sérfræðiþjónusta, skólastjórnendur og kennarar bera sameiginlega ábyrgð á því að skólastarf sé í stöðugri endurskoðun og umbótaviðleitni einkenni störf þeirra sem þar bera ábyrgð. Skólaþróun er skipuleg, markviss og stöðug viðleitni til umbóta í skólum. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 63)

Menntun, nám og kennsla, skólaþróun og umbótastarf í skólum er því bundið mörgum þráðum sem fléttast saman og fá stuðning hver af öðrum og gegna allir mikilvægu hlutverki. Útgáfa aðalnámskrár grunnskóla er því einungis einn þáttur, sannarlega mikilvægur, í þróun og breytingum í skólastarfi. Aðrir þæðir verða að fléttast lipurlega saman svo markmið og sýn menntayfirvalda verði að veruleika.

Hér verður því leitast við að greina hvernig með skipulögðum og markvissum hætti hafi verið stuðlað að þeirri menntastefnu og þeim áherslum sem gildandi námskrá leggur.

3.1 Aðgerðir og útgáfa á vegum mennta- og menningarmálaráðuneytis

Það er mennta- og menningarmálaráðuneytið sem gefur út aðalnámskrá grunnskóla hverju sinni samkvæmt lögum nr. 91/2008 um grunnskóla. Ráðuneytið skal sömuleiðis leggja grunnskólum til námsgögn en er heimilt að fela Menntamálastofnun það hlutverk. Þá hefur ráðuneytið eftirlit með því að grunnskólar fylgi ákvæðum aðalnámskrár í störfum sínum skv. ákvæði 35. og 38. gr. laga um grunnskóla. Þannig gegnir ríkið lykilhlutverki við innleiðingu aðalnámskrár.

Mennta- og menningarmálaráðuneytið fylgdi útgáfu aðalnámskrár árið 2011 og greinahluta hennar árið 2013 eftir með margvíslegum hætti. Námskeið og málþing, útgáfa og vefsíður, svo eitthvað sé nefnt. Nánar verður fjallað um þessa þætti í þessum kafla.

Ráðuneytið gaf út áætlun um innleiðingu aðalnámskrár fyrir skólastjórnendur og kennara vorið 2013 (Stjórnarráðið, 2013). Þar var yfirlit yfir helstu verkefni innleiðingarinnar sem þurfti að klára áður en aðalnámskrá átti að öðlast fullt gildi árið 2014. Þau atriði sem fjallað var um í áætluninni vörðuðu þó ekki með beinum hætti starfið í kennslustofunni, þ.e. innleiðingu námskrár í starfi kennara. Þannig átti að stofna fagrátö um starfsþróun og símenntun kennara, setja átti á laggirnar sérstakan starfsþróunarvef kennara á namskra.is, og þá átti að nýta þann vef til að birta ýmis gögn sem áttu að nýtast við námskrárgerð, skipulag náms og kennslu. Haldið var sérstakt málþing um námsmat og vinna átti að matsáætlun um innleiðinguna en slík matsáætlun var síðan ekki unnin samkvæmt upplýsingum frá mennta- og menningarmálaráðuneyti (Hafdís Guðrún Hilmarsdóttir, munnleg heimild, 2. mars 2020).

Fagrátö um starfsþróun kennara tók til starfa árið 2013 og skilaði skýrslu til ráðherra árið 2016 með ýmsum tillögum sem lutu að starfsþróun og símenntun kennara. Á grundvelli þeirra tillagna var svo stofnað samstarfsráð um starfsþróun kennara sem ætlað er að leiða umræðu og stuðla að starfsþróun kennara. Það samstarfsráð gaf út skýrslu á árinu 2019 um framtíðarsýn fyrir starfsþróun kennara hér á landi (Stjórnarráð Íslands mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2019).

Mennta- og menningarmálaráðuneytið gaf út sex rit um grunnþætti menntunar en grunnþættirnir, sem nám í skólum skyldi reist á, voru ný nálgun í skólastarfi eins og fram kom í fyrri hluta. Ritin voru því gefin út til að auðvelda skólum að innleiða þá í skólastarfið (Menntamálastofnun, e.d.-a). Gefið var út rit um hvern og einn grunnþátt; læsi, sjálfbærni, heilbrigði og velferð, lýðræði og mannréttindi, sköpun og jafnrétti og þannig átti að auðvelda innleiðingu þeirra í skólastarf. Ritin voru því gefin út, skrifuð af þrettán höfundum, til innblásturs en jafnframt til leiðbeininga til kennara og annars skólafólks, fljótlega eftir útgáfu almenna hluta aðalnámskrár. Þar sem grunnþættir menntunar reisa stoðir skólastarfs í leik- og framhaldsskólum auk grunnskóla lýtur umfjöllun ritanna að öllum þessum skólastigum.

Í ritunum er bent á að það þurfi samhent átak skólastjórnenda og kennara til að innleiða grunnþættina og er bent á ýmsar leiðir í þeirri vinnu (Stefán Jökulsson, 2012). Grunnþáttunum er ætlað að móta sýn á skólastarfið í heild og áherslur einstakra skóla; skerpa á markmiðum skólastarfsins. Bent er á að ýmis konar fundir, áætlanagerð og umfjöllun innan skólanna muni nýtast við innleiðingu grunnþáttanna, m.a. í skólanámskrá.

Í ritunum er almennt að finna ítarlegri, fræðilegri og faglegri umfjöllun um hvern grunnþátt fyrir sig en í almennum hluta aðalnámskrár. Þar sem grunnþættirnir eiga að móta allt skólastarf ber í raun ávallt að hafa þá í huga við skipulagningu og framkvæmd skólastarfsins en vegna viðfangsefnis þessarar ritgerðar var sérstaklega skoðað hvort fjallað var um innleiðingu grunnþáttanna sem myndi nýtast í námi samfélagsgreina í ritunum.

Í ritinu um grunnþáttinn læsi er bent á ýmsa þætti sem geta stutt við samþættingu hans við samfélagsgreinar t.d. um aðferðir við lestur fræðilegra greina og þjálfun skilnings á lykilhugtökum. Miðlalæsi sé mikilvægt því skilningur á álitamálum og þátttaka í umræðum um samfélagsmál er eitt meginmarkmiða samfélagsgreina (Stefán Jökulsson, 2012). Nokkuð ítarleg umfjöllun er um lýðræðislegt skólastarf, mannréttindi og jafnrétti og markmið þess í ritinu um lýðræði og mannréttindi og jafnrétti (Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir, 2012; Kristín Dýrfjörð, Þórður Kristinsson og Berglind Rós Magnúsdóttir, 2013). Þar er jafnframt bent á leiðir til að efna til samræðu og auka þannig gagnrýna hugsun, lýðræði og sýna virðingu fyrir mannréttindum og jafnrétti í verki í skólastarfinu með dæmum um bæði fjölbreytt viðfangsefni og kennsluáðferðir. Umræða, skilningur, ígrundun og geta til að setja sig í spor annarra eru þar ríkjandi kennslumarkmið. Þá er þar fjallað um gildi þess að leyfa ágreiningsmálum að koma upp á yfirborðið fremur en breiða yfir þau en slíkt gæti leitt til kúgunar til lengri tíma litið. Bent er á ýmis einkenni skapandi skólastarfs og gátlisti birtur fyrir kennara til að ígrunda hvort sköpun sé þráður í kennsluháttum þeirra og m.a. bent á leiðir til meta sköpun í verkefnum nemenda í ritinu um grunnþáttinn sköpun (Ingibjörg Jóhannsdóttir, Elísabet Indra Ragnarsdóttir og Torfi Hjartarson, 2012). Hugtakið sjálfbærni er mörgum framandi og því er nokkuð ítarleg umfjöllun um það í sambærilegu riti, með brýningu til kennara og skólastjórnenda að vera nemendum fyrirmyndir og þá er fjallað um nokkur kennsluverkefni þar sem sjálfbærni er í forgrunni (Sigrún Helgadóttir, 2013). Rit um heilbrigði og velferð (Margrét Héðinsdóttir, Fanný Gunnarsdóttir og Erla Kristjánsdóttir, 2013) hefur snertiflöt við mörg þau hæfnivið sem varða hugarheim nemenda. Rætt er þó í ritinu um markmiðin á grundvelli námsgreinarinnar lífsleikni fremur en hæfniviðmiða. Grunnþáttunum jafnrétti, sjálfbærni og lýðræði og mannréttindi er ætlað að hjálpa nemendum við að skilja samfélagið og þróun þess og ítarleg umfjöllun er um þá þætti í ritinu um grunnþættina lýðræði og mannréttindi (Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir,

2012). Í ritinu um heilbrigði og velferð er að finna t.d. hugmyndir að samþættingu námgreina við þá grunnþætti (Margrét Héðinsdóttir o.fl. 2013).

Það er ljóst af umfjöllun um grunnþættina að það er metnaðarfullt og umfangsmikið verkefni að innleiða grunnþættina þannig að þeir hafi afgerandi áhrif á skólastarf. Slíkt þarf að gerast með skipulegum hætti og fjalla m.a. um í skólanámskrám þar sem þeim er ætlað að móta heildarsýn um skólastarfið. Umfjöllun í ritunum er þó mikilvæg til ígrundunar fyrir kennara og þar má finna nokkur dæmi hvernig einstakir kennarar geta sömuleiðis stuðlað að því að nám og kennsla mótist af grunnþáttunum.

Í tengslum við útgáfu aðalnámskráa leik-, grunn- og framhaldsskóla árið 2011 var settur á laggirnar vefurinn namskra.is (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, e.d.-a). Vefnum var greinilega ætlað að halda utan um ýmsar upplýsingar um t.d. námskrár og málþing (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, e.d.-b). Þar er líka að finna sérstakan vinnuvef kennara og með þessu átti að fylgja eftir útgáfu námskránna. Vefurinn er, nú tæpum áratug síðar, ekki mjög efnismikill og litla umfjöllun þar að finna sérstaklega um aðalnámskrá grunnskóla. Ítarlegust er umfjöllunin um hæfniramma og námsbrautarlýsingar framhaldsskóla. Vefurinn er því til lítillar upplýsingar um aðalnámskrá grunnskóla og innleiðingu hennar.

Það var jafnframt liður í innleiðingaráætlun mennta- og menningarmálaráðuneytisins að kanna möguleika á því að Námsmatsstofnun gæfi út verkefnabanka með mismunandi próf- og verkefnaspurningum sem einkenndu mismunandi einkunnir, A, B, C, D (Stjórnarráðið, 2013). Slíkt var ekki gert fyrir samfélagsgreinar en þó voru birt dæmi um hæfni miðað við bókstafseinkunnir í 10. bekk vegna samræmdra könnunarprófa. Þar sem ekki fylgdi fjármagn var slíkt ekki gefið út í öðrum greinum né í öðrum bekkjum m.a. þar sem matsviðið lágu ekki fyrir (Skúli Pétursson, munnleg heimild, 5. mars 2020).

Þá gaf mennta- og menningarmálaráðuneytið út kynningarblað, ætlað foreldrum og nemendum og öðrum áhugasömum, um allar nýju aðalnámskrárnar; leik-, grunn- og framhaldsskóla. Þeirri útgáfu virðist þannig með óbeinum hætti ætlað að styðja við innleiðingu nýrrar námskrár en þekking og skilningur foreldra á markmiðum aðalnámskrár er nauðsynlegur til þess að gott samstarf skapist milli heimila og skóla. Á vefsíðunni Nám til framtíðar, namtilframtidar.is, má finna kynningarblaðið og stutta umfjöllun um hvern grunnþátt (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, e.d.-c). Þar eru jafnframt viðtöl við kennara á öllum skólastigum þar sem þeir fjalla um hvernig þeir vinna með grunnþættina. Um mjög almenna umfjöllun er að ræða og markmiðið auglýsilega að kynna fyrir almenningi og öðrum áhugasömum hvernig grunnþættirnir fléttast inn í skólastarf og hvert er markmiðið með því að reisa stoðir skólastarfs á þeim.

Verkefnið *Leiðtogi í heimabyggð* var jafnframt liður í innleiðingu aðalnámskrár í samstarfi við Samband íslenskra sveitarfélaga, Skólastjórafélag Íslands, Félag stjórnenda í leikskólum

og Menntavísindasvið HÍ (Stjórnarráðið, 2013). Skólastjórnendum og einum kennara í öllum grunnskólum var boðið til þátttöku þar sem áherslan var á annars vegar gerð skólanámskrár og hins vegar á nýtt námsmat. Vinnustofur voru haldnar um allt land í þessu skyni. Liður í námskeiðunum var jafningjastuðningur þannig að kennarar og skólastjórnendur gætu lært hver af öðrum.

Auk þess sem hér er nefnt stóð ráðuneytið fyrir ýmis konar fundum og námskeiðum til að styðja við innleiðingu námskrárinnar. Haldið var málþing um námsmat haustið 2013 og námskeið í kjölfarið um innleiðingu þess. Sérstakar kynningar voru haldnar m.a. í samstarfi við Kennarasambandið um einstaka greinakafla aðalnámskrár (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, e.d.-a). Skýrsla mennta- og menningarmálaráðherra um framkvæmd skólafarfa í grunnskólum 2010-2016 veitir dæmi um úrræði sem staðið var fyrir með almennum hætti. Þar kemur fram að Námsgagnastofnun, nú Menntamálastofnun, og ýmsir sjóðir hafi nýst með ýmsum hætti til innleiðingar en ekki er því frekar lýst með hvaða hætti. Þó virðast fjárframlög ekki hafa fylgt þessari innleiðingu af nægilegum þunga því í skýrslunni segir að væntingar hafi verið um að hækka mætti framlög til þróunarstarfa og nýsköpunar í námsefnisgerð. Þó var veittur fjárhagslegur styrkur til sveitarfélaga til að stuðla að innleiðingu á nýju námsmati og þróað staðlað lokavitnisburðarskírteini úr grunnskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, e.d.-a). Það var fyrst notað árið 2016.

Í samstarfi við Heimili og skóla, landssamtök foreldra, var boðað til kynningarfundar fyrir foreldra og birt myndbönd um nýjar námskrár, nýtt námsmatskerfi, grunnþættina og hæfniviðmið (Stjórnarráðið, 2013). Þá voru prentuð veggspjöld um lykilhæfni til að hengja upp í skólum og kennslustofum um land allt.

Árið 2016 var svo gefið út kynningarrit sem ætlað var að styðja við innleiðingu á hæfninámi hjá grunnskólanemendum (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2016). Þar voru hugtökin hæfni, bókstafskvarði og matsviðmið skýrð nánar. Nánar er lýst hugmyndafræði einkunnakvarðans og t.d. bent á að unglingsstigið eigi að líta á heildstætt sem ferli þar sem hæfni nemendanna eykst jafnt og þétt. Skýrt er þó tekið fram að það sé á ábyrgð hvers og eins skóla að útskýra forsendur einkunnagjafar. Ritið virðist hafa bæði það markmið að skerpa á þeim áherslum og skýra út þær breytingar sem nýtt námsmatskerfi hefur í för með sér gagnvart foreldrum og nemendum.

Mennta- og menningarmálaráðuneytið hefur frá gildistöku laga um grunnskóla gert all nokkrar úttektir á starfi í grunnskólum á grundvelli laga um grunnskóla en engin úttekt hefur verið unnin um samfélagsgreinar frá því að nýr samfélagsgreinakafla var gefinn út árið 2013.

3.2 Námsefnisútgáfa og stuðningur Menntamálastofnunar

Menntamálastofnun er falið að stuðla að gæðum og framförum í skólastarfi í landinu, skv. lögum nr. 91/2015 um stofnunina. Eitt meginverkefna stofnunarinnar er að sjá nemendum fyrir fjölbreyttum námsgögnum til samræmis við aðalnámskrá. Mat á árangri í skólastarfi er sömuleiðis eitt mikilvægra verkefna stofnunarinnar og þá skal stofnunin hafa eftirlit með starfsemi skóla og m.a. veita fagaðilum leiðbeiningar um þau mál sem hvíla á stofnuninni faglega.

Í aðalnámskrá grunnskóla er fjallað um mikilvægi námsgagna. Námsgögn gegna mjög mikilvægu hlutverki við að ná markmiðum aðalnámskrár og skulu vera þannig úr garði gerð að möguleikar nemenda til að uppfylla hæfniviðmið séu sem bestir (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013). Þá kveður aðalnámskrá með almennum hætti um gerð námsgagna.

Við gerð námsgagna og val á þeim skal þess gætt að þau taki mið af grunnþáttum menntunar, þ.e. læsi, lýðræði og mannréttindum, jafnrétti, heilbrigði og velferð, menntun til sjálfbærni og skapandi starfa. (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013, bls. 49)

Hér á eftir verður reynt að leggja mat á hvort útgefin námsgögn af hálfu Menntamálastofnunar taki mið af markmiðum og menntagildi aðalnámskrár grunnskóla og fjallað um með hvaða hætti Menntamálastofnun leiddi innleiðingu nýs námsmats.

3.2.1 Námsmat

Menntamálastofnun er eins og áður segir ætlað að stuðla að framþróun í skólastarfi samkvæmt lögum um stofnunina. Stofnuninni er m.a. ætlað að veita leiðbeiningar um framkvæmd aðalnámskrár, þar á meðal vegna upptöku nýs námsmatskerfis. Breyting frá námsmarkmiðum í hæfniviðmið og matsviðmið krafðist breytinga í skólastarfinu.

Í kjölfar útgáfu aðalnámskrár var stofnuninni falið að halda utan um kynningu á nýju námsmati (Hafdís Guðrún Hilmarsdóttir, munnleg heimild, 14. febrúar 2020). Frá og með útgáfu almenns hluta aðalnámskrár voru haldnir fjölmargir fundir um land allt til að kynna nýju námskrána og eins og áður var nefnt, undir heitinu *Leiðtogi í heimabyggð*, voru m.a. haldnar málstofur um nýtt námsmat (Menntamálastofnun, e.d.-b). Á vef stofnunarinnar er jafnframt nokkur umfjöllun um hið nýja námsmat. Það er þó í meginatriðum almenn umfjöllun um námsmat líkt og í aðalnámskrá en ekki veittar frekari leiðbeiningar eða útskýringar umfram það sem fram kemur í námskránni.

Menntamálastofnun stóð fyrir bæði útgáfu og kynningarfundum um innleiðingu nýs námsmats á árinu 2016 (Menntamálastofnun, 2016). Þeir voru fyrir skólastjórnendur og

kennara 10. bekkjar. Leiðbeiningarbæklingur ætlaður kennurum var jafnframt gefinn út (Menntamálastofnun, e.d.-c). Í honum voru leiðbeiningar um skipulag náms á grundvelli matsviðmiða og honum var ætlað að auðvelda kennurum að gefa einkunnir á grundvelli nýju mats- og hæfniviðmiðanna. Jafnframt var gefinn út kynningarbæklingur fyrir foreldra og forráðamenn um nýtt námsmat við lok 10. bekkjar (Menntamálastofnun, e.d.-d).

3.2.2 Námsefni

Eitt meginverkefna Menntamálastofnunar er að sjá nemendum fyrir námsgögnum og er það nokkuð umfangsmikið verkefni. Menntamálastofnun er jafnframt ætlað að fylgjast með þróun og nýsköpun í námsgagnagerð (þingskjal nr. 700/2014-2015). Stofnunin leikur því lykilhlutverk í útgáfu námsefnis fyrir grunnskóla og skal þannig í raun vera leiðandi til að auðvelda kennurum að fylgja eftir markmiðum aðalnámskrár og stuðla með útgáfu námsefnis að breytingum og framþróun í skólastarfi.

Menntamálastofnun hefur gefið út sérstakan gátlista fyrir námsefnishöfunda stofnunarinnar (Menntamálastofnun, 2017). Þar er skýrt kveðið á um að allt námsefni skuli vera til samræmis við gildandi aðalnámskrá hverju sinni og tilgreina skuli jafnframt skýrlega markmið þess. Sérstaklega er tekið fram að námsefni skuli stuðla að menntun til sjálfbærni, mannréttindum og jafnrétti. Þá á námsefnið að stuðla að samskiptafærni, gagnrýnni hugsun, fjalla um lýðræði og byggja á lýðræðislegum vinnubrögðum. Stuðla skal að leitarnámi og nýtingu upplýsingatækni. Kennsluleiðbeiningar eiga að vera fjölbreyttar og tengja skal þær við aðalnámskrá og benda á leiðir til samþættingar námsgreina. Þá eiga hugmyndir um námsmat að koma fram í námsefni útgefnu af Menntamálastofnun.

Markmið Menntamálastofnunar er þannig að námsefnið skuli uppfylla kröfur aðalnámskrár, taka mið af grunnþáttum menntunar og þekkingu viðkomandi námsgreinar. Þá kemur fram hjá stofnuninni að námsefnið eigi að endurspeglar sérstaklega íslenskan veruleika (Menntamálastofnun, e.d.-e).

Menntamálastofnun fjallar jafnframt með almennum hætti um útgáfu námsefnis og er áhugavert hvernig stofnunin fjallar um útgáfu námsefnis í samfélagsgreinum. Í ársriti Menntamálastofnunar fyrir árið 2016 kemur fram að útgáfa námsefnis í samfélagsgreinum sé fjölbreytt enda falli ýmsar námsgreinar þar undir s.s. landafræði, saga, lífsleikni og trúarbragðafræði (Menntamálastofnun, 2016). Þarna er fjallað um útgáfu námsefnis á grundvelli námsgreina fremur en hæfniviðmiða. Aðalnámskrá flokkar t.d. hæfniviðmið samfélagsgreina ekki eftir námsgreinum heldur þremur þáttum; reynslu-, hugar-, og félagsheimi. Þetta verður rætt síðar í ritgerðinni.

Sem lið í því að greina hvernig menntamálayfirvöld hafa stutt við innleiðingu gildandi aðalnámskrár, var ákveðið að leggja með lauslegum hætti mat á útgefið námsefni í

samfélagsgreinum frá gildistöku hins nýja faggreinahluta árið 2013. Þannig var reynt að greina m.a. hvort námsefni væri skipulagt á grundvelli hæfniviðmiða, grunnþátta menntunar og veittar kennsluleiðbeiningar til samræmis við umfjöllun aðalnámskrár um kennsluhætti.

Á heimasíðu Menntamálastofnunar má nálgast yfirlit yfir útgefið námsefni stofnunarinnar (Menntamálastofnun, e.d.-f), sjá viðauka. Ákveðið var að skoða útgefið námsefni á unglingsstigi í samfélagsgreinum á árabílinu 2014-2020 og kennsluleiðbeiningar og raðbækur sem fylgdu því. Jafnframt efni sem flokkað er undir þær námsgreinar sem falla undir samfélagsgreinar á vef Menntamálastofnunar. Ekki var sérstaklega skoðað efni sem var endurútgefið á þessum árum óbreytt frá fyrri útgáfum fyrir gildistöku aðalnámskrár. Árið 2014 var valið því nýr faggreinahluti var gefinn út árið 2013 og því eðlilegt að miða við næsta ár á eftir svo a.m.k. námsefnishöfundur hafi fengið eitthvert svigrúm til að móta námsefnið til samræmis við kröfur og markmið aðalnámskrár. Aðalnámskráin sjálf átti svo að vera að fullu komin til framkvæmda 3 árum eftir gildistöku hennar, árið 2014.

Þegar námsefnið var skoðað var tekið mið af þeim meginbreytingum sem ný aðalnámskrá setti fram um skipulag og inntak náms, bæði í almennum og samfélagsgreinahluta námskrárinnar. Þar sem samfélagsgreinar eru nú eitt námssvið og hæfniviðmið sett fram óháð námsgreinum sem undir þær fjalla var kannað hvort námsefnið væri flokkað með þeim hætti og hvort sérstaklega væri fjallað um möguleika til samþættingar. Litið var til þess hvort vísað væri til hæfniviðmiða og tiltekin markmið sett fram um námsefnið. Leitað var upplýsinga um hvort fjallað væri um kennsluhætti og veittar kennsluleiðbeiningar. Jafnframt hvort veittar væru upplýsingar um tengsl námsefnis við grunnþætti menntunar og getu til aðgerða. Þá var skoðað hvort veittar væru hugmyndir og dæmi um námsmat á grundvelli námsefnisins. Markmiðið með þessu var að leggja mat á hvort framsetning námsefnis og upplýsingar um það væru sett fram í anda nýrra áherslna aðalnámskrár.

Í viðauka má finna yfirlit yfir það námsefni sem féll að framangreindum leitarskilyrðum og því lýst ef upplýsingar um þessi atriði komu fram. Greining á námsefninu leiddi eftirfarandi í ljós.

Undir leitarskilyrðin féllu 32 útgefnar bækur og handbækur. Ekki voru allar flokkaðar undir tilteknar námsgreinar en þemahefti voru nokkur, eitthvað var flokkað undir sögu og lífsleikni og tvær bækur undir námsgreinina þjóðfélagsfræði. Yfirleitt var ekki vísað til tengsla við grunnþættina eða hvernig mætti vinna við þá í tengslum við námsefnið. Þá var einungis í tæplega þriðjung tilvika vísað til tiltekinna hæfniviðmiða eða markmiða og einungis tvisvar tengt getu til aðgerða. Umfjöllun um kennsluhætti var ágæt í um þriðjung tilvika en hlutfasslega minni var umfjöllun um námsmat. Þá voru gefnar út skipulagðar kennsluleiðbeiningar í þó nokkrum tilvikum. Yfirleitt var þó umfjöllun um meginþættir en ítarlegar kennsluleiðbeiningar eða skýrar hugmyndir og

leiðbeiningar um námsmat voru sjaldnar settar fram. Útgáfa kennslubókarinnar Saman gegn matarsóun sem gefin var út árið 2019 var þó undantekning og þar var byggt á flestum þeim áherslum sem ný aðalnámskrá kveður á um. Þar er námsefnið sett fram með samþættum hætti og vísað til ýmissa námsgreina sem það tengist. Markmið eru sett fram og námefnið tengt tilteknum hæfniviðmiðum. Fjallað var um tengsl einstakra verkefna við grunnþætti og getu til aðgerða. Gefin eru dæmi um ýmis konar námsmat s.s. sjálfsmat og jafningjamat og fjallað um leiðsagnarmat. Þá er í umfjöllun um kennsluhætti vísað til tengsla við reynsluheim nemenda og hvatt til vinnu með fjölskyldum nemenda. Ekki er í raun um eiginlega námsbók að ræða heldur er efnið sett fram sem verkefnabanki handa nemendum annars vegar og kennsluleiðbeiningar fyrir kennara hins vegar.

Útgefið námsefni Menntamálastofnunar fyrir unglingastig í samfélagsgreinum hefur því í mjög litlum mæli verið skrifað og unnið á grundvelli hæfniviðmiða samfélagsgreina og efnið ekki aðgengilegt til að nota það í skipulagningu kennslu á þeim grundvelli. Í einungis einu tilviki reyndist námsefni hafa skýr tengsl við aðalnámskrá grunnskóla leiðir þessi lauslega athugun í ljós. Meginþungi útgáfunnar voru hefðbundnar kennslubækur og nær ekkert er um verkefnabanka eða kennsluleiðbeiningar til að nýta til að skipuleggja nám í kringum grunnþætti og hæfniviðmið. Útgáfan fylgir þannig hefðbundnari brautum námsgreina og námsbóka.

Í ljósi þessa má velja því fyrir sér hvort Menntamálastofnun hafi tekið nægilega föstum tókum útgáfu námsefnis á grundvelli nýrrar áherslna í aðalnámskrá og þar með stuðlað að markvissri innleiðingu hennar, sérstaklega samfélagsgreinahlutans. Í ársriti stofnunarinnar fyrir árið 2016 segir forstjóri stofnunarinnar:

Þegar samtímis er unnið að mótun grunngerðar og menningar stofnunar og innleiddar miklar breytingar í íslensku menntakerfi verður vart hjá því komist að gefi á bátinn. Allra síst í því brimróti sem íslensk menntaumuræða er í. (Menntamálastofnun, 2016, bls. 3)

Þarna er bent á að á sama tíma voru grundvallarbreytingar gerðar á aðalnámskrám grunnskóla og stofnanaumhverfi breytt, þ.e. Menntamálastofnun var stofnuð á grunni Námsgagnastofnunar og Námsmatsstofnunar, sbr. lög um Menntamálastofnun nr. 91/2015. Voru áform stjórnvalda of metnaðarfull? Því verður ekki svarað í þessu verkefni með beinum hætti en innleiðing aðalnámskrár hlýtur óhjákvæmilega að verða fyrir áhrifum af breyttu stofnanaumhverfi.

3.3 Styrkveitingar og þróunarverkefni

Kennarar, skólastjórnendur, grunnskólar og aðrir hagsmunaaðilar geta sótt um ýmsa styrki til að vinna að þróunarverkefnum og umbótastarfi í skólum auk styrkja til þess að mennta sig til þeirra verkefna. Með slíkum styrkjum og þróunarverkefnum til að búa til námsefni og þróa kennsluhætti er hægt að stuðla að markvissari innleiðingu aðalnámskrár í grunnskólum. Því var kannað hvort þau verkefni sem hafa hlotið styrk frá gildistöku aðalnámskrár séu í anda þeirra markmiða sem samfélagsgreinum er ætlað að ná fram í aðalnámskrá.

Sprotasjóður starfar á grundvelli 34. gr. laga um grunnskóla nr. 91/2008 og reglugerðar nr. 242/2009. Honum er ætlað að styðja við þróun og nýjungar í skólustarfi m.a. til samræmis við aðalnámskrá. Sjóðurinn er fjármagnaður af fjárlögum ár hvert. Úr sjóðnum er úthlutað árlega á grundvelli ákvörðunar sjóðsstjórnar um einstök áherslusvið hverju sinni. Skólastjórnendur senda inn umsóknir fyrir hönd skóla eða einstakra kennara en aðrir geta jafnframt sótt um umsóknir í samstarfi við skóla. Rétt er að nefna að Sprotasjóður styrkir almennt ekki námsefnisgerð eða símenntun fyrir kennara.

Kannaðar voru úthlutanir úr Sprotasjóði frá árinu 2014 til dagsins í dag með sérstakri áherslu á verkefni á unglíngastigi í samfélagsgreinum (Sprotasjóður, e.d.). Á hverju ári voru veittir á bilinu 37-48 styrkir til ýmissa verkefna á öllum skólastigum. Nokkur áherslusvið sem ákvörðuð voru varða nýjar áherslur sem fjallað er um í fyrri hluta svo sem um leiðsagnarmat, vellíðan og læsi sem grunnþættir menntunar.

Til að skoða inntak og markmið hvers verkefnis voru lokaskýrslur þeirra kannaðar. Þó nokkur verkefni tengd samfélagsgreinum fengu styrki. Verkefni um þróun kennslu í nútíund m.a. á unglíngastigi, var styrkt veturinn 2014-2015 og verkefni um markmiðasetningu á unglíngastigi næsta vetur sem tengdist beint hæfniviðmiðum samfélagsgreina úr hugarheimi. Þann vetur var vinnustofa í Grunnskóla Bakkafjarðar jafnframt styrkt um samþættingu list- og verkgreina við samfélags- og náttúrugreinar þar sem lýðræði var í hávegum haft og nemendur fengu til jafns við kennara að skipuleggja verkefni og þjálfuð var lykillæfni þeirra. Þannig studdi verkefnið við innleiðingu á nýrri aðalnámskrá. Þá var verkefni sem laut að svipuðum markmiðum hjá Grunnskóla Borgarfjarðar eystri styrkt veturinn 2015-2016 og byggði það á samþættingu, leitarmiðuðu námi og fjölbreyttu námsmati m.a. leiðsagnarmati. Verkefni Kelduskóla og annarra um endurskoðun námsmats við innleiðingu nýrrar aðalnámskrár, m.a. að gera það leiðbeinandi og tengja við hæfniviðmið, fékk styrk. Hörðuvallaskóli vann, veturinn 2016-2017, að ýmsum þáttum til að efla lærdómssamfélag skólans svo sem með því að auka notkun leiðsagnarmats, byggja námslotur á markmiðum og hæfniviðmiðum aðalnámskrár og með markvissri náms- og starfsráðgjöf. Nokkrir skólar á Austurlandi voru sameiginlega með verkefni sama vetur þar sem m.a. var einn þátta þess að finna leiðir til að koma til móts við grunnþætti menntunar í aðalnámskrá. Þá var verkefni

norðan heiða, við Oddeyrarskóla, sem ætlað var að efla samræðuhæfni nemenda í tengslum við lykilhæfni, tjáningu og miðlun og skapandi hugsun. Veturinn 2016-2017 stóð Rimaskóli fyrir sérstöku þróunarverkefni sem byggði á hæfniviðmiðum samfélagsgreina og var því ætlað m.a. að byggja upp sjálfstraust og vellíðan nemenda í daglegu lífi þeirra. Þá unnu nemendur verkefni í tengslum við nærsamfélag sitt. Innleiðing aukins lýðræðis var m.a. verkefni Fellaskóla með því að þjálfar nemendur í lýðræðislegum vinnubrögðum og auka borgaravitund þeirra. Hlíðaskóli var með verkefnið, Vellíðan og menntun fyrir alla, veturinn 2018-2019 þar sem markmiðið var m.a. að fræða nemendur um fjölbreytilega kynvitund.

Það var því lítil hluti þeirra verkefna, eða einungis á annan tuginn yfir allt tímabilið sem var skoðað, sem hlutu styrk frá Sprotasjóði sem vörðuðu með beinum hætti innleiðingu samfélagsgreinahluta aðalnámskrár. Þó er rétt að hafa það í huga að áherslusvið sjóðsins á þessu tímabili voru ekki á sviði samfélagsgreina og því kannski eðlilegt að mikill minnihluti verkefna hafi verið á þessu sviði.

Þróunarsjóður námsgagna starfar skv. reglugerð nr. 1268/2007 sem sett er á grundvelli laga um námsgögn nr. 71/2007. Sjóðurinn hefur m.a. það hlutverk að stuðla að nýsköpun í námsefnisgerð grunnskóla og er fjármagnaður af fjárlögum ár hvert. Líkt og Sprotasjóður setur sjóðurinn ákveðin áhersluatriði ár hvert og þannig var t.d. árið 2017 fjármálalæsi sett í forgrunn (Rannsóknarmiðstöð Íslands, e.d.). Þá fékk verkefnið *Aflatún* styrk en það hafði hlotið styrk fyrst árið 2012 en því kennsluefni er ætlað að auka fjármálalæsi og samfélagsábyrgð. Smiðjan fékk styrk árið 2018 en um er að ræða verkefnið *Þemanám* sem byggir á samþættingu og lykilhæfni í aðalnámskrá. Þá var á síðasta ári veittur styrkur til Miðstöðvar skólaþróunar á Akureyri um mannkostamenntun en sú hugmyndafræði hefur m.a. verið til umfjöllunar í tengslum við námsgreinina lífsleikni. Það hafa því fá verkefni fengið styrk úr sjóðnum sem ætlað er að mæta kröfum aðalnámskrár um námsefni í samfélagsgreinum á unglíngastigi. Þó hafa verkefni sem tengjast grunnþáttum menntunar verið styrkt svo sem námsefnið *Á grænni grein* sem fjallar um sjálfbærni menntun. Verkefni um samræður til náms fékk sömuleiðis styrk árið 2015.

Rannsóknasjóður KÍ var stofnaður árið 2019 og er markmið hans m.a. að stuðla að auknum gæðum í skólastarfi og auka fræðilega þekkingu (Kennarasamband Íslands, e.d.). Úthlutað var úr sjóðnum í fyrsta sinn sumarið 2019 og hlutu sex verkefni styrk (Kennarasamband Íslands, 2019). Þar af var eitt verkefni sem ætlað að er kanna innleiðingu leiðsagnarnáms í fjórum grunnskólum í Reykjavík. Að öðru leyti hlutu ekki verkefni styrk sem varða innleiðingu aðalnámskrár grunnskóla og samfélagsgreinahluta hennar.

Endurmenntunarsjóður grunnskóla úthlutaði frá 45 milljónum til tæplega 50 milljóna króna á árunum 2014-2020 (Samband íslenskra sveitarfélaga, e.d.-a). Hlutverk sjóðsins er að veita styrki til endurmenntunar grunnskólakennara og skólustjórnenda. Grunnskólar,

sveitarfélög og aðrir sem standa fyrir endurmenntun grunnskólakennara geta sótt úr sjóðnum. Í stjórn sjóðsins sitja tveir fulltrúar frá Kennarasambandi Íslands og þrír frá Sambandi Íslenskra sveitarfélaga. Stjórnin setur sér áherslusvið á hverju ári og var kannað hvort þeim væri ætlað að styðja við innleiðingu samfélagsgreinahluta aðalnámskrár. Læsi, upplýsingatækni og náttúrugreinar voru meðal áherslusviða og lífsleikni var valin sem áherslusvið eitt árið. Endurmenntun á sviði leiðsagnarmats var svo eitt áherslusviða og þá var fjölbreytni í kennsluháttum og þróun kennsluhátta sömuleiðis áherslusvið. Þeir grunnþátta menntunar sem hafa verið áherslusvið eru heilbrigði og velferð og læsi. Samfélagsgreinar voru sem námssvið ekki eitt áherslusviða á þessum árum.

Námsleyfasjóður kennara og stjórnenda grunnskóla sem starfar á grundvelli laga um grunnskóla setur sér jafnframt áherslusvið eða forgangsverkefni hverju sinni varðandi úthlutanir (Samband íslenskra sveitarfélaga, e.d.-b). Frá skólaárinu 2014 -2015 hafa verið sett ýmis forgangsverkefni. Þar má nefna nám grunnskólakennara sem tengist m.a. námsmati samkvæmt aðalnámskrá grunnskóla, grunnþáttum s.s. læsi, jafnrétti og lýðræði, heilbrigði og velferð og nám tengt starfstengdri leiðsögn og ráðgjöf í grunnskólum. Þá var áherslusvið skólaárið 2019-2020 m.a. nám sem tengist fjórðu iðnbyltingunni og skóla framtíðarinnar.

Það er ljóst að hvorki hafa sjóðir sett verkefni eða nám í samfélagsgreinum í forgrunn né hafa mörg slík verkefni fengið úthlutað styrkveitingum á sl. árum. Námssviðið samfélagsgreinar hefur því ekki verið á dagskrá þeirra. Nýjar áherslur aðalnámskrár sem varða hinn almenna hluta aðalnámskrár svo sem um kennsluhætti, leiðsagnarmat og grunnþætti hafa þó verið studdar eða settar sem áhersluatriði við úthlutun fjármuna.

3.4 Aðgerðir sveitarfélaga

Sveitarfélög gegna mikilvægu hlutverki samkvæmt lögum um grunnskóla og samkvæmt aðalnámskrá (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013). Þau bera m.a. ábyrgð á heildarskipan skólahalds, þróun skóla, framkvæmd skólahalds í sveitarfélaginu og móta almenna stefnu um skólahaldið. Skólanefndir fara með málefni grunnskóla í umboði sveitarstjórna og skulu þær m.a. fylgjast með framkvæmd skólastarfsins og gerð skólanámskráa. Skólastefnu skal móta í samstarfi við skólafólk, foreldra og nemendur. Skólastefna sveitarfélaga þarf þó að gefa einstökum skólum svigrúm til faglegra ákvarðana. Sveitarfélög geta því með sýn sinni og framkvæmd haft áhrif á innleiðingu aðalnámskrár hverju sinni.

Í ljósi markmiða þessarar ritgerðar var ákveðið að skoða hvernig Samband íslenskra sveitarfélaga og Reykjavíkurborg sem stærsti rekstraraðili grunnskóla hér á landi hafa stutt við innleiðingu aðalnámskrár. Samband íslenskra sveitarfélaga er sameiginlegur málsvári allra

sveitarfélaga, vinnur að sameiginlegum hagsmunamálum þeirra og þjónar þeim vegna ýmissa lögbundinna verkefna, m.a. reksturs grunnskóla (Samband íslenskra sveitarfélaga, e.d.-c).

Samband íslenskra sveitarfélaga stendur fyrir sérstöku skólaþingi á tveggja ára fresti og hefur haldið fjöldann af öðrum fundum og málþingum um skólamál (Samband íslenskra sveitarfélaga, e.d.-d). Það er í raun athyglisvert að nær ekkert hefur verið fjallað um innleiðingu aðalnámskrár, inntak og markmið hennar hvað varðar kennslu einstakra námsgreina. Á þessum skólaþingum, fundum og málþingum frá árinu 2014 hefur þó menntun fyrir alla, framtíðarskólinn, læsi, áskoranir fjölmenningar, velferð nemenda s.s. geðheilbrigði og líðan, skólaforðun og kvíði verið til umfjöllunar svo eitthvað sé nefnt.

Sveitarfélög á höfuðborgarsvæðinu í samstarfi við Menntavísindasvið HÍ starfrækja símenntunarvef um skóla- og starfsþróun; nokkurs konar fræðsluvef (Skólar höfuðborgarsvæðisins, e.d.). Vefurinn var settur upp á árinu 2013 og er honum ætlað að veita upplýsingar um ýmis konar fræðslu til grunnskólakennara. Fræðslan lýtur að sex meginþáttum; leiðsagnarmati og hæfniviðmiðum sem voru til umfjöllunar árið 2013, námsmati í list- og verkgreinum og íþróttakennslu, málefnum bráðgerra og hæfileikaríkra nemenda, fjölmenningu og svo kennslufræði fjölbreytninnar sem hefur verið til umfjöllunar í vetur, þ.e. 2019-2020. Þannig var á fyrstu árunum litið til innleiðingar aðalnámskrár og fjallað m.a. um hæfniviðmið og prófagerð og notkun leiðsagnarmats í kennslu frá reyndum kennurum. Fyrirlestrana er flesta hægt að nálgast á síðunni. Þá eru á síðunni líka auglýst námskeið fyrir kennara einkum um fjölbreytta kennsluhætti.

Reykjavíkurborg er langstærsti rekstraraðili grunnskóla á landinu en borgin rekur 37 grunnskóla (Reykjavík, e.d.-a). Rekstur grunnskóla heyrir undir skóla- og frístundasvið borgarinnar sem veitir margs konar þjónustu á sviði skóla- og fræðslumála (Reykjavík, e.d.-b). Skýrslur, ráðstefnur, málþing og stefnumótandi ákvarðanir eru margs konar ár hvert. Til að meta hvernig stutt var við innleiðingu aðalnámskrár voru ársskýrslur sviðsins frá árinu 2014 skoðaðar og lagt sérstaklega mat á hvort að stutt hafi verið við þær nýju áherslur sem birtust í aðalnámskrá, með sérstakri áherslu á samfélagsgreinar (Reykjavík, e.d.-c).

Haldið var sérstakt málþing til að stuðla að fjölbreyttari lífsleiknikennslu í grunnskólum árið 2014 og sama ár var jákvæð sálfræði í forgrunni á svokallaðri öskudagsráðstefnu Reykjavíkurborgar. Þá var gefin út skýrsla um lífsleiknikennslu í grunnskólum með það að markmiði að meta hvernig auka megi lífsleiknikennslu í grunnskólum (Reykjavíkurborg, 2014). Á árinu 2015 var settur á laggirnar sérstakur vefur, *Jafnréttistorg.is*, kennsluvefur og hugmyndabanki um jafnréttismál í skólastarfi. Jafnréttisskólinn stóð fyrir ýmsu starfi árið 2016, útbjó m.a. sérstakt staðalmyndaverkefni fyrir 8. bekk. Sérstök áætlun um innleiðingu lýðræðis í skólastarfi var samþykkt árið 2016 og var henni m.a. ætlað að valdefla nemendur og standa fyrir lýðræðisfræðslu. Vinna með grunnþáttinn sjálfbærni var m.a. studd með því

að þekkingarstöð í Gufunesbæ var komið á fót um sjálfbærni, útinám og útivist árið 2016. Á öskudagsráðstefnu sama ár voru m.a. umhverfismál í forgrunni og lýðræðisnám.

Sérstakir fundir, með kennurum í 10. bekk, voru haldnir um nýtt námsmat haustið 2015, m.a. um námsmat í samfélagsgreinum og sömuleiðis voru haldnir fundir sama efnis með skólastjórnendum. Því var framhaldið á árinu 2016, haldin námskeið og veitt ráðgjöf um námsmat og haldinn fræðslufundur um leiðsagnarmat. Þróunarverkefni um leiðsagnarmat var unnið á árinu 2017 í 17 grunnskólum til samræmis við áherslur aðalnámskrár, og tóku um 500 kennarar þátt. Þannig varð til sérstakur vefur um leiðsagnarnám þar sem margs konar ítarefni er að finna (Reykjavíkurborg skóla- og frístundasvið, e.d.).

Þá hefur Reykjavíkurborg undir heitinu *Sumarsmiðja* haldið fjölmörg námskeið fyrir kennara frá árinu 2017 (Reykjavík, e.d.-d). Um fjölbreytt námsframboð hefur verið að ræða m.a. um námsmat á unglingsstigi, fjármálalæsi unglinga, vellíðan í skólum, um álitamál í skólastofunni, um eflingu mannréttindakennslu, hugrækt og yoga, virkjun sköpunar í skólastarfi, námskeið um lýðræði í skólastarfi og réttindi barna og um samþættingu námsgreina og nærumhverfi nemenda. Um þrjátíu námskeið hafa verið í boði í hvert sinn og hefur því hluti þeirra haft tengsl við þá þætti sem hér eru til skoðunar.

Á árinu 2017 var ákveðið að hefja vinnu við gerð sérstakrar menntastefnu fyrir Reykjavíkurborg til ársins 2030 í víðtæku samráði, líkt og aðalnámskrá og grunnskólalög kveða á um að skuli gera (Reykjavíkurborg, 2017). Þar var ákveðið að tiltekna hæfnipætti ætti að leggja til grundvallar og var niðurstaða nokkuð víðtæks samráðs að það ættu að vera þættirnir félagsfærni, sjálfsefling, læsi, sköpun og heilbrigði. Þannig átti að skerpa á forgangsröðun í skóla- og frístundastarfi Reykjavíkurborgar (Reykjavíkurborg, e.d.). Fram kemur að menntastefnan sé í samhljómi við m.a. aðalnámskrá grunnskóla og börn öðlist með henni skilning á samfélagi og náttúru og efli með sér gagnrýna hugsun svo nokkur atriði séu nefnd. Á síðunni menntastefna.is má svo finna sérstaka verkfærakistu sem allir geta tekið þátt í að fylla og sent inn verkfæri til að stuðla að innleiðingu menntastefnunnar. Þar má m.a. finna fræðslumyndbönd um kynheilbrigði fyrir unglinga, hlaðvarpsklúbb, kennsluhugmyndir um Barnasáttmálann o.s.frv. Þannig er þarna lifandi grunnur með ýmsum verkfærum, með leitarvél, sem nýtist við innleiðingu menntastefnunnar. Þá er þar að finna gátlista fyrir skóla til að leggja mat á hvernig þeir eru innleiða áherslupætti menntastefnunnar í skólastarfið. Settur var á laggirnar sérstakur þróunarsjóður til að stuðla að innleiðingu stefnunnar og skulu styrkir renna til sérstakra þróunar- og nýsköpunarverkefna auk þess sem ýmis starfsþróunarnámskeið standa til boða.

Hér er ekki litið til aðgerða og áherslna allra sveitarfélaga á landinu. Yfirlitið bendir þó til þess að Samband íslenskra sveitarfélaga hafi ekki veitt ráðgjöf eða stuðning við innleiðingu aðalnámskrár grunnskóla. Hvort um meðvitaða ákvörðun hafi verið að ræða eða ekki, þ.e.

hvort verkefnið væri talið fremur eiga að hvíla á herðum einstakra sveitarfélaga verður ekki varpað ljósi á að þessu sinni. Reykjavíkurborg tók nokkuð góðum tókum þann hlut innleiðingar sem varðaði námsframboð fyrir kennara, einkum um almenna hluta aðalnámskrár og endurskoðaði menntastefnu borgarinnar. Sú endurskoðun byggir þó á forgangsröðun tiltekinna hæfnipáttanna en varðar ekki innleiðingu námskrárinnar í heild sinni þó sameiginlega fleti megi þó finna.

3.5 Kennaradeildir háskóla

Kennarar gegna lykilhlutverki við að tryggja að unnið sé með grunnhugmyndir, markmið og efni aðalnámskrár. Því er mikilvægt að þeir þekki vel áherslur og inntak hennar en hafi auk þess faglega hæfni til að fylgja efni hennar eftir með markvissum hætti. Margs konar kröfur um t.d. aukinn hlut samræðu, eflingu sköpunar og þátt sjálfbærni í öllu skólahaldi setja auknar kröfur á faglega þekkingu og hæfni kennara (Jón Torfi Jónasson, 2012). Því er nauðsynlegt að leggja mat á hvort að kennaramenntun hafi tekið breytingum og þá hvaða með tilkomu nýrra áhersla í aðalnámskrá, m.a. þar sem aðalnámskrá grunnskóla er ætlað að móta sýn á kennaramenntun í landinu (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2013).

Hér á landi eru það tveir háskólar sem sinna menntun grunnskólakennara í bóklegum greinum; Háskóli Íslands og Háskólinn á Akureyri. Líkt og þegar kannað var hvernig útgefið námsefni Menntamálastofnunar fellur að áherslum aðalnámskrár var ákveðið að skoða skipulag náms frá og með kennsluárinu 2014-2015 en þá var um eitt ár liðið frá því að greinahluti aðalnámskrár var gefinn út og háskólar fengið eitthvert svigrúm til að móta kennaranám á grundvelli hinnar nýju námskrár.

Ákveðið var að greina námsleiðir í faggreinakennslu í grunnskóla með áherslu á samfélagsgreinar, bæði í grunn- og meistaranámi, í kennsluskram skólanna (Háskóli Íslands, e.d-a.; Háskólinn á Akureyri, e.d.). Farið var yfir skyldunámsgreinar og kannað hvort í námskeiðslýsingum væri vikið að þeim áherslum og breytingum sem ný aðalnámskrá grunnskóla og þá sérstaklega samfélagsgreinahluti hennar hafði í för með sér. Könnuð voru því námskeið í grunn - og framhaldsnámi sem stóðu tilvonandi kennurum til boða sem vildu sérhæfa sig sem samfélagsgreinakennarar.

Námskeiðið *Námskrá og námsmat* er eitt af skyldubundnum námskeiðum í Háskóla Íslands. Meðal markmiða þess námskeiðs er að kennarar skilji áherslur aðalnámskrár fyrir starf kennarans og skilji m.a. samhengi námsmats, markmiða, hæfniviðmiða og kennsluhátta. Þannig er verið að undirbúa tilvonandi kennara til að vinna með aðalnámskrá í störfum sínum. Þá er í öðru námskeiði lögð áhersla á þverfaglega nálgun í samfélagsgreinum þar sem sem t.d. landafræði, trúarbragðafræði og siðfræði blandast saman og tilvonandi kennarar þekki helstu umræður og hugtök um nálganir í kennslu samfélagsgreina. Haustið 2018 var

kennundur áfangi þar sem kvarði sögunnar var til umfjöllunar en jafnframt var lögð áhersla að kennaranemar öðluðust færni í að greina námsgögn fyrir grunnskóla í ljósi mismunandi hugmynda um heimssöguna.

Einn grunnþátta menntunar er sérstaklega tekinn út í kennsluskrá HÍ í skyldunámskeiði um sjálfbærni. Þar er meðal markmiða að tilvonandi kennarar verði færir í að fjalla um ágreiningsmál og vinna með mögulegar lausnir á þeim. Þá var haustið 2016 boðið upp á sérstakt námskeið um innleiðingu grunnþátta menntunar í skólastarf fyrir starfandi kennara og sérstakt námskeið í boði um heilbrigði og velferð sem einn grunnþátta menntunar.

Valáfangar eru fjölmargir á þessu árabili á sviði samfélagsgreina. Það má merkja samspil framboðs þeirra og þeirra áherslna sem lagðar eru í aðalnámskrá. Námskeið um lífsleiknikennslu og trúarbrögð í fjölmenningsamfélagi voru í boði. Námskeið um hnattvæðingu og nærsamfélag þar sem fjallað er um ýmis gildi og hugtök samfélagsgreina í því samhengi svo sem lýðræði, jafnrétti, ábyrgð og virðingu. Þá var, haustið 2015, nemendum gert skylt að sækja námskeið um auðlindir Íslands þar sem unnið var með hæfniviðmið samfélagsgreina í vinnu með grunnþáttinn sjálfbærni, í kennslu um sögu og landafræði Íslands. Sama ár var jafnframt í boði námskeið um álitamál og lýðræði í kennslu samfélagsgreina þar sem kynntar voru aðferðir til samþættingar. Augljóst er að efni námskeiðs sem ber heitið landið og landakortið, byggir á hæfniviðmiðum en meginefni námskeiðsins er að þjálfar kennaranema í að útskýra náttúruferla sem móta land og lífsskilyrði. Það sama á við um námskeið sem var í boði haustið 2016 um áttaksvæði í heiminum, áskoranir fjölmenningar þar sem efnið var tengt námskrárbundnum hæfniviðmiðum og samþætti þannig sögu, landafræði og trúarbragðafræði í umfjöllun um álitamál og fordóma. Ekki voru öll námskeiðin skipulögð af Menntavísindasviði en þau eru kynnt í kennsluskrá sem valáfangar undir kjörsviði samfélagsgreina í kennaradeild. Þar má nefna námskeið guðfræði- og trúarbragðafræðideildar um kynverund, siðfræði og samfélag. Byggir það á ýmsum fræðasviðum s.s. siðfræði, heimspeki og kynjafræði og var ætlað að fjalla um kynverund mannsins. Fleiri slík námskeið, s.s. margbreytileiki og samfélag, þar sem nokkrar fræðigreinar liggja undir og skilningur á samfélaginu var eitt markmiða; margbreytileika þess og ætlað til skilnings á fræðilegum hugtökum s.s. félagslegu réttlæti og valdeflingu. Jafnframt voru þó í boði námskeið sem lúta að hefðbundnari akademískri nálgun s.s. um Norðurlönd, sögu þeirra og samfélag, á verkstæði sögunnar, landnám og sköpun þjóðar.

Það er í raun áhugavert að námskeið sem skipulögð voru á grundvelli hæfniviðmiða aðalnámskrár grunnskóla voru ekki í boði. Flest námskeiðin virðast byggja á sjónarhorni námsgreina þó litið hafi verið til samþættingar þeirra í nokkrum tilvikum. Þá voru ekki allir grunnþættir til umfjöllunar og ástæða til að velta því fyrir sér af hverju grunnþátturinn

sjálfbærni er sérstaklega til umfjöllunar fremur en t.d. heilsa og velferð eða lýðræði og mannréttindi. Því verður þó ekki svarað hér.

Náms- og kennsluskrár kennaranáms við Háskólann á Akureyri voru greindar með sambærilegum hætti. Þar hefur þó ekki verið í boði sérstök námsleið fyrir kennaranám í samfélagsgreinum. Þar var, í skyldunámskeiði árið 2014 um námskrár, fjallað um samspil grunnþátta menntunar við gerð skólanámskrár og lögð áhersla á að kennaraefni öðluðust færni til að nýta aðalnámskrá við skipulag kennslu. Námskeið var í boði á meistarastigi um námskrár þar sem nemendur fengu sérstaka þjálfun í að gera kennsluáætlanir til að ná markmiðum aðalnámskrár og meta árangur. Námskeið um kynjafræði, jafnrétti og lýðræði á meistarastigi var ætlað m.a. að fylgja eftir skólastarfi með áherslur á jafnrétti og lýðræði. Sérstaklega var fjallað um leiðsagnarmat í námskeiði um námsmat og um leiðir til að meta námsárangur til að ná markmiðum aðalnámskrár. Sérstakt námskeið var um grenndarkennslu svo hægt væri að flétta umhverfi og næsta nágrenni skóla inni kennslu hverju sinni. Haustið 2016 var svo boðið upp á sérstakt valnámskeið um sjálfbærni þar sem m.a. kennaranemar áttu að geta rætt álitamál um sjálfbærni.

Þá voru hefðbundnari námskeið svo sem um trúarbrögð þar sem meginmarkmiðið var að nemendur þekktu helstu trúarbrögð heims. Námskeið um landafræði og sögu þar sem farið var yfir valda þætti í mannkynssögu og víxlverkun manns og náttúru þar sem kennaranemar öðluðust færni í að skipuleggja kennslu í sögu og landafræði sem eina heild.

Athyglivert er að ekkert námskeið lýtur sérstaklega að námssviðinu samfélagsgreinar. Námskeið um notkun aðalnámskrár við skipulag skólastarfs og tengsl grunnþátta auk námskeiðs um leiðsagnarmat stuðla öll að góðri innleiðingu aðalnámskrár í störfum einstakra kennara.

Menntavísindastofnun sem starfrækt er á Menntavísindasviði Háskóla Íslands hefur m.a. það hlutverk að sinna rannsóknum, þjónusta skólasamfélagið og stuðla að símenntun og starfsþróun fyrir kennara (Háskóli Íslands, e.d.-b). Stofnunin kom með ýmsum hætti, beinum og óbeinum, að innleiðingu aðalnámskrár grunnskóla. Á heimasíðu stofnunarinnar segir frá því að hún hafi sinnt ráðgjöf og átt í samstarfi við nokkra skóla um innleiðingu aðalnámskrár grunnskóla, s.s. skólaskrifstofu Hafnarfjarðar, Ísaksskóla og skóla í Breiðholti. Þá hafa verið haldnar fyrirlestraraðir um grunnþætti menntunar og um námssvið í nýrri aðalnámskrá en samfélagsgreinar eru eitt námssviða aðalnámskrár. Námskeið um nýtt námsmat, hæfniviðmið og lykilhæfni voru haldin skömmu eftir innleiðingu nýrrar námskrár og sömuleiðis um endurskoðun skólanámskrár fyrir kennara. Allnokkur fjöldi rannsóknarstofa eru starfræktar undir merkjum Menntavísindastofnunar en athygli vekur að engin þeirra fjallar um námssviðið samfélagsgreinar.

Menntakvika er árleg ráðstefna Menntavísindasviðs Háskóla Íslands þar sem fjallað er um rannsóknir og þekkingu í menntamálum. Þar eru hverju sinni haldin á ríflega þriðja hundrað erindi. Það er því áhugavert að skoða hvort á ráðstefnunni hafi verið fjallað um rannsóknir eða þekkingu sem geti stuðlað að innleiðingu aðalnámskrár, einkum samfélagsgreinahluta hennar. Í þeim efnum var skoðuð dagskrá ráðstefnunnar frá árinu 2014, ári eftir samfélagsgreinahluti tók gildi og fram til ársins 2019.

Niðurstaðan var sú að mjög lítil hluti erinda varðaði með beinum hætti innleiðingu aðalnámskrár og samfélagsgreinahluta hennar. Á menntakviku árið 2015 var haldin málstofa um sjálfbærni, aðalnámskrá og námsmat, auk málstofu um blandað nám í samfélagsfræði á unglíngastigi með moodle. Sama ár var jafnframt málstofa um lýðræði, viðhorf og samræðu í grunnskólum og önnur um söguefni og val þess í skólastofunni, m.a. um landnám og seinni heimsstyrjöldina (Háskóli Íslands Menntavísindasvið, 2015). Á menntakviku árið 2016 voru haldnar málstofur um skapandi leiðir í mannréttindakennslu, um lýðræði í skólastarfi og um samþætta menntun og lykilhæfni (Háskóli Íslands Menntavísindasvið, 2016). Lýðræðislegir kennsluhættir voru til umfjöllunar árið 2017 auk þess sem spurt var hvort grunnskólinn gæti fjallað um siðfræði og tilvistarspurningar barna (Háskóli Íslands Menntavísindasvið, 2017). Árið 2017 var jafnframt haldin málstofa um aðalnámskrá og fjölbreyttar kennsluaðferðir. Þar var sagt frá viðhorfum samfélagsgreinakennara til nýrra áherslna í samfélagsgreinahluta aðalnámskrár og fjallað um fjölbreyttar aðferðir við kennslu samfélagsgreina. Þá var ein málstofa á árinu 2018 þar sem fjallað var um umbreytandi menntun í samfélagsgreinum og sjálfbærni og önnur um kennsluaðferðir og áhugahvata, m.a. þar sem spurt var hvers konar nám leiði til skilnings (Háskóli Íslands Menntavísindasvið, 2018). Að lokum var fjallað um innleiðingu nýs námsmatskerfis á menntakviku árið 2019 (Háskóli Íslands Menntavísindasvið, 2019).

Þá hefur Miðstöð skólaþróunar sem starfrækt er við Háskólann á Akureyri staðið fyrir ýmsum ráðstefnum og námskeiðum (Miðstöð skólaþróunar, e.d.). Sérstök ráðstefna var haldin um jafnrétti í skólastarfi m.a. út frá því að jafnrétti er einn grunnþátta menntunar. Þá var haldið vorið 2015 samræðuþing um samræður í skólastarfi og aðferðir til að auka þær. Þá um haustið var haldin svokölluð samræðusmiðja um leiðsagnarmat þar sem kennurum gafst tækifæri til að ræða ýmsar leiðir til útfærslu og skiptast á hugmyndum og ráðum. Ráðstefna um skipulag hæfnimiðaðs skólastarfs var svo haldin árið 2015 til að varpa ljósi á hvaða hugarfar í skólastarfi stuðli að hæfni nemenda. Miðstöðin býður skólum og fagfólki jafnframt upp á hóp sérvalinna námskeiða og þróunarverkefna til lengri tíma. Þannig eru þau námskeið sem boðin hafa verið upp á og varða beint þá þætti sem sem koma nýir í námskrá eða varða sérstaklega samfélagsgreinar t.d. Hugleikur- samræða til náms þar sem megintilgangurinn er

að þróa með kennurum samræðuaðferðir og námskeið um leiðsagnarmat til að kennarar geti nýtt sér leiðsagnarmat við kennslu sína.

3.6 Verkefni og áherslur annarra aðila

Fjölmargir aðilar; félagasamtök, einkafyrirtæki og grasrótaraðilar, vinna með stjórnvöldum eða með sjálfstæðum hætti að innleiðingu aðalnámskrár grunnskóla. Þá hafa samfélagsmiðlar fjölgað tækifærum fyrir kennara og annað skólafólk til að tengjast með virkum og lifandi hætti; skiptast á hugmyndum og ræða stefnumörkun og sýn. Hér er fjallað um nokkra gerendur á þessum vettvangi og hvernig þeir aðilar hafa lagt lóð á vogarskálar svo markmið samfélagsgreina nái fram að ganga. Rétt er að nefna að yfirlitið er ekki tæmandi en gefur þó mynd af mikilvægi og verkum þessara aðila.

3.6.1 Heimili og skóli

Foreldrar leika lykilhlutverk í menntun og námi grunnskólabarna eðli máls samkvæmt. Þeir þurfa því að þekkja aðalnámskrá, inntak og menntagildi hennar og skilja þær áherslur sem þar eru lagðar. Heimili og skóli eru landssamtök foreldra sem hafa það m.a. að markmiði að stuðla að bættum menntunarskilyrðum barna (Heimili og skóli, e.d.).

Samtökin tóku nokkurn þátt í kynningu á nýrri aðalnámskrá í samstarfi við ráðuneytið eins og nefnt var í fyrri kafla. Þá birtu þau fræðsluefni um námskrána á heimasíðu sinni. Kynningarfundir voru haldnir víðs vegar um landið árin 2013 og 2014 á grundvelli samnings samtakanna við mennta- og menningarmálaráðuneytið. Þeir miðuðu fyrst og fremst að því kynna efni og inntak nýrrar námskrár fyrir foreldrum. Þá var gefinn út fræðslupakki og birt stutt myndbönd um aðalnámskrá þar sem fjallað var sérstaklega um grunnþætti menntunar, nýtt námsmat og hugtakið hæfni.

3.6.2 Trappa

Trappa er fyrirtæki sem býður upp á kennsluráðgjöf vegna innleiðingar aðalnámskrár grunnskóla (Trappa, e.d.-a). Fyrirtækið veitir sveitarfélögum og skólum ráðgjöf varðandi innleiðingu aðalnámskrár og leiðsagnarmat. Þá birtir fyrirtækið m.a. á síðu sinni hugmyndabanka með ýmsum kennsluáætlunum sem byggja á grunnþáttum menntunar og viðmiðum aðalnámskrár. Þannig hefur þetta einkafyrirtæki byggt upp safn kennsluáætlana m.a. í samfélagsgreinum. Lögð er áhersla á að þær byggi á skapandi og fjölbreyttum kennsluaðferðum.

Til að útskýra nánar það efni sem þar má finna má vísa til kennsluáætlunar þar sem viðfangsefnið er stríð og friður; síðari heimsstyrjöldin (Trappa, e.d.-b). Í henni má finna ýmis gögn tengd áætluninni svo sem sjálfsmatsblað, kennsluáætlunina sjálfa sem byggir á hæfniviðmiðum úr aðalnámskrá ásamt markmiðum, lykilhugtökum og lykilsurningum, KVL-

kort til að nota með nemendum í upphafi og lok námslotunnar, jafningjamat fyrir nemendur, skjal um skipulag hópstarfs og tékklista fyrir hvern hóp til að skipuleggja vinnu sína. Þannig er lotan skipulögð á grundvelli grunnþátanna, nýttar fjölbreyttar kennsluaðferðir, sett er fram skýr markmiðasetning og byggt á ákveðnum hæfniviðmiðum; í anda aðalnámskrár. Þarna er jafnframt námið skipulagt með samþættingu samfélagsgreina, íslensku og upplýsingatækni.

Á heimasíðu Tröppu er að finna tæplega 10 kennsluáætlanir sem hægt er að breyta eða bæta og nota á öllum stigum grunnskólans; fyrirmyndir til að nota á margbreytilegri vegu. Þarna er því að finna tæki fyrir kennara til að skipuleggja nám á grundvelli aðalnámskrár. Það er athyglisvert sem fram kemur kemur á heimasíðu Tröppu að það er m.a. markmið þeirra að styðja kennara við að innleiða aðalnámskrá þar sem ekkert innleiðingarhefti hafi verið gefið út af hálfu stjórnvalda til að styðja við innleiðingu aðalnámskrárinnar.

Þá hefur Trappa birt vinnuskjal um breytingu á starfsháttum kennara við innleiðingu námskrár (Trappa, e.d.-c). Þar er bent á ýmis atriði sem þarf m.a. að breyta við kennslu samfélagsgreina. Með nýrri námskrá þurfi að beita heildstæðum nálgunum til að geta skilið samfélagið í gegnum grunnþættina en draga eigi úr skilgreindum viðfangsefnum sem stýrast af vali á námsbókum. Þá eigi við kennslu að nýta fjölbreyttar bjargir s.s. viðtöl, heimsóknir, listir og fjölmiðla fremur en að kennslubækur og vinnubækur séu útgangspunktur eins og hafi verið algengt. Skoða eigi heiminn út frá fjölmenningslegu sjónarhorni en ekki með vestrænum gleraugum. Draga úr utanbókarlærdómi en nýta fjölbreyttar staðreyndir til að skilja margbreytileika heimsins.

3.6.3 Skólavefurinn

Á heimasíðu Skólavefsins, skolavefurinn.is, kemur fram að vefurinn sé stærsti námsvefur landsins, með margs konar námsefni fyrir leikskólanemendur upp í framhaldsskólanemendur (Skólavefurinn, e.d.). Þar er að finna fjölbreytt kennsluefni fyrir skóla og heimili til að nýta sér sem fjölmargir aðilar móta. Námsefnið á vefnum er unnið samkvæmt námskrá grunnskóla.

Á síðunni er námsefni flokkað í fimm námsgreinar, m.a. samfélagsgreinar. Á undirsíðunni samfélagsgreinar er námsefnið svo flokkað í þrjá flokka; sögu, landafræði og samfélagsfræði. Námsefni sem fellur undir aðrar þær námsgreinar sem falla undir námssviðið er ekki sérstaklega tilgreint. Þá er ekki ávallt tilgreint hvaða stigi námsefnið tilheyrir.

Í landafræði er einkum um gagnvirkar æfingar að ræða þar sem nemendur læra að þekkja höfuðborgir, lönd, örnefni og fleira. Ekki er vísað til tiltekinna hæfniviðmiða né grunnþátta. Námsefni í sögu er margbreytilegast t.d. umföllun um tiltekna einstaklinga í heimssögunni eða Íslendinga, t.d. ítarlegt hefti um Snorra Sturluson, nokkrar tímalínur t.d. um Ísland á 11. og 19. öld og um líf í sveit og borg. Þá er vísað á heildstætt námsefni í sögu á unglingsstigi

sem gefið var út á árunum 2003-2004 þar sem m.a. er tekin fyrir sjálfstæðisbarátta Íslendinga, hernámið, verkalýðsbarátta, iðnbylting og kvenfrelsisbarátta. Í samfélagsfræði má finna efni um nokkrar perlur Íslands og sögu þeirra s.s. Skálholt og Goðafoss, nokkuð yfirgripsmikið námsefni á unglingastigi í landafræði gefið út á árabílinu 2003-2004 um m.a. loftslag, orku og sögu jarðar.

Margt af námsefninu er samið fyrir gildistöku gildandi aðalnámskrár og var því ekki byggt upp á þeirri sýn og markmiðum sem krafa er gerð um nú. Námsefnið er mjög námsgreinabundið og nær ekkert um samþættingu. Ekki er fjallað um fjölbreytta kennsluhætti né byggt á hugmyndum um hæfni með sama hætti og krafa er gerð um nú.

3.6.4 Samtök áhugafólks um skólaþróun

Samtök áhugafólks um skólaþróun er umræðu- og samstarfsvettvangur þeirra sem hafa áhuga á skólaþróun. Samtökin eru með vefsíðu, skolathroun.is, og gefa út veftímarit undir nafninu Skólaþræðir (Samtök áhugafólks um skólaþróun, e.d.-a). Samkvæmt upplýsingum á heimasíðu þeirra standa samtökin fyrir um þremur ráðstefnum á hverju ári um ýmis mál. Margs konar þróunarstarf í skólum er til umfjöllunar hjá samtökunum en hér er skoðað hvort og hvernig stutt hafi verið innleiðinguna.

Markverðust var ráðstefna um stóru málin í skólastofunni s.s. loftslagsmál, flóttamannavandann, hryðjuverk og jafnréttismál sem var haldin árið 2016 þar sem til umfjöllunar var hvernig ætti að ræða þessi álitamál í skólastofunni. Jafnframt voru kynnt verkefni úr daglegu starfi ýmissa skóla þar sem þessi mál höfðu verið á dagskrá. Þá var fjallað um um leiðir til að ná lykilhæfni og mat á því á ráðstefnu árið 2017 og hvernig meta ætti hvort henni væri náð.

Veftímaritið Skólaþræðir hefur verið gefið út frá árinu 2016 og þar má finna margs konar fréttir, viðtöl og greinar um umbótastarf og skólaþróun sem margt varðar aðalnámskrá grunnskóla og innleiðingu hennar (Samtök áhugafólks um skólaþróun, e.d.-b).

3.6.5 Menntamiðja

Menntamiðja er samstarfsvettvangur á netinu fyrir ýmis konar grasrótastarf sem fram fer hjá skólafólki; nokkurs konar samfélag um skólastarf (Menntamiðja, e.d.). Þeir sem standa fyrir því eru mennta- og menningarmálaráðuneytið, Samband íslenskra sveitarfélaga, Kennarasamband Íslands og Menntavísindasvið HÍ. Markmiðið er að tengja saman, skapa nýja þekkingu og þróa skólastarf og menntun. Þar má finna mismunandi svæði eða torg um ýmis málefni s.s. framtíðartorg, heimspekitorg, náttúrutorg og tungumálatorg. Torgin eru í raun vettvangur umræðu um stefnu, sýn og áherslur á sviðinu en jafnframt bent á ýmsar hugmyndir að áherslum í námi í grunnskólum, verkefnum og fleiru, margt byggt á aðalnámskrá grunnskóla. Það vekur athygli að ekki er þar að finna sérstakt torg um

samfélagsgreinar. Þó er hlekkir á ýmis önnur samfélög á netinu, m.a. hóp samfélagsgreinakennara á fésbók og skólaumbótaspjallið.

Í menntasmiðjunni er jafnframt fjallað um samfélag á twitter undir merkingu #menntaspjall þar sem margs konar umræða um menntamál og skólaþróun á sér stað. Á árunum 2014-2015 voru þar svo skipulagðar sérstakar samræður um afmarkaða þætti skólamála s.s. vendikennslu, foreldrasamstarf og læsi.

3.7 Samantekt

Ljóst er að nýrri aðalnámskrá var ekki fylgt eftir með markvissum og skipulögðum hætti. Hér hefur verið skoðað hvernig mennta- og menningarmálaráðuneytið, Menntamálastofnun, heildarsamtök sveitarfélaga og Reykjavíkurborg, ýmsir styrktarsjóðir, kennaradeildir háskólanna og ýmsir aðrir m.a. úr grasrót kennarasamfélagsins hafa reynt að leggja kennurum til verkfæri svo þeir geti innleitt kennsluhætti og markmið þau sem aðalnámskrá kveður á um.

Mennta- og menningarmálaráðuneytið gefur út aðalnámskrá grunnskóla, leggur til námsgögn og styður þróunarstarf í grunnskólum. Ráðuneytið gegnir þannig lykilhlutverki við að tryggja að hin ætlaða námskrá komist til framkvæmdar. Í þeim efnum er áhugavert að það er ekki fyrr en tveimur árum eftir útgáfu almenna hluta aðalnámskrár og einu ári áður en námskrá skyldi komast að fullu til framkvæmda sem gefin er út áætlun um innleiðingu námskrárinnar. Sú áætlun varðaði fremur ytri umgjörð kennarastarfsins, s.s. aukin tækifæri til starfsþróunar og matsáætlun um innleiðingu. Ekki var þar kveðið á um útgáfu handbóka eða kennsluleiðbeininga líkt og gerðist t.d. þegar námskrá var breytt verulega árið 1976.

Útgáfa ritanna um grunnþætti menntunar var vissulega mikilvæg til að dýpka þekkingu og skilning kennara á því hvernig samþætta og reisa ætti kennsluna á þeim stöðum. Margvísleg umfjöllun og dæmi um verkefni og kennsluaðferðir geta stutt við að grunnþáttunum sé fléttað saman við nám í samfélagsgreinum. Ritin eru þó fremur sett fram sem fræðileg umfjöllun en kennslu- eða verkefnaleiðbeiningar fyrir kennara. Allt að einu er útgáfa þeirra hugsanlega það markvissasta sem kennarar geta nýtt sér af því efni sem ráðuneytið gaf út. Almennri kynningu á grunnþáttunum fyrir foreldra var ætlað að auka þekkingu á þessum þáttum. Skýrar og markvissar leiðbeiningar um innleiðingu grunnþáttanna í tengslum við einstakar námsgreinar, s.s. samfélagsfræði voru þó ekki gefnar út og tók Menntamálastofnun ekki heldur þann bolta á lofti. Mörg önnur þau verkefni sem ráðuneytið ýtti úr vör náðu heldur ekki fullri siglingu. Vefur um námskrá kennara er mjög yfirborðskenndur og nýtist nær eingöngu til undirbúnings skólastarfs í framhaldsskólum.

Stuðningur við innleiðingu hins nýja námsmatskerfis var kannski sá þáttur sem stjórnvöld virðast einna helst hafa reynt að leggja sérstaka áherslu á. Haldið var sérstakt málþing um

námsmat auk kynningarfunda og námskeiða, m.a. *Leiðtogi í heimabyggð*. Þá stóð til að gefa út prófa- og verkefnabanka með dæmum um mismunandi hæfni sem lægi að baki einkunnum en slíkt var ekki gert sökum þess að fjármagn fylgdi ekki. Sveitarfélög fengu þó einhvern stuðning til að styðja við innleiðingu á nýju námsmatskerfi, m.a. til að taka upp upplýsingakerfi og gefið var út samræmt lokavitnisburðarskírteini. Kynningarrit um nýtt námsmat var svo gefið út árið 2016. Þá gaf Menntamálastofnun út leiðbeiningar fyrir kennara árið 2016; bækling þar sem fjallað var ítarlega um nýtt námsmatskerfi. Ekki voru þó gefnar út leiðbeiningar um námsmat í einstökum námsgreinum og ekki sérstaklega leiðbeint t.d. um hvernig meta megi þá huglægu þætti sem felast t.d. í hæfniviðmiðum samfélagsgreina.

Þá er ljóst að veruleg vanhöld voru á því að námsefni væri mótað á grundvelli hinnar nýju námskrár í samfélagsgreinum. Menntamálastofnun leggur áherslu á að námsefni uppfylli kröfur aðalnámskrár og er því lýst í gátlista. Í þeim gátlista er þó ekki gert ráð fyrir að fjallað sé um tengsl námsefnis við tiltekin hæfniviðmið. Slík krafa í gátlistanum um framsetningu námsefnis myndi þó þýða að skipulag og undirbúningur náms yrði mun markvissari fyrir kennara.

Yfirlit yfir útgefið námsefni Menntamálastofnunar á unglingsstigi í samfélagsgreinum bendir sömuleiðis til þess að kennarar hafi í litlum mæli aðgang að námsefni sem skipulagt sé á grundvelli áherslna aðalnámskrár í samfélagsgreinum og þá sé annað útgefið efni sama marki brennt. Þannig eiga kennarar sem vilja leitast við að skipuleggja nám á grundvelli hæfniviðmiða og þjálfleikni og hæfni auk þekkingar ekki auðvelt um vik að nálgast hugmyndir að slíkum viðfangsefnum. Kennsluleiðbeiningar og kennsluáætlanir, líkt og t.d. Trappa hefur gefið út, er nær ekki til í samfélagsgreinum að undanskildu námsefni um matarsóun sem virðist skipulagt í anda aðalnámskrár. Þó er rétt að nefna að hér er ekki gefið heildaryfirlit yfir útgefið námsefni eða kennsluleiðbeiningar og því kann að vera að aðrir aðilar, einstaklingar og t.d. útgáfufyrirtæki hafi lagt hönd á plóg með útgáfu efnis.

Til að bregðast við þessu hefði verið æskilegt að ýmis þróunarverkefni og kennsluefni í samfélagsgreinum hefði verið í forgrunni ýmissa sjóða og umsóknaraðila á undanförunum árum. Sú var ekki raunin um samfélagsgreinar sérstaklega en aftur á móti liggur fyrir að grunnþættir menntunar og nýtt námsmat; s.s. leiðsagnarmat voru framarlega í ákvörðun einstakra sjóða um áherslusvið og úthlutun. Þó voru nokkur verkefni í samfélagsgreinum sem fengu úthlutað styrkjum þar sem m.a. var leitast við að skipuleggja nám á grundvelli hæfniviðmiða. Hlutfallslega voru þetta þó fá verkefni og voru unnin innan einstakra skóla.

Eins og bent er á hér að framan er framkvæmd skólustarfs í höndum grunnskólanna. Brugðust þeir við framangreindum annmörkum á innleiðingu aðalnámskrár? Það virðist ekki hafa verið stuðlað að því á vettvangi Sambands íslenskra sveitarfélaga með beinum hætti að

kennarar geti sótt í góðar verkfærakistur þegar þeir standa frammi fyrir því verkefni að innleiða nýjar áherslur í námi grunnskólabarna, m.a. í samfélagsgreinum. Þó var reynt að efla fræðslu um leiðsagnarmat og hæfniviðmið með sérstökum vef um það efni og fleiri þætti. Reykjavíkurborg virðist ekki hafa skipulagt sérstaklega markvisst starf til innleiðingar nýrrar aðalnámskrár fyrir utan stuðning við innleiðingu nýs námsmats. Ráðstefnur og fundir hafa þó verið haldin sem varða með ýmsum hætti efni aðalnámskrár en ekki sérstaklega samfélagsgreinar. Þó má sjá að viss atriði sem lögð er áhersla á í nýjum samfélagsgreinakafla hefur borgin beint sjónum að síðustu árin í skipulagi viðburða s.s. námskeið um kennslu um álitamál, mannréttindakennslu og fjármálalæsi. Ný menntastefna borgarinnar hefur jafnframt tengingu við menntagildi og markmið aðalnámskrár. Þeir hæfnipættir sem valdir voru hafa skýr tengsl við grunnþætti menntunar s.s. læsi og sköpun við sambærilega grunnþætti og heilbrigði, sjálfsefning og félagsfærni við grunnþáttinn heilbrigði og velferð. Nýleg verkfærakista til að vinna með menntastefnuna í skólastarfi styður þannig jafnframt við vinnu með grunnþætti og markmið aðalnámskrár í skólastarfi.

Kennaradeildir háskólanna virðast hafa tekið einna skipulegast á hendur það verkefni að undirbúa kennara undir það verkefni að vinna með nýjar áherslur og markmið aðalnámskrár. Vinna með hæfniviðmið, nýtt námsmat og grunnþætti menntunar er kennd tilvonandi kennurum og m.a. farið sérstaklega í vinnu með grunnþáttinn sjálfbærni og álitamál í Háskóla Íslands. Í samfélagsgreinum er unnið með þverfaglega, hugmyndafræðilega og hugtakabundna nálgun fremur en atburðatengda þekkingu í samfélagsgreinum. Aftur á móti eru samfélagsgreinar ekki sérstök námsleið við Háskólann á Akureyri og í Háskóla Íslands er ekki með breiðum hætti boðið upp á námskeið til að vinna skipulega með hæfniviðmið samfélagsgreina í aðalnámskrá.

Rannsóknarstofnanir háskólanna studdu bæði með beinum hætti við innleiðingu í ýmsum skólum en ennfremur með faglegri og fræðilegri umfjöllun á námskeiðum, fundum og með fyrirlestrum. Mannréttindakennsla, fjölbreyttar kennsluaðferðir í samfélagsgreinum og nám til skilnings á þessu námssviði var m.a. til umfjöllunar á Menntakviku þó það hafi reyndar verið lítill hluti dagskrár. Samræðuaðferðir hafa jafnframt verið í forgrunni hjá Miðstöð skólaþróunar á Akureyri. En heilt yfir hafa samfélagsgreinar setið á hakanum.

Þá leiðir samantektin hér að framan í ljós að ýmsir aðrir aðilar lögðu lóð á vogarskálar svo markmið og menntagildi aðalnámskrár næðu fram að ganga í skólastarfinu. Einkafyrirtæki, eins og Trappa, setja fram tillögur að kennsluskipulagi til samræmis við aðalnámskrá, áhugafólk um skólaþróun og grasrót kennara fjallar um ýmis skólaþróunarmál og kennslufræðilega þætti á netinu og samfélagsmiðlum og foreldrasamtök stuðla að þekkingu og fræðslu til foreldra grunnskólabarna.

Kynning á nýrri námskrá og þeim meginbreytingum sem hún hafði í för með, s.s. um nýtt námsmat og hæfniviðmið var í forgrunni eftir útgáfu nýrrar námskrár. Útgáfa beindist að grunnþáttum og námsmati en engar kennsluleiðbeiningar, handbækur eða verkefnabankar voru gefin út af hálfu menntamálayfirvalda. Námsefni Menntamálstofnunar tók að verulega litlu leyti mið af gjörbreyttu umfangi og eðli samfélagsgreina. Fræðasamfélag og lærdómssamfélög kennara og skólafólks urðu mikilvægasti vettvangurinn; lærdómssamfélög jafningja. Því miður er þó ekkert sérstakt lærdómssamfélag kennara í samfélagsgreinum. Sveitarfélög urðu með sjálfstæðum hætti að móta sér skólastefnu og það liggur í hlutarins eðli að tækifæri þeirra til innleiðingar eru ólík enda misstór. Myndin sem birtist er af innleiðingu sem var nokkuð stefnulaus og án stjórnunar. Það á bæði við heilt yfir en þó sérstaklega sé litið til samfélagsgreinahlutans. Þar virðist í raun engin áætlun né sýn hafa verið sett um innleiðingu. Áhrif þessa verða frekar rædd í næsta kafla.

4 Umræður

Markmið þessa verkefnis var m.a. að veita yfirlit yfir þróun markmiða, menntagildis og kennsluhátta í námskrám samfélagsgreina og almennum hluta aðalnámskráa til að geta greint með skýrum og gagnsæjum hætti breytingar þær sem gildandi námskrá setur fram. Núgildandi aðalnámskrá grunnskóla fól í sér verulegar breytingar á markmiðum, menntagildi og kennsluháttum í námi grunnskólabarna. Bæði var um grundvallarbreytingar að ræða í almennum hluta svo sem hvað varðar námsmat og menntagildi en jafnframt í samfélagsgreinahluta þar sem markmið voru ekki lengdur tengd tilteknum námsgreinum sem undir námssviðið falla. Nú skyldu nemendur öðlast hæfni á þremur sviðum sem vörðuðu sjálfsmynd þeirra, félagsheim og reynsluheim. Breidd námssviðsins jókst og aukinn áhersla var á leiknimarkmið á kostnað þekkingarmarkmiða.

Síðara markmiðið var að leggja mat á og veita yfirlit um hvernig hið opinbera en jafnframt fræðasamfélagið, sveitarfélög og aðrir hagsmunaaðilar veittu kennurum bjargir svo breytingar á aðalnámskrá kæmust til framkvæmda í skólastofunni. Þannig var hugmyndin m.a. að meta hvort með skipulegum hætti hefði verið gefið út námsefni, kennsluleiðbeiningar og útbúin fræðsla fyrir kennara til þess að tryggja að markmið og kennsluhættir verði að veruleika. Í stuttu máli virðist niðurstaðan vera sú að slíkt hafi hvorki verið gert með heildstæðum né skipulögðum hætti.

Skortur á umræðu um breytt markmið og menntagildi

Líkt og fram kom í fyrri hluta þessarar ritgerðar felast í menntagildi núgildandi aðalnámskrár hugmyndir um samfélagsbreytandi námskrá. „Geta til aðgerða“ þar sem nemendur þroska með sér vilja til að grípa til aðgerða til að breyta samfélaginu í átt til sjálfbærni felur að auki í sér ríkt siðferðilegt inntak. Þá er rík áhersla á þroska og ábyrgð einstaklingsins og þannig er nemendamiðuð áhersla ríkari en í fyrri námskrám.

Það er ekki að sjá að vakin hafi verið sérstök athygli á breytingum á menntagildi aðalnámskrár með almennum og víðtækum hætti, einkum í kennarasamfélaginu og meðal foreldra og almennings. Það þarf að myndast traust og skilningur á menntagildi og markmiðum aðalnámskrár. Þegar meginmarkmið náms tekur breytingum er nauðsynlegt að allir þeir sem koma að námi nemenda átti sig á því. Slíkt þarf því að ræða bæði meðal kennara, skólastjórnenda, námsefnishöfunda, fræðasamfélags, foreldra, nemenda og annarra þeirra sem vinna með aðalnámskrá. Umfjöllun um stöðu og áhrif grunnþátta menntunar í skólastarfi og við skipulag náms og kennslu varpar ekki með fullnægjandi hætti

ljósi á þessar áherslur. Þá má velja því fyrir sér hvort að skortur á umfjöllun um menntagildi og markmið náms í grunnskólum skv. aðalnámskrá kunni að leiða til þess að um síðir brjótist óánægja upp á yfirborðið líkt og gerðist í sögukennsluskammdeginu. Sögukennsluskammdegið spratt upp eftir að viðtal við námstjóra í samfélagsfræði birtist í dagblaði um sex árum eftir útgáfu aðalnámskrár árið 1976 þegar samfélagsfræði var fyrst kynnt til leiks (Hlynur Ómar Björnsson, 2013). Þannig má vera að kröftug samræða eigi eftir að fara fram hér á landi um námskrána sem gefin var út fyrir tæpum níu árum síðan. Eins og bent var á virðist hugmyndum aðalnámskrár m.a. hafa verið ætlað að mæta kröfum sem fram komu í kjölfar efnahagshrunsins. Áhersla á sjálfbærni er sömuleiðis sprottin á grundvelli krafna um aðgerðir vegna loftslagsbreytinga. Aftur á móti má velja því fyrir sér hvort á hinu hugmyndafræðilega pólitíska sviði sé sameiginleg sú sýn að efla þurfi getu einstaklinga til að veita valdhöfum og fjármálastjórnun aðhald eða vinna með þann þátt sjálfbærni sem varðar t.d. félagslegan jöfnuð. Á að reisa skólastarf m.a. á þessum hugmyndum? Það kann að vera bæði nauðsynlegt og óhjákvæmilegt að eiga þessa umræðu til að tryggja skýrari skilning á markmiðum náms hér á landi (Walker og Soltis, 1997). Þetta á við um nám í öllum faggreinum og í heildarskipulagi skólastarfs. Samfélagsbreytandi námskrá, líkt og Schiro (2008) lýsir henni, þar sem ábyrgð og vilji einstaklingsins til þátttöku í breytingum á samfélaginu er í forgrunni hlýtur óhjákvæmilega að leiða af sér verulegar breytingar á skólastarfi, breytta kennsluhætti og nýstárlega nálgun eins og vikið er að í námskránni. Umræða á slíkum breiðum grunni virðist hafa farið mjög takmarkað fram og ekki má sjá henni stað hjá þeim aðilum sem sjónum er beint að. Á það hefur verið bent að það þurfi samstarf og samhent átak allra aðila sem að skólakerfinu koma til að ná breytingum fram (Anna Kristín Sigurðardóttir, 2019). Það á svo sannarlega við um grundvallarbreytingar á námskrá grunnskóla.

Staða og áhrif einstaklingsins

Þessi áhersla á samfélagsbreytandi áherslur þýðir að í námi barna á nú að beina sjónum fremur að framtíð en fortíð; að stöðu einstaklingsins og möguleikum hans til áhrifa í samfélaginu. Siðferðilegt gildismat og siðgæðisvitund auk hugtakaskilnings eru meðal þess sem nám í samfélagsgreinum lýtur nú að. Hvernig byggja kennarar t.d. upp viðhorf og siðferðisstyrk hjá nemendum sínum? Hvað þessa þætti varðar virðast þeir aðilar, sem umfjöllun í síðari hluta verkefnisins beindist að, hafa nær skilað auðu. Að mjög litlu leyti hefur útgefið námsefni lotið að þessu þáttum. Handbók fyrir kennara varðandi umfjöllun um álitamál tengist þessum þáttum vissulega en umfjöllun um siðfræði og heimspeki í námi og kennslu virðist ekki hafa átt sér stað með skýrum hætti.

Umfjöllun um lykilkennsluaðferðir skortir

Lykilkennsluaðferðir í samfélagsgreinum eru umræðu- og spurnaraðferðir. Miðstöð skólaþróunar við Háskólann á Akureyri hefur sinnt þeim þætti nokkuð og þá eru kennsluaðferðir almennt til umfjöllunar á námskeiðum kennaradeilda en að öðru leyti hafa kennurum, ekki með skýrum hætti, verið færð verkfæri til að geta nýtt þessar aðferðir til að nemendur náí hæfniviðmiðum. Vissulega eiga allir kennarar að þekkja ólíkar kennsluaðferðir þ.á.m. þær sem hér eru til umræðu. En beiting þeirra þannig að nemendur náí margþættum og flóknum hæfniviðmiðum krefst kunnáttu, leikni og reynslu. Í þessum efnum er rétt að benda á að kennarar virðast ekki beita slíkum aðferðum í sama mæli og t.d. beinni kennslu og notkun vinnubóka (Ingvar Sigurgeirsson, Amalía Björnsdóttir, Gunnhildur Óskarsdóttir og Kristín Jónsdóttir, 2014). Þannig þarf að styðja og þjálfa kennara með skipulögðum hætti til að beita þessum lykilkennsluaðferðum í samfélagsgreinum og veita góðar kennsluleiðbeiningar. Hvers konar spurningar eru t.d. góðar til að efla siðgæði nemenda eða auka skilning á víxlverkun tilfinninga, hugsunar og samskipta? Hvernig er best að fjalla um og leiða nemendur í rökræður um helstu úrlausnarefni samtímans? Hvernig á að takast á við heimspekileg álitamál um sjálfsmynd einstaklingsins og jafngildi einstaklinga? Þetta er mikilvægt því með umræðum um samtímamál má tengja nám raunverulegu lífi nemenda. Námið verður merkingarbærara fyrir nemendur.

Námsefni ekki í takt við uppbyggingu námssviðsins

Þetta tengist annarri áskorun sem nýr samfélagsgreinahluti hafði í för með sér. Fleiri námsgreinar en áður falla undir námssviðið og tengsl eru við aðrar nýjar námsgreinar s.s. kynjafræði og fjölmenningsfræði. Þá lúta hæfniviðmiðin að skilningi og beitingu fremur en þekkingu. Þannig hafa markmið samfélagsgreina í raun aukist bæði að umfangi og dýpt. Óhætt er að fullyrða í ljósi þeirrar greiningar sem unnin var hér að framan að því hefur að nær engu leyti verið mætt. Námsefni hjá Menntamálastofnun er t.d. enn að mestu leyti gefið út á grundvelli tiltekinna námsgreina þrátt fyrir að ljóst sé að nám í samfélagsgreinum skuli nú miða að tilteknum samþættum hæfniviðmiðum. Hugsanlega er hefðin sterkari en námskráin. Hvort hæfniviðmið falli undir sögu, landafræði eða trúarbragðafræði skiptir í raun engu máli. Fjölbreytni í útgáfu námsefnis hefur því ekki aukist í samfélagsgreinum og lítil framþróun átt sér stað. Rétt er þó að hafa í huga, hvað varðar útgáfu námsefnis, að í verkefninu er ekki gerður samanburður á útgefnum titlum í samfélagsgreinum í samanburði við aðrar námsgreinar og námssvið. Ekki er því ljóst hvort niðurstaðan sé sú sama hvað önnur námssvið og námsgreinar varðar. Þá var engin leiðbeining frá ráðuneyti eða Menntamálastofnun gefin út um skipulag náms í samfélagsgreinum. Í þeim efnum er fróðlegt að sjá hvernig einkafyrirtæki, t.d. Trappa, hafa birt kennsluáætlanir og hugmyndir um skipulag náms m.a. í samfélagsgreinum. Ekki var þó kannað í verkefninu hvort

kennsluáætlanir Tröppu hafi verið notaðar og reynsluna af þeim við skipulag náms. Það er ekki markmið verkefnisins að svara því af hverju slík leiðbeining var ekki gefin út af hálfu yfirvalda menntamála og Menntamálastofnunar. Allt að einu er ljóst að það námsefni sem Menntamálastofnun gaf út er að mjög litlu leyti skipulagt á grundvelli hæfniviðmiða og nýrra markmiða um nám í samfélagsgreinum. Útgáfa námsbóka og markvissra kennsluleiðbeiningar á grundvelli hæfniviðmiða og grunnþátta hefði stutt með skýrari hætti við vinnu með þessa þætti í skólastofunni.

Leiðbeiningar um notkun leiðsagnarmats

Auknar kröfur um fjölbreytt námsefni m.a. í samfélagsgreinum og skilvirk notkun leiðsagnarnáms þar sem námsferlið fremur en afurðin er aðalatriðið kallar á leikni og kunnáttu kennara við notkun námsmatsaðferða. Fram kom í síðari hluta ritgerðarinnar að ekki fékkst fjármagn til að gefa út með skipulögðum hætti prófa- og verkefnabanka fyrir kennara til að styðjast við. Þó voru haldin námskeið og fyrirlestrar af kennaradeildum og sveitarfélögum um tækifæri leiðsagnarmats og innleiðingu þess. Rannsóknir hafa sýnt að vægi prófa hefur verið mikið í námi en kennarar hafa engu að síður sýnt ríkan vilja til að nota meira óhefðbundnara námsmat s.s. leiðsagnarmat (Ingvar Sigurgeirsson o.fl., 2014). Þeirri eftirspurn var að einhverju leyti mætt en ekki með skipulögðum hætti.

Samfélagsgreinar ekki í forgrunni

Það eru óneitanlega vonbrigði að sjá að heilt yfir virðast sjónir styrktarsjóða, fræðasamfélags og annarra ekki hafa beinst sérstaklega að samfélagsgreinum. Jafnvel þótt námssviðið sé umfangsmikið og gegni mikilvægu hlutverki í ljósi markmiðs og menntagildis aðalnámskrár. Í ljósi grundvallarbreytinga á skipulagi náms í samfélagsgreinum er því ljóst að kennarar hafa ekki fengið viðunandi verkfæri til að innleiða samfélagsgreinahluta aðalnámskrár að þessu leytinu til. Það vekur líka spurningar um hvernig menntamálayfirvöld og aðrir sjá fyrir sér stöðu samfélagsgreina í ljósi markmiða aðalnámskrár og í námi nemenda yfirleitt. Er minni áhersla á samfélagsgreinar nú en eðlilegt má telja í ljósi markmiðs og menntagildis þeirra?

Stjórnvöld og samfélagsmiðlar

Það virðist þannig engin heildarsýn hafa verið sett um innleiðingu aðalnámskrár. Ráðuneytið gaf út áætlun um innleiðingu ári áður en námskráin átti að vera komin að fullu til framkvæmda og í þeirri áætlun var t.d. ekki vikið að útgáfu námsefnis í anda námskrárinnar. Þannig var ekki unnið samkvæmt hugmyndum Akkers (2003) um að breyta þurfi öllum þráðum kóngulóarvefsins sem hafa áhrif á menntagildi námskrár. Breytingar á einu sviði menntakerfisins hafa áhrif á aðra þætti þess og áhrif á allt skólustarf (Anna Kristín Sigurðardóttir, 2019). Ef slíkt er ekki gert leiðir það til þess, að mati Akker (2003), að raunveruleg breyting geti ekki átt sér stað. Hér er þó mikilvægt að hafa í huga að í þessari

ritgerð er ekki verið að rannsaka hvort kennurum hafi, þrátt fyrir framangreinda annmarka, engu að síður tekist með skipulegum hætti að innleiða námskrána í starfi sínu. Það kann vissulega vera að þeim hafi tekist það en þá er það fremur með staðbundnum og tilviljanakenndum hætti. Umræða á samfélagsmiðlum og á netinu, m.a. menntamiðja, menntaspjall og hópar á fésbók, benda þó til þess að kennarar hafi að einhverju leyti tekið höndum saman og mótað lifandi lærdómssamfélag. Í þeim efnum má vísa til þess tíma sem þessi orð eru skrifuð á, á tímum covid-19 heimsfaraldurs. Nú deila kennarar hugmyndum að kennsluaðferðum og viðfangsefnum í umræðuhópum á samfélagsmiðlum s.s. skólaumbótaspjallinu og upplýsingatækni í skólastarfi á fésbók (Skólaumbótaspjallið, e.d.; Upplýsingatækni í skólastarfi, e.d.). Við fordæmalausar aðstæður taka kennarar og skólastjórnendur þannig höndum saman og skipuleggja fjarnám fyrir nemendur með margvíslegum hætti og styðja hver annan og læra hver af öðrum.

Það er þannig áhugavert að sjá hvernig grasrótin getur haft áhrif til breytinga á skólastarfi. Niðurstöður verkefnisins gefa vísbendingar um að einstakir kennarar, bæði í styrkumsóknum en jafnframt á netsamfélögum, leiði umræður og framþróun. Hafa stjórnvöld hugsanlega setið eftir? Eða er það hugsanlega ætlun stjórnvalda að draga sig markvisst úr umbótastarfi og eftirláta hana fagmönnum á gólfinu? Einhvers konar sjálfbærar menntaumbætur þar sem faglegt samstarf kennara og sameiginleg sýn á að leiða breytingar og umbótastarf í skólum. Það virðist þó ekki hafa verið mótuð skýr stefna um það. Á meðan staðan er sú getur innleiðing liðið fyrir það; bæði hvaða varðar hinn almenna hluta en líka innan einstakra faggreina eins og niðurstaðan leiðir í ljós með samfélagsgreinarnar. Bent hefur verið á að oft vantar upp á eftirfylgni gagnvart kennurum þegar gefin er út ný námskrá, m.a. með tilliti til starfsþróunar þeirra (Stjórnarráð Íslands mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2019). Það hefur því verið lagt til að starfsþróun kennara verði hluti af menntastefnu stjórnvalda. Bent hefur verið á að þegar umbætur í skólastarfi eiga rætur hjá kennurum fremur en ofan, frá t.d. sveitarfélögum eða stjórnvöldum, virðist ganga betur að innleiða breytingar (Helga Sigríður Þórsdóttir og Anna Kristín Sigurðardóttir, 2020). Þetta þarf að skoða vel við útgáfu nýrrar námskrár. Þá hafa sveitarfélögin jafnframt kallað eftir skýrri stefnu um innleiðingu námskrár (Samband íslenskra sveitarfélaga, 2012).

Skortur á vilja og stefnu

Það virðist að mörgu leyti vera niðurstaða þessarar umfjöllunar og yfirlits að sú námskrá sem hér var gefin út á árunum 2011 og 2013 hafi verið of umfangsmikil þegar litið er til innleiðingar hennar eða að á hafi skort yfirsýn, vilja og fjármagn til að innleiða hana með markvissum hætti. Hugsanlega var metnaður námskrárhöfunda of mikill eins og Akker (2003) hefur bent á að geti gerst. Hann hefur m.a. bent á að það sé þekkt vandamál að það skorti á tími sé gefinn til breytinga og að peningum sé fjárfest í kennurum til að fylgja nýrri námskrá

eftir. Í þessari ritgerð var ekki kannað sérstaklega hvort og hvernig fjármagni var úthlutað til að styðja við innleiðingu aðalnámskrár. Bent hefur þó verið á að veruleg vanhöld hafi verið á því að innleiðingu aðalnámskrár hafi fylgt fjármagn og þannig hafi ekki verið stutt nægilega við hana fjárhagslega (Helgi Grímsson, 2017). Allt að einu birtist hér sá vandi sem m.a. OECD hefur bent á að sú hættu getur skapast að ekki allir nemendur njóti breyttra kennsluhátta. Innleiðing verði bæði brotakennd og tilviljanakennd. Þetta er áhyggjuefni m.a. í ljósi þess að viðfangsefni og markmið námskrárinnar, sérstaklega samfélagsgreinahluta hennar, lúta að ýmsum þeim þáttum sem þykja eiga að vera í forgrunni náms sé litið til umræðu fræðimanna á alþjóðlegum vettvangi. Það má síðan velja því fyrir sér hvort yfirvöld eigi yfirhöfuð og þá hversu nákvæmlega þau eiga að fylgja eftir því að skipulag og starf grunnskólans sé unnið á grundvelli aðalnámskrár hverju sinni. Er það hugsanlega stefna yfirvalda að fylgja námskrárgerð ekki eftir með skýrum og markvissum hætti? Hver skóli hafi ríkt frelsi um áherslur og inntak skólastarfs. En hvenær verður frelsi óreiða?

Aukið hlutverk skólanámskráa

Í þessum efnunum er jafnframt nauðsynlegt að benda á greinarmun grunnskólalaga á aðalnámskrá og skólanámskrám einstakra skóla auk þess sem hvert sveitarfélag skal móta sér skólastefnu. Í aðalnámskrá skal fjalla um meginmarkmið náms en hver skóli skal svo setja sér skólanámskrá samkvæmt 29. gr. laganna auk starfsáætlunar. Skólanámskrá er þannig nánari úfærsla á aðalnámskrá grunnskóla um markmið og inntak náms, námsmat og starfshætti og stefnu sveitarfélagsins svo eitthvað sé nefnt. Svo virðist sem skólanámskrá sé nú ætlað viðurhlutameira og varanlegra hlutverk en samkvæmt þeim lögum um grunnskóla sem áður voru í gildi nr. 66/1995. Samkvæmt þeim lögum átti að endurskoða skólanámskrá árlega og var skólastjóri ábyrgur fyrir gerð hennar.

Í greinargerð með frumvarpi til gildandi grunnskólalaga (þingskjal nr. 319/2007-2008) er bent á að sú breyting verði að skólanámskrá sé ekki lengur hluti af starfsáætlun skóla og sé ekki gefin út árlega eins og starfsáætlun. Skólanámskrá er ætlað að lifa lengur og á skólaráð að fjalla sérstaklega um hana, ólíkt því sem áður var þegar skólanefnd átti einungis að staðfesta skólanámskrár. Skólanámskrá er því nánari úfærsla á aðalnámskrá, faglegum markmiðum og inntaki kennslu. Þannig á skólanámskrá að vera leiðarljós fyrir skólastarfið. Frelsi skóla er því ríkt en til þess er ætlast að þeir útfæri og skipuleggi markmið og inntak náms í skólanámskrá. Það má velja því fyrir sér, þó það sé efni í sérstaka rannsókn, hvort grunnskólar hafi almennt sett efnismeiri umfjöllun, útfært inntak og markmið náms, í skólanámskrár frá því sem var fyrir gildistöku gildandi grunnskólalaga. Var það ætlun námskrárhöfunda að hver skóli myndi útfæra nánar, hæfniviðmið, námsmat og kennsluhætti í skólanámskrám? Átti hver skóli að fá ríkara faglegt hlutverk við að móta skólastarfið? Hafa skólarnir burði til þess? Sækja skólarnir stuðning í skólastefnu hvers sveitarfélags? Í þessum

efnum er áhugavert að skoða hvernig Reykjavíkurborg hefur bæði mótað skýra menntastefnu og virðist leggja áherslu á innleiðingu hennar með bæði ýmsum verkfærum og þróunarstyrkjum til skóla til að innleiða hana. Hugsanlega þurfa sveitarfélög að stíga með skýrum hætti inn í það svigrúm sem myndast þegar aðalnámskrá býður upp á mikið faglegt frelsi en á sama tíma umfangsmikil markmið. Því verður ekki svarað hér.

Markmið og styrkleiki verkefnisins

Lokaverkefni þessu við Deild faggreinakennslu á Menntavísindasviði Háskóla Íslands var ætlað að greina og veita yfirlit um hvernig stutt var við innleiðingu nýrrar aðalnámskrár grunnskóla, einkum samfélagsgreinahluta hennar. Leitast var við að greina þær meginbreytingar sem settar voru fram í gildandi námskrá um markmið, menntagildi og kennsluhætti samfélagsgreina. Meginþáttum í öllum útgefnum námskrám grunnskóla voru gerð skil en eiginlegri orðræðugreiningu var ekki beitt. Slíkt hefði kallað á dýpri og umfangsmeiri umfjöllun sem hefði vissulega gefið fyllri mynd af markmiðum aðalnámskrár og breytingum hverju sinni. Það var þó ekki talið nauðsynlegt í ljósi markmiðs ritgerðarinnar sem var að greina hvernig meginbreytingum á aðalnámskrá hefði verið mætt með útgáfu og aðgerðum stjórnvalda og annarra.

Til að varpa ljósi á stuðning menntamálayfirvalda og annarra til að innleiða aðalnámskrá var ákveðið að gefa yfirgrípsmikið yfirlit yfir aðgerðir helstu aðila sem hafa áhrif á starf kennara á grundvelli aðalnámskrár. Það hefði í nær öllum tilvikum verið hægt að kanna og greina með dýpri hætti, t.d. útgefið námsefni Menntamálastofnunar og áherslur og efnistöð á námskeiðum kennaradeilda. Það var þó ekki metið nauðsynlegt til að gefa yfirlit það sem hér er sett fram. Styrkur samantektarinnar er að hún veitir gott yfirlit yfir helstu aðgerðir og útgáfu stjórnvalda og annarra og getur þannig veitt góða leiðbeiningu um styrkleika og veikleika aðgerða eftir útgáfu aðalnámskrár.

Verkefnið veitir þannig góða yfirsýn yfir námskrárþróun og innleiðingu í veigamikilli námsgrein grunnskóla. Þannig er þróun samfélagsgreina skoðuð frá mörgum hliðum og varpað ljósi á verulegar breytingar sem hafa orðið á inntaki og markmiðum náms í samfélagsgreinum. Verkefnið getur því verið til allnokkurrar leiðbeiningar við fyrirhugaða endurskoðun aðalnámskrár til að stuðla megi að sem bestri innleiðingu hennar og til að efla stöðu samfélagsgreina og efla með nemendum þá hæfni sem greininni er ætlað að færa nemendum.

5 Lokaorð

Það er niðurstaða verkefnisins að kennurum hafi hvorki verið færðar í hendur góðar né miklar bjargar til að innleiða nýja aðalnámskrá grunnskóla. Þannig hafi mennta- og menningarmálaráðuneytið gefið út metnaðarfulla námskrá í góðum samhljómi við umræður á alþjóðavettvangi um áherslur í menntun á 21. öldinni. Þeirri metnaðarfullu námskrá hafi aftur á móti ekki verið fylgt eftir í verki.

Þessi niðurstaða hlýtur að vera verulegt áhyggjuefni. Bæði leiðir hún til þess að markmið nýrrar námskrár komast ekki með skipulegum hætti til framkvæmda og getur jafnvel leitt til óvissu milli skóla en líka innan þeirra þegar ekki er með skýrum hætti veittar leiðbeiningar og hugmyndir um útfærslu aðalnámskrár í skólastarfi. Þannig er áberandi að það var enginn brúarsmiður frá ráðuneyti til einstakra skóla og kennara um hvernig ætti að innleiða námskrána. Það þarf hugsanlega að skoða í framhaldinu; styrkja sveitarfélög til að taka sér þá stöðu, efla faglega stöðu skóla til að móta skýrari skólanámskrár eða efla útgáfu kennsluleiðbeininga og námsefni sem kennarar geta nýtt sér í skólastofunni. Hugsanlega þarf að styrkja og styðja betur við alla þessa þætti.

Það er jafnframt athyglisvert hvernig kennarar geta nú með hjálp samfélagsmiðla mótað lærdómsamfélög með ólíkum áherslum. Það kemur berlega í ljós, nú þegar þetta er skrifað, í heimsfaraldri Covid-19 að það eru lærdómssamfélög kennara sem að mörgu leyti leiða þá faglegu vinnu að bregðast við áskorunum heimsfaraldurs á skólastarf. Skipst er á hugmyndum um námsefni, nýtingu tækni í skólastarfi og jafningjafræðsla veitt til að breyta kennsluháttum á fordæmalausum tímum (Upplýsingatækni í skólastarfi, e.d.). Þetta er að mörgu leyti nýr veruleiki og eitthvað sem stjórnvöld verða að líta til þegar breytingar verða gerðar á aðalnámskrá næst. Hvaða tón á að slá varðandi samspil og hlutverk stjórnvalda, fræðasamfélags, sveitarfélaga og grasrótar til að skólastarf verði sem öflugast nemendum og samfélagi til hagsbóta?

Heimildaskrá

- Akker, J.J.H. v.d. (2003). Curriculum perspectives: An introduction. Í J. van den Akker, W. Kuiper og U. Hameyer (ritstjórar), *Curriculum landscapes and trends* (bls. 1–10). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Andri Ísaksson. (1983). Námskrágerð og námskráfræði. Í Sigurjón Björnsson (ritstjóri), *Athöfn og orð: Afmælisrit helgað Matthías Jónassyni áttæðum* (bls. 25–44). Reykjavík: Mál og menning.
- Anna Kristín Sigurðardóttir. (2019). PISA – Hvað svo? Nokkur leiðarstef um innleiðingu menntaumbóta. *Netla - Veftímarit um uppeldi og menntun*. Sótt af http://netla.hi.is/serrit/2019/altjodlegar_menntakannanir/04.pdf
- Árni Stefán Guðjónsson og Hilmar Þór Sigurjónsson. (2017). *Sögugáttin – Blessað stríðið*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-blessad-stridid-rafbok>
- Berglind Melax, Berglind Helga Sigurpórsdóttir, Guðbjörg T. Vilhjálmsdóttir og Helga Helgadóttir. (2019). *Margt er um að velja – Náms- og starfsfræðsla*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/margt-er-um-ad-velja>
- Birna Björnsdóttir. (2014). *Sögueyjan 1, 2 og 3 Verkefnabanki*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogueyjan-1-2-og-3-verkefnabanki>
- Brett, P., Mompoin-Gaillar, P. og Virgílio, M.H.S. (2014). *Leiðir kennara til að efla menntun á sviði borgaravitundar og mannréttinda: rammadrög að hæfnipróun*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/leidir-kennara-til-ad-efla-menntun-a-svidi-borgaravitundar-og-mannrettinda-rafbok>
- Bryndís Haraldsdóttir, Jón Páll Haraldsson og Linda Heiðarsdóttir (ritstj.). (2018). *Viðkvæm álitamál og nemendur. Handbók fyrir kennara*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/vidkvaem/>
- Brynhildur Sigurðardóttir og Ingimar Waage. (2015). *Hvað heldur þú? Um gagnrýna hugsun*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/hvad-heldur-thu-um-gagnryna-hugsun-rafbok>
- Brynjar Niélsson. (2019, 18. desember). *Reglulega verður mikið uppnám þegar niðurstaða PISA könnunar...* (Facebook-færsla). Sótt af <https://www.facebook.com/brynjar.nielsson>
- Böðvar Leós. (2014). *Sögugáttin – Tækni og framfarir*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-taekni-og-framfarir-0>
- Cook, J. (2019). Learning at the Edge of History. Í J. Cook (ritstjóri), *Sustainability, Human Well-Being and the Future of Education* (bls. 1–28). Sótt af <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-78580-6.pdf>

- Dewey, J. (2010/1897). Sannfæring mín um menntun. Í Jóhanna Einarsdóttir og Ólafur Páll Jónsson (ritstjórar), *John Dewey í hugsun og verki: Menntun, reynsla og lýðræði* (bls. 169–180). Reykjavík: RannUng, Heimspekistofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan.
- Drífa Þöll Arnardóttir og Jóhanna Ýr Jónsdóttir. (2015). *Sögugáttin – Fyrstu samfélög*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-fyrstu-samfelog-rafbok>
- Ellis, A.K. (2004). *Exemplars of curriculum theory*. Larchmont, Ny: Eye on Education.
- Garðar Gíslason. (2016). *Á ferð um samfélagið*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/a-ferd-um-samfelagid-rafbok>
- Gollob, R., Huddleston T., Krapf, P., Rowe, S. og Taleman, W. (2014). *Lifað í lýðræði – kennsluáætlanir fyrir efri bekki grunnskóla um lýðræðislega borgaravitund og mannréttindi*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/lifað-i-lydraedi-rafbok>
- Guðrún Hálfánardóttir. (2019, 16. september). Framlög án kröfu um greiningar. *Mbl.is*. Sótt af https://www.mbl.is/frettir/burdargrein/2019/09/16/framlog_an_krofu_um_greiningar/
- Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kristín Christiansen. (2014). *Ofbeldi gegn börnum*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/ofbeldi-gegn-bornum-rafbok>
- Gunnar Karlsson. (1984). Sögukennsluskammdegið 1983-84. *Tímarit Máls og menningar*, 45(4), bls. 405–415.
- Gunnar Karlsson endurskrifaði. (2017). *Laxdælasaga*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/laxdaela-saga-rafbok>
- Harari, Y.N. (2018). *21 Lessons for the 21st Century*. London: Penguin Random House UK.
- Háskóli Íslands. (e.d.-a). Ugla - kennsluskra. Sótt af <https://ugla.hi.is/kennsluskra/index.php?tab=skoli&chapter=content&id=-2020&kennsluar=2020>
- Háskóli Íslands. (e.d.-b). Menntavísindastofnun. Sótt af <https://www.hi.is/menntavisindasvid/menntavisindastofnun>
- Háskóli Íslands Menntavísindasvið. (2015). Menntakvika 2. október 2015. Reykjavík: Höfundur
- Háskóli Íslands Menntavísindasvið. (2016). Menntakvika 7. október 2016. Reykjavík: Höfundur.
- Háskóli Íslands Menntavísindasvið. (2017). Menntakvika 6. október 2017. Reykjavík: Höfundur.
- Háskóli Íslands Menntavísindasvið. (2018). Menntakvika. 12. október 2018. Reykjavík: Höfundur.
- Háskóli Íslands Menntavísindasvið (2019). Dagskrá menntakvika. Sótt af <https://menntakvika.hi.is/dagskra/>

- Háskólinn á Akureyri. (e.d.). Ugla- kennsluskrá. Sótt af <https://ugla.unak.is/kennsluskra/index.php?tab=skoli&chapter=content&id=-2020&kennsluar=2020>
- Heimili og skóli. (e.d.). Heimili og skóli. Sótt af <https://www.heimiliogskoli.is/>
- Helga Sigríður Þórsdóttir og Anna Kristín Sigurðardóttir. (2020). Samvirkni og samvinna í þróunar- og umbótastarfi. *Netla - Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2020/ryn/02.pdf>
- Helgi Grímsson. (2017). Svar við fyrirspurn borgarráðsfulltrúa Sjálfstæðisflokksins um viðmið um hvernig færa á námsmat yfir í bókstafakerfið. Sótt af https://reykjavik.is/sites/default/files/sfs_svar.pdf
- Hellrud, S.V. og Knudsen, K. (2019). *Frelsi og velferð – Saga 20. aldar II*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/frelsi-og-velferd-saga-20-aldar-ii-rafbok>
- Hellerud, S.V. og Moen, S. (2014). *Lýðræði og tækni*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/lydraedi-og-taekni-rafbok>
- Hlynur Ómar Björnsson. (2013). Inngangur. Í Loftur Guttormsson (ritstjóri), *Sögukennsluskammdegið. Rimman um sögukennslu og samfélagsfræði 1983-1984* (bls. 11–47). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hlöðver Ingi Gunnarsson og Kristín Svava Tómasdóttir. (2014). *Sögugáttin – Fjölskyldan á 20. öld*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-fjolskyldan-a-20-old-0>
- Ingibjörg Jóhannsdóttir, Elísabet Indra Ragnarsdóttir og Torfi Hjartarson. (2013). *Ritröð um grunnþætti menntunar. Sköpun*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/ritin/skopun/assets/basic-html/page1.html>
- Ingvar Sigurgeirsson. (2016). *Listin að spyrja. Handbók fyrir kennara*. Reykjavík: Sögur útgáfa.
- Ingvar Sigurgeirsson, Amalía Björnsdóttir, Gunnhildur Óskarsdóttir og Kristín Jónsdóttir. (2014). Kennsluhættir. Í Gerður G. Óskarsdóttir (ritstjóri), *Starfshættir í grunnskólum við upphaf 21. aldar* (bls. 113–158). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ívar Örn Reynisson og Sigrún Elíasdóttir. (2015). *Sögugáttin – Villta vestrið*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-villta-vestrid-rafbok>
- Ívar Örn Reynisson og Sigrún Elíasdóttir. (2017). *Sögugáttin – Rómanska Ameríka*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-romanska-amerika-rafbok>
- Jóhann Björnsson. (2014). *68 æfingar í heimspeki*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/68-aefingar-i-heimspeki>
- Jón Torfi Jónasson. (2012). Hugleiðingar um kennaramenntun. *Netla - Vef tímarit um uppeldi og menntun*. Sótt af <http://netla.hi.is/greinar/2012/alm/001.pdf>
- Karl Jóhann Jónsson. (2018). *Sögugáttin – Fólk á flóttu*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-folk-a-flotta-rafbok>

- Kennarasamband Íslands. (e.d.). Rannsóknarsjóður KÍ. Sótt af <https://www.google.com/url?q=http://gamli.ki.is/fiv/styrkir-og-sjodir/adrir-sjodir/rannsoknasjodur-ki&sa=D&ust=1585140747666000&usg=AFQjCNFcDSzAB8EkT8Z902fzI-cM-RwYpw>
- Kennarasamband Íslands. (2019, 3. júní). Sex verkefni hljóta styrk úr Rannsóknarsjóði KÍ. Sótt af <https://www.ki.is/um-ki/utgafa/frettir-og-pistlar/frettir/2019/sex-verkefni-hljota-styrk/>
- Kristín Dýrfjörð, Þórður Kristinsson og Berglind Rós Magnúsdóttir. (2013). *Ritröð um grunnþætti menntunar. Jafnrétti*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/jafnretti/#2>.
- Leifur Reynisson. (2014). *Sögugáttin – Rokk og róttækni*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogugattin-rokk-og-rottaekni-rafbok>
- Leifur Reynisson. (2014). *Sögueyjan 1520-1900. 2. hefti*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogueyjan-2>
- Leifur Reynisson. (2015). *Sögueyjan 2. hefti 1520-1900. Gagnvirk rafbók*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/sogueyjan-2-gagnvirk-rafbok>
- Lög um grunnskóla nr. 66/1995
- Lög um grunnskóla nr. 91/2008
- Lög um Menntamálastofnun nr. 91/2015
- Lög um námsgögn nr. 71/2007
- Margrét Héðinsdóttir, Fanný Gunnarsdóttir og Erla Kristjánsdóttir. (2013). *Ritröð um grunnþætti menntunar. Heilbrigði og velferð*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/heilbrigdiogvelferd/#1>
- Menntamálaráðuneytið. (1960). *Námsskrá fyrir nemendur á fræðsluskyldualdri*. Ísland: Höfundur.
- Menntamálaráðuneytið. (1989). *Aðalnámskrá grunnskóla*. Ísland: Höfundur
- Menntamálaráðuneytið. (1999a). *Aðalnámskrá grunnskóla. Almennur hluti*. Reykjavík: Höfundur.
- Menntamálaráðuneytið. (1999b). *Aðalnámskrá grunnskóla. Samfélagsgreinar*. Reykjavík: Höfundur.
- Menntamálaráðuneytið. (2006). *Aðalnámskrá grunnskóla. Almennur hluti*. Sótt af https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/mrn-pdf/agalmennurhluti_2006.pdf
- Menntamálaráðuneytið. (2007). *Aðalnámskrá grunnskóla. Samfélagsgreinar*. Sótt af https://rafhladan.is/bitstream/handle/10802/6485/adalnamskra_grsk_samfelagsgreinar.pdf?sequence=1

- Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild. (1976). *Aðalnámskrá grunnskóla. Almennur hluti*. Ísland: Höfundur
- Menntamálaráðuneytið skólarannsóknadeild. (1977). *Aðalnámskrá grunnskóla. Samfélagsfræði*. Ísland: Höfundur.
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti (e.d.-a). *Skýrsla mennta- og menningarmálaráðherra til Alþingis um framkvæmd skólahalds í grunnskólum skólaárin 2010-2016*. Sótt af <https://www.stjornarradid.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=ddd20f94-4198-11e9-9436-005056bc530c>
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið (e.d.-b). Forsíða. Sótt af <https://namskra.is/>
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (e.d.-c). Forsíða. Sótt af <https://namtilframtidar.is/#!/>
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti. (2013). *Aðalnámskrá grunnskóla. Almennur hluti 2011. Greinasvið 2013*. Reykjavík: Höfundur.
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2016). *Nýir tímar. Aukin áhersla á hæfni og læsi í grunnskólum*. Sótt af <https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/frettatengt2016/Kynningarrit-um-grunnskola-til-foreldra.pdf>
- Menntamálastofnun (e.d.-a). *Læsi - rit um grunnþætti menntunar*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/laesi-rit-um-grunnthaetti-menntunar-rafbok>
- Menntamálastofnun. (e.d.-b). Birting og kynning á nýju námsmatskerfi við lok grunnskóla. Sótt af [https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/frettir2015/itarefni-um-namsvidmid-\(1\).pdf](https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/frettir2015/itarefni-um-namsvidmid-(1).pdf)
- Menntamálastofnun. (e.d.-c). *Að gefa lokaeinkunn í grunnskóla eftir nýjum matskvarða*. Sótt af <https://vefir.mms.is/namsmat/pdf/Leidbeiningabaeklingur.pdf>
- Menntamálastofnun (e.d.-d). *Kynningarbæklingur fyrir foreldra/forráðamenn og nemendur 10. bekkjar grunnskóla*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/mmsbaeklingur/files/assets/basic-html/page-1.html>
- Menntamálastofnun. (e.d.-e). *Menntamálastofnun*. Sótt af https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/stefna_mms/
- Menntamálastofnun. (e.d.-f). Útgefið efni. Sótt af <https://mms.is/namsefni>
- Menntamálastofnun. (2016). *Ársrit Menntamálastofnunar 2016*. Sótt af https://mms.is/sites/mms.is/files/arsrit_2016.pdf
- Menntamálastofnun. (2017). *Gátlisti og leiðbeiningar um frágang*. Sótt af https://mms.is/sites/mms.is/files/gatlisti_2017.pdf
- Menntamiðja. (e.d.) Forsíða. Sótt af <http://menntamidja.is/>
- Meyvant Þórólfsson. (2012). *Samantekt um námsmat*.
- Meyvant Þórólfsson. (2015). *Aðalnámskrár grunnskóla. Stutt samantekt*.

- Miðstöð skólaþróunar. (e.d.). Forsíða. Sótt af <https://www.msha.is/>
- Morris, I. (2015). *Teaching happiness and well-being in Schools. Learning to ride elephants* (2. útgáfa). London: Bloomsbury.
- OECD. (2018). *The Future of Education and Skills. Education 2030*. Sótt af [https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20\(05.04.2018\).pdf](https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20(05.04.2018).pdf)
- Ólafur Páll Jónsson og Þóra Björg Sigurðardóttir. (2012). *Ritröð um grunnþætti menntunar. Lýðræði og mannréttindi*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/lydraedi.html/#1>
- Pétur Hafþór Jónsson. (2017). *Dægurspor*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/daegurspor-rafbok>
- Prensky, M. (2016). *Education to better their world: Unleashing the Power of 21st Century Kids*. New York: Teachers College Press.
- Price, D. (2017). Introduction. Í D. Price (ritstjóri), *Education Forward. Moving Schools into the Future* (bls. 1–6)., Bretland: Crux Publishing Ltd.
- Quartermaine, A. (2016). Discussing terrorism: A pupil-inspired guide to UK counter-terrorism policy implementation in religious education classrooms in England. *British Journal of Religious Education*, 38(1), 13–29.
- Ragnar Ingi Aðalsteinsson endursagði og stytta. (2017). *Gísla saga*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/gisla-saga-rafbok>
- Ragnar Ingi Aðalsteinsson annaðist útgáfu. (2018). *Kjalnesingasaga*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/kjalnesinga-saga-rafbok>
- Rannsóknarmiðstöð Íslands. (e.d.). Þróunarsjóður námsgagna. Sótt af <https://www.rannis.is/sjodir/rannsoknir/throunarsjodur-namsgagna/>
- Rannveig Magnúsdóttir og Jóhanna Höskuldsdóttir. (2019). *Saman gegn matarsóun*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/saman-gegn-matarsoun-verkefnahefti-og-kennsluleidbeiningar>
- Reglugerð um Sprotasjóð leik-, grunn- og framhaldsskóla nr. 242/2009
- Reglugerð um þróunarsjóð námsgagna nr. 1268/2007
- Reykjavík. (e.d.-a). Nemendafjöldi 2019. Sótt af https://reykjavik.is/sites/default/files/yomis_skjol/skjol_utgefid_efni/f_3_nemendafjoldi-2019.pdf
- Reykjavík. (e.d.-b). Skóla- og frístundasvið. Sótt af <https://reykjavik.is/SFS>
- Reykjavík. (e.d.-c). Útgefið efni. Sótt af <https://reykjavik.is/utgefid-efni-skola-og-fristundasvid>
- Reykjavík. (e.d.-d). Sumarsmiðjur kennara. Sótt af <https://reykjavik.is/frettir/sumarsmidjur-kennara-2017>

Reykjavíkurborg. (e.d.). Menntastefna Reykjavíkurborgar. Sótt af <https://menntastefna.is/>

Reykjavíkurborg. (2014). *Lífsleikni - lífsleikni og lífsleiknikennsla*. Sótt af https://reykjavik.is/sites/default/files/yomis_skjol/skjol_utgefid_efni/lifsleikni.lokaskjal.pdf

Reykjavíkurborg. (2017). *Ársskýrsla skóla- og frístundasviðs Reykjavíkurborgar*. Sótt af https://reykjavik.is/sites/default/files/yomis_skjol/skjol_utgefid_efni/arsskyrsla-2017-t-10-rvk8-juli_0.pdf

Reykjavíkurborg skóla- og frístundasvið. (e.d.). Leiðsagnarnám. Sótt af <https://nammedleidsogn.wordpress.com/>

Samband íslenskra sveitarfélaga. (e.d.-a). Endurmenntunarsjóður grunnskóla. Sótt af <https://www.samband.is/verkefningin/skolamal/simenntun-kennara-og-stjornenda/endurmenntunarsjodur-grunnskola/>

Samband íslenskra sveitarfélaga. (e.d.-b). Námsleyfasjóður kennara og stjórnenda. Sótt af <https://www.samband.is/verkefningin/skolamal/simenntun-kennara-og-stjornenda/namsleyfasjodur/>

Samband íslenskra sveitarfélaga. (e.d.-c). Samþykktir Sambands íslenskra sveitarfélaga. Sótt af <https://www.samband.is/um-okkur/log-sambands-islenskra-sveitarfelaga/>

Samband íslenskra sveitarfélaga. (e.d.-d). Skólamál. Sótt af <https://www.samband.is/verkefningin/skolamal/>

Samband íslenskra sveitarfélaga. (2012). Sótt af https://www.samband.is/media/fundargerdir-skolamalanefndar/fundargerdir_75_fundar_131112.pdf

Samtök áhugafólks um skólaþróun. (e.d.-a). Forsíða. Sótt af <http://skolathroun.is/>

Samtök áhugafólks um skólaþróun. (e.d.-b). Skólaþræðir. Sótt af <http://skolathraedir.is/>

Schiro, M. (2008). *Curriculum theory; Conflicting visions and enduring concerns*. Los Angeles: Sage Publications.

Sigrún Björk Cortes, Björgvin Ívar Guðbrandsson, Margrét Hugadóttir og Torfi Hjartarson. (2016). *Skapandi skóli – Handbók um fjölbreytta kennsluhætti og stafræna miðlun*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/skapandi-skoli-handbok-um-skapandi-skolastarf-rafbok>

Sigrún Helgadóttir. (2013). *Ritröð um grunnþætti menntunar. Sjálfbærni*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/sjalfbaerni/2/>

Skólar höfuðborgarsvæðisins, símenntun til starfs- og skólaþróunar. (e.d.). Sótt af <http://ssh.menntamidja.is/>

Skólaumbótaspjallið. (e.d.). Sótt af <https://www.facebook.com/groups/573718695999886/>

Skólavefurinn. (e.d.). Forsíða. Sótt af <https://nytt.skolavefurinn.is/>

Sprotasjóður. (e.d.). Lokaskýrslur 2019 -2020. Sótt af <http://www.sprotasjodur.is/is/um-sprotasjod/lokaskyrslur/2019-2020>

- Stefán Jökulsson. (2012). *Ritröð um grunnþætti menntunar. Læsi*. Sótt af <https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/laesi/#1>
- Stefán Pálsson. (2014). *Leiðarvísir um mannkynssöguna*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/leidarvisir-um-mannkynssoguna-timalina>
- Stjórnarráð Íslands mennta- og menningarmálaráðuneyti. (2019). *Samstarfsráð um starfsþróun kennara og skólastjórna. Skýrsla til mennta- og menningarmálaráðherra*. Sótt af <https://www.stjornarradid.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=349b2e00-ef44-11e9-944e-005056bc530c>
- Stjórnarráðið. (2013, 17. apríl). Innleiðing á breytingum í skólastarfi...Sótt af <https://www.stjornarradid.is/efst-a-baugi/frettir/stok-frett/2013/04/17/Innleiding-a-breytingum-i-skolastarfi-samkvaemt-nyjumnamskram/?CacheRefresh=1>
- Stjórnarráðið. (2019, 19. mars). Endurskoðun aðalnámskrár: spurningakönnun til allra grunnskóla. Sótt af <https://www.stjornarradid.is/efst-a-baugi/frettir/stok-frett/2019/03/19/Endurskodun-adalnamsskrar-spurningakonnun-til-allra-grunnskola/>
- Svanhildur Kr. Sverrisdóttir. (2016). *Heimir – Handbók um heimildaritun*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/heimir-handbok-um-heimildaritun-apa-rafbok>
- Trappa. (e.d.-a). Forsíða. Sótt af <https://trappa.is/>
- Trappa. (e.d.-b). Stríð og friður unglíngastig. Sótt af <https://drive.google.com/drive/folders/1VKhw-rNeqDimimCwFmVoAI1K23IMN87c>
- Trappa. (e.d.-c). Þróun starfshátta kennara. Sótt af https://docs.google.com/document/d/1arORe7ojg_ejio_M8zRqp6YADRNQZvZaSkT4mB8Xg/edit
- Upplýsingatækni í skólastarfi. (e.d.). Sótt af <https://www.facebook.com/groups/343724325718873/>
- Walker, D.F og Soltis, J.F. (1997). *Cross-currents of reform. Curriculum and Aims*. New York: Teachers College Press.
- Þingskjal. nr. 319/2007-2008. Frumvarp til laga um grunnskóla.
- Þingskjal nr. 700/2014-2015. Frumvarp til laga um Menntamálastofnun.
- Þórdís Elva Þorvaldsdóttir. (2016). *Alls kyns um kynferðismál. Fræðslumynd*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/alls-kyns-um-kynferdismal-fraedslumynd-fyrir-unglingastig>
- Þuríður Lillý Sigurðardóttir. (2019). *Lífið í sveitinni*. Sótt af <https://mms.is/namsefni/lifid-i-sveitinni>

Viðauki A: Útgáfa Menntamálastofnunar

Nafn

Leiðir kennara til að efla menntun á sviði borgaravitundar og mannréttinda: rammadrög að hæfniþróun.

Útgáfuár

2014

Höfundur

Peter Brett, Pascale Mompoin-Gaillard og Maria Helena Salema Virgílio Meira Soares, Vedrana Spajic-Vrkas, Sulev Valmaa og Ulrike Wolff-Jontofsohn.

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/leidir-kennara-til-ad-efla-menntun-a-svidi-borgaravitundar-og-mannrettinda-rafbok>

Námsgrein

Kennsluefni fyrir kennara

Samþætting

Er samþætt nálgun og þverfagleg aðferðun eins og því er lýst í kennsluefninu.

Markmið

Lykilmarkmiðið er efla möguleika á þjálfun og starfsþróun kennara í aðildarríkjum Evrópuráðsins, bæði hvað varðar samstarf við borgaraleg samtök, á vettvangi sveitarfélaga. Menntun til lýðræðislegrar borgaravitundar og mannréttindamenntun. Þannig fái kennarar færni til að þjálfa nemendur til að vera virkir og ábyrgir þegnar í lýðræðisþjóðfélagi og hafi áhrif og setji skoðanir sínar skýrt fram.

Viðfangsefni

Kennsluhættir

Virkt nám og þátttaka nemenda er lykilatriði. Fjölbreyttir kennsluhættir og áhersla á umræðu. Tenging við samfélagið.

Grunnþættir

Tengist vel grunnþáttum

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Hugarheimur og félagsheimur

Námsmat

Sjálfsmat og jafningjamat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Lifað í lýðræði - kennsluáætlanir fyrir efri bekkji grunnskóla um lýðræðislega borgarvitund og mannréttindi.

Útgáfuár

2014

Höfundur

Rolf Gollob, Ted Huddleston, Peter Krapf, Son Rowe og Wim Taleman

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/lifad-i-lydraedi-rafbok>

Námsgrein

Byggir á grunnþáttum. Engin sérstök námsgrein

Samþætting

Markmið

Að nemendur skilji lýðræðið og vilji taka þátt í því og samfélaginu. Fyrst og fremst hinn menningarlegi þáttur lýðræðis fremur en hinn stofnanabundni.

Viðfangsefni

Fjallað um lykilhugtök á þessu sviði: sjálfsmynd, frelsi, ábyrgð, ágreining, samskipti, fjölhyggju, lög og reglur, jafnrétti og stjórnarfar. Lausn ágreinings. Mjög ítarlegt kennsluefni.

Kennsluhættir

Ítarlegar kennsluleiðbeiningar. Verkefnatengt og samvinnunám. Umræður og rökræður. Ígrundun og endurgjöf. Hlutverkaleikir.

Grunnþættir

Lýðræði, jafnrétti, mannréttindi

Geta til aðgerða

Já.

Hæfniviðmið

Uppbygging gilda og viðhorfa, skilnings og hæfni.

Námsmat

Ekki fjallað sérstaklega um.

Kennsluleiðbeiningar

Já

Nafn

Sögugáttin - Fjölskyldan á 20. öld.

Útgáfuár

2014

Höfundur

Hlökkvar Ingi Gunnarsson og Kristín Svava Tómasdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-fjolskyldan-a-20-old-0>

Námsgrein

Þemahefti

Samþætting

Markmið

Kemur ekki sérstaklega fram

Viðfangsefni

Sagt frá fjórum íslenskum fjölskyldum á 20. öld og fjallað um hvernig líf fjölskyldna hefur breyst á öldinni og hvernig það er nátengt öðrum breytingum í samfélaginu.

Kennsluhættir

Umræður, verkefni, leitarnám, skapandi nám.

Grunnþættir

Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Námsmat
Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Sögugáttin - Rokk og róttækni.

Útgáfuár

2014

Höfundur

Leifur Reynisson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-rokk-og-rottaekni-rafbok>

Námsgrein

Þemahefti

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Samfélagssaga. Ekki bein stjórn mála saga. Saga unglíngamenningar og róttækni

Kennsluhættir

Umræður og verkefni. Tengsl við nærsamfélag t.d. foreldra og tónlistarmenn. Gagnrýnin hugsun. Heimildaleit

Kennsluleiðbeiningar

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Nafn

Sögugáttin - Tækni og framfarir

Útgáfuár

2014

Höfundur

Böðvar Leós

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-taekni-og-framfarir-0>

Námsgrein

Þemahefti

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Fjallað um tækniþróun á Vesturlöndum á 20. öldinni.

Kennsluhættir

Námsbók. Til umhugsunar. Einstaklingsvinna.

Verkefni og heimildavinna.

Grunnbættir
Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Námsmat
Kennsluleiðbeiningar

Nafn
Hvað heldur þú? Um gagnrýna hugsun
Útgáfuár
2015
Höfundur
Brynhildur Sigurðardóttir og Ingimar Waage
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/hvad-heldur-thu-um-gagnryna-hugsun-rafbok>

Námssgrein
Samþætting
Markmið
Skapa vettvang fyrir gagnrýna hugsun. Þjálfar rökleikni en líka hugarfar gagnrýnnar hugsunar.
Efla læsi og lýðræðislega hugsun.

Viðfangsefni
Að vinna með og efla gagnarýna hugsun. Ýmsar sögur sem unnið er út frá.

Kennsluhættir
Leitarnám og umræður. Hlutverkaleikir.

Grunnbættir
Unnið með lykilhæfnina gagnrýna og skapandi hugsun og grunnþætti menntunar í fjölbreyttu samhengi.

Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Tengt við lykilhæfni.

Námsmat
Gátlisti fyrir námsmat - ýmsar útfærslur. Sjálfsmat og jafningjamat
Kennsluleiðbeiningar
Ítarlegar kennsluleiðbeiningar.

Nafn
Sögueyjan 2. hefti 1520-1900. Gagnvirk rafbók.
Útgáfuár
2015
Höfundur
Leifur Reynisson
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/sogueyjan-2-gagnvirk-rafbok>

Námssgrein
Samþætting
Markmið

Varpa ljósi á íslenskt samfélag frá siðaskiptum fram á 20. öldina. Byggja upp söguþekkingu.

Viðfangsefni

Fjallað um í réttri tímaröð en jafnframt varpað ljósi á einstaka atburði. Reynt að tengja við erlent samhengi.

Kennsluhættir

Einstaklingsnám en líka einhver hópvinna. Ritun og umræður, leikræn tjáning og skapandi t.d. myndmennt. Bent á að sé hægt að láta vinna upp úr fleiri heimildum en námsbók. Lögð áhersla á mjög skýrar leiðbeiningar ef hópvinna.

Grunnþættir

Reynt að tvinna saman við gagnrýna hugsun og sjálfstæðar skoðanir en ekki sérstaklega rætt um grunnþætti.

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Fjölbreytt en ekki leiðsagnarmat. Símat, leiðsagnar- og jafningamat en ekki undir þeim orðum.

Kennsluleiðbeiningar

Ítarlegar kennsluleiðbeiningar þar sem fjallað er um markmið kaflans, kennslu, verkefni og spurningar fyrir umræður.

Nafn

Sögugáttin - Fyrstu samfélög

Útgáfuár

2015

Höfundur

Drífa Þöll Arnardóttir og Jóhanna Ýr Jónsdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-fyrstu-samfelog-rafbok>

Námsgrein

Þema hefti

Samþætting

Já

Markmið

Viðfangsefni

Hvernig menn fóru að nema land vítt og breitt um heiminn. Hvernig samfélög urðu til.

Stuttlega um íþróttaiðkun, trúarbrögð og þróun ritlistar.

Kennsluhættir

Námsbók. Til umhugsunar. Einstaklingsvinna.

Verkefni og heimildavinna. Leikræn tjáning.

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Sögugáttin - Villta vestrið

Útgáfuár

2015

Höfundur

Ívar Örn Reynisson og Sigrún Elísdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-villta-vestrid-rafbok>

Námsgrein

Þemahefti

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Fyrstu árin í sögu Bandaríkjanna Norður- Ameríku.

Kennsluhættir

Námsbók. Til umhugsunar. Einstaklingsvinna.

Verkefni og heimildavinna. líka leitaraðferðir

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Heimir - Handbók um heimildaritun

Útgáfuár

2016

Höfundur

Svanhildur Kr. Sverrisdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/heimir-handbok-um-heimildaritun-apa-rafbok>

Námsgrein

Samþætting

Markmið

Kenna nemendum að fara með heimildir

Viðfangsefni

Farið yfir helstu þætti heimildaritunar, s.s. uppbygging heimildaritgerðar, leitarvefur og uppsetning og APA skráningarkerfið.

Kennsluhættir

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Sögugáttin - Blessað stríðið

Útgáfuár

2017

Höfundur

Árni Stefán Guðjónsson og Hilmar Þór Sigurjónsson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-blessad-stridid-rafbok>

Námsgrein

Þemahefti

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Hvernig íslenskt samfélag breyttist á tímum síðari heimsstyrjaldarinnar.

Kennsluhættir

Námsbók. Til umhugsunar. Einstaklingsvinna. Hópverkefni

Verkefni og heimildavinna.

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Sögugáttin - Rómanska Ameríka

Útgáfuár

2017

Höfundur

Ívar Örn Reynisson og Sigrún Elíasdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-romanska-amerika-rafbok>

Námsgrein

Þemahefti.

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Líf fólks í Suður- og Mið Ameríku frá landnámi til ársins 1500.

Kennsluhættir

Námsbók. Til umhugsunar. Einstaklingsvinna. Sköpun

Verkefni og heimildavinna.

Grunnþættir

Geta til aðgerða.

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Sögugáttin - Fólk á flóttu

Útgáfuár

2018

Höfundur

Karl Jóhann Jónsson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogugattin-folk-a-flotta-rafbok>

Námsgrein

Þemahefti

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Varpa ljósi á stöðu flóttafólks á 21. öldinni.

Kennsluhættir

Námsbók. Til umhugsunar. Einstaklingsvinna. Sköpun

Verkefni og heimildavinna. Leitarnám

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Frelsi og velferð - Saga 20. aldar II

Útgáfuár

2019

Höfundur

Synnove Veinan Hellrud og Ketil Knudsen.

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/frelsi-og-velferd-saga-20-aldar-ii-rafbok>

Námsgrein

Ekki tekið fram en er saga og Íslandssaga

Samþætting

Markmið

Margs konar markmið í upphafi hvers kafla.

Viðfangsefni

Viðburðir í heimssögu frá lokum WW2 og Íslandssögu á sama tímabili

Kennsluhættir

Fjölbreyttir

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Sett fram markmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Já frá 2020

Nafn

Lífið í sveitinni

Útgáfuár

2019

Höfundur

Þuríður Lillý Sigurðardóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/lifid-i-sveitinni>

Námsgrein

Fræðslumynd um líf sauðfjárþænda

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Kennsluhættir

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Margt er um að velja - Náms og starfræðsla

Útgáfuár

2019

Höfundur

Berglind Melax, Berglind Helga Sigurpórsdóttir, Guðbjörg T. Vilhjámsdóttir og Helga Helgadóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/margt-er-um-ad-velja>

Námsgrein

Ekki tekið fram en e.k. líflseikni

Samþætting

Markmið

Eru sett fram ýmis markmið.

Viðfangsefni

Markmiðið er að nemendur þjálfist í að velja nám og störf og rökstyðja valið út frá aðstæðum sínum. Ýtt undir áhuga um menntakerfi og atvinnulíf.

Kennsluhættir

Verkefnablöð og t.d. setja sig í spor. Umræður. Uppgötvunarnám

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Já

Nafn

Saman gegn matarsóun

Útgáfuár

2019

Höfundur

Rannveig Magnúsdóttir og Jóhanna Höskuldsdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/saman-gegn-matarsoun-verkefnahefti-og-kennsluleidbeiningar>

Námsgrein

Tengist nokkrum námsgreinum s.s. samfélagsgreinum, heimilisfræði, náttúrugreinum, upplýsinga og tæknimennt og stærðfræði

Samþætting

Með vissum hætti

Markmið

Orsakir og afleiðingar matarsóunar og hvað er hægt að gera til að koma í veg fyrir hana.

Viðfangsefni

Fjallað um samfélagslegar, náttúrulegar og fjárhagslegar afleiðingar matarsóunar og hvernig nemendur geta unnið saman gegn matarsóun.

Kennsluhættir

Umræður, skapandi skil, skrifleg verkefni. Vinna með fjölskyldum og tenging við reynslu nemenda

Grunnþættir

Fjallað um samhengi við sjálfbærni, gagnrýna hugsun, jafnrétti og lýðræði. Fjallað um tengsl við grunnþætti í einstökum verkefnum

Geta til aðgerða

Stuttlega nefnt

Hæfniviðmið

Já vísað í tiltekin hæfniviðmið í tengslum við verkefni.

Námsmat

Gefið dæmi um ýmis konar námsmat m.a. jafningjamat og sjálfsmat og fjallað um leiðsagnarmat

Kennsluleiðbeiningar

Já

Nafn

68 æfingar í heimspeki

Útgáfuár

2014

Höfundur

Jóhann Björnsson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/68-aeingar-i-heimspeki>

Námsgrein

Tengist flestum námsgreinum skv. bók

Sambætting

Markmið

Þjálfra heimspekilega hugsun og markmið fyrir hverja æfingu

Viðfangsefni

Kennsluhættir

Umræður, sköpun, gagnrýnin hugsun

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Já

Nafn

Ofbeldi gegn börnum

Útgáfuár

2014

Höfundur

Guðrún Kristinsdóttir og Nanna Kristín Christiansen

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/ofbeldi-gegn-bornum-rafbok>

Námsgrein

Flokkað undir lífsleikni

Sambætting

Markmið

Samskiptafærni og ofbeldi

Viðfangsefni

Kennsluhættir

Fjölbreyttir

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Já

Nafn

Alls kyns um kynferðismál. Fræðslumynd

Útgáfuár

2016

Höfundur

Pórdís Elva Þorvaldsdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/allis-kyns-um-kynferdismal-fraedslumynd-fyrir-unglingastig>

Námsgrein

Sett undir lífsleikni

Sambætting

Markmið

Viðfangsefni

Fjallað um kynferðismál

Kennsluhættir

Fræðslumynd

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Skapandi skóli - Handbók um fjölbreytta kennsluhætti og stafræna miðlun

Útgáfuár

2016

Höfundur

Sigrún Björk Cortes, Björgvin Ívar Guðbrandsson, Margrét Hugadóttir og Torfi Hjartarson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/skapandi-skoli-handbok-um-skapandi-skolastarf-rafbok>

Námsgrein

Sambætting

Já bara almennt handbók

Markmið

Hagnýtar upplýsingar um fjölbreytta og skapandi kennslu

Viðfangsefni

Kennsluhættir

Markmiðið að kenna kennurum fjölbreytta kennsluhætti.

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Leiðarvísir um mannkynssöguna

Útgáfuár

2014

Höfundur

Stefán Pálsson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/leidarvisir-um-mannkynssoguna-timalina>

Námsgrein

Saga

Sambætting

Markmið

Viðfangsefni

Stiklað á stóru um helstu atburði sögunnar.

Kennsluhættir

Grunnbættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Nafn

Lýðræði og tækni

Útgáfuár

2014

Höfundur

Synnove Veinan Hellerud og Sigríð Moen

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/lydraedi-og-taekni-rafbok>

Námsgrein

Saga

Sambætting

Markmið

Viðfangsefni

Heimssaga 19. aldar og sérstakur Íslandssögukafli

Kennsluhættir

Fjölbreyttir, umræðuaðferðir, samvinnunám

Grunnbættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Já og lykilhæfni

Námsmat

Fjallað almennt um námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Já efnismiklar

Nafn

Sögueyjan 1, 2 og 3 Verkefnabanki

Útgáfuár

2014

Höfundur

Birna Björnsdóttir

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogueyjan-1-2-og-3-verkefnabanki>

Námsgrein

Saga

Samþætting

Markmið

Viðfangsefni

Verkefnabanki til að nota með bókunum

Kennsluhættir

Fjölbreyttir, umræða mikilvæg og samvinnunám og leitaraðferðir

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Hugmyndir að námsmati en samt virðist gert ráð fyrir tölustafseinkunnum

Kennsluleiðbeiningar

Já

Nafn og útgáfuár

Sögueyjan 1520-1900. 2. hefti

Útgáfuár

Endurskoðuð 2. útgáfa 2014

Höfundur

Leifur Reynisson

Sótt af

<https://mms.is/namsefni/sogueyjan-2>

Námsgrein

Saga

Samþætting

Verkefni sem gefa færi á samþættingu t.d. í samfélagsfræði, íslensku og myndmennt

Markmið

Meginmarkmið bókarinnar er að varpa ljósi á íslenskt samfélag frá lokum miðalda til aldamótanna 1900.

Viðfangsefni

Kennsluhættir

Fjölbreyttir, ýmis verkefni, kort, leiklist, tímaás, umræður

Grunnþættir

Geta til aðgerða

Hæfniviðmið

Námsmat

Já og hvatt til skýrs námsmats. Bent á að sjálfsmat geti líka verið gott.

Kennsluleiðbeiningar

Já ítarlegar

Nafn

Gísla saga
Útgáfuár
2017
Höfundur
Ragnar Ingi Aðalsteinsson endursagði og stytta
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/gisla-saga-rafbok>
Námsgrein
Saga
Samþætting
Markmið
Viðfangsefni
Gísla saga Súrssonar og fjölskyldu hans.
Kennsluhættir
Umræður og verkefni, ritun.
Grunnþættir
Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Já fjallað um úr íslensku
Námsmat
Kennsluleiðbeiningar
Já

Nafn
Laxdælasaga
Útgáfuár
2017
Höfundur
Gunnar Karlsson endurskrifaði
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/laxdaela-saga-rafbok>
Námsgrein
Saga
Samþætting
Markmið
Viðfangsefni
Laxdæla
Kennsluhættir
Umræður og verkefni, ritun.
Grunnþættir
Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Já fjallað um úr íslensku
Námsmat
Kennsluleiðbeiningar
Já

Nafn
Kjalnesingasaga
Útgáfuár
2018
Höfundur
Ragnar Ingi Aðalsteinsson annaðist útgáfu
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/kjalnesinga-saga-rafbok>
Námsgrein
Saga
Samþætting
Markmið
Viðfangsefni
Kennsluhættir
Umræður og verkefni, ritun.
Grunnþættir
Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Já fjallað um úr íslensku
Námsmat
Kennsluleiðbeiningar
já

Nafn
Á ferð um samfélagið
Útgáfuár
2016
Höfundur
Garðar Gíslason
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/a-ferd-um-samfelagid-rafbok>
Námsgrein
Þjóðfélagsfræði
Samþætting
Bent á ýmsar leiðir til samþættingar
Markmið
Viðfangsefni
Bókin fjallar um íslenskt nútímasamfélag í samanburði við annars vegar lífið hér á landi á 19. öld og hinsvegar samfélagg Yanómamafrumbyggja í regnskógum Amazon.
Kennsluhættir
Umræður, hópverkefni, heimildavinna, leitarnám
Grunnþættir
Gagnrýnin hugsun og rökræður
Geta til aðgerða
Hæfniviðmið

Já úr aðalnámskrá
Námsmat
Já eru t.d. prófasniðmát
Kennsluleiðbeiningar
Mjög fjölbreyttar og líka upplýsingatækni

Nafn
Dægurspor
Útgáfuár
2017
Höfundur
Pétur Hafþór Jónsson
Sótt af
<https://mms.is/namsefni/daegurspor-rafbok>

Námsgrein
Þjóðfélagsfræði
Samþætting
Markmið
Viðfangsefni
Rakin spor dægurtónlistar allt frá bændu -og hirðdönsum miðalda til stórsveita eftirstríðsára og danshljómsveita 6. áratugar
Kennsluhættir
Grunnþættir
Geta til aðgerða
Hæfniviðmið
Námsmat
Kennsluleiðbeiningar
Já

Nafn
Viðkvæm álitamál og nemendur. Handbók fyrir kennara
Útgáfuár
2018
Höfundur
Ritstjórn: Bryndís Haraldsdóttir, Jón Páll Haraldsson og Linda Heiðarsdóttir
Sótt af
<https://vefir.mms.is/flettibaekur/namsefni/vidkvaem/>
Námsgrein
Ekki í námsefni heldur skýrslur - fræðsluefni fyrir kennaranámskeið. Hentar í öllum námsgreinum
Samþætting
Markmið
Viðfangsefni
Kennsluhættir
Opnir og samvinnumiðaðar, samræða
Grunnþættir

Geta til aðgerða

Umræða um viðkvæm álitamál

Hæfniviðmið

Námsmat

Kennsluleiðbeiningar

Er í raun námskeið fyrir kennara til að þjálfa þá í þessa vinnu